

Др. Степан Смаль-Стоцький

РОЗВИТОК ПОГЛЯДІВ
ПРО СЕМЮ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ
І ЇХ ВЗАЇМНЕ СПОРІДНЕННЯ.

ДРУГЕ ДОПОВНЕНЕ ВИДАННЯ.

УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ ВИДАВНИЧИЙ ФОНД

П Р А Г А

РОЗВИТОК ПОГЛЯДІВ
ПРО СЕМІЮ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ
І ЇХ ВЗАЇМНЕ СПОРІДНЕННЯ.

Др. Степан Смаль-Стоцький

РОЗВИТОК ПОГЛЯДІВ
ПРО СЕМЮ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ
І ЇХ ВЗАЇМНЕ СПОРІДНЕННЯ.

ДРУГЕ ДОПОВНЕНЕ ВИДАННЯ.

П Р А Г А
УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ ВИДАВНИЧИЙ ФОНД
1 9 2 7

РОЗВИТОК ПОГЛЯДІВ ПРО СЕМІЮ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ І ЇХ ВЗАЇМНЕ СПОРІДНЕННЯ*).

Язикознавство, а тим то і слявістика, се наука стосунково молода. Почалася слявістика як наука р. 1822-го твором Д о б р о в с ь к о г о *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*.

Від самого початку займалася слявістика питанням про споріднення слов'янських мов між собою і про те, які мови винули із праслов'янської мови так, що маємо про се вже цілу літературу (пор. Ягіч: *Archiv für slavische Philologie*, XX, 13; Niederle: *Slovanské starožitnosti*, I, 111), в якій бачимо, як від малих початків пізнання поодиноких слов'янських мов і їх відносин до себе чим раз більше поглиблювалося і се питання чим раз краще вияснялося. Але ще й тепер не можна сказати, щоб воно було вже вповні вирішене, хоч стрічаємося досить загально з противною думкою. Тому буде добре, зясувати розвиток поглядів на сю справу, виказати хиби і тим причинитися до ліпшого її розуміння. Се ціль мові розвідки.

I.

1. В словарі цариці Катерини вчислені по перший раз слов'янські мови ось як: До російського слова додано там 1. церковнослов'янське; 2. словацьке; 3. іллірійське (сербохорватське з Дальмації); 4. чеське; 5. сербське (себто славеносербське, взяте з тодішньої письменної мови угорських Сербів); 6. горішно-лужицьке; 7. сорабське (себто долішно лужицьке); 8. полабське; 9. кашубське; 10. польське; 11. малоруське (себто українське); 12. суздальське слово.

*) Ця праця була уперше надрукована в Ювілейнім Збірнику Наукового тов. ім. Шевченка у Львові 1925.

2. Се вичислення словянських мов не сподобалося першому Д о б р о в с ь к о м у, котрий в своїм описанню подорожі до Швеції і Росії (Reise nach Schweden und Russland, 1796) поробив до того свої поправки, бодай що тичиться мови чеської і словацької.

Від того часу Добровський займався сим питанням дуже пильно. В Slavin-i (гл. 20) 1808 р. говорить він вже про «zwei Ordnungen aller slawischen Völker»; до 1-го розряду (= Анти) зачисляє він там Хорватів (Kroaten), Сербів (Serbier) і Русів (Russen); до 2-го (= Slavinish): Čechen, Lechen oder Polen, Serben oder Wenden in beiden Lausitzen.

Відтак 1814-го р. в Slovan-ці, 1818-го в Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur, і 1819-го в Lehrgebäude der böhmischen Sprache вертається він все наново до сього питання.

При поділі словянських мов на два розряди оставав Добровський аж до смерті, тільки поправляв його де в чім. В своїх, названих нами вже вище Institutiones (1822), якими треба починати слявістику як науку, розрізняє він вже з одного боку мови: 1. Russica; 2. Slavica vetus; 3. Illyrica seu Serbica; 4. Croatica; 5. Slovenica seu Vindica in Carniola, Stiria et Carinthia; а з другого боку: 1. Slovaca; 2. Bohemica; 3. Sorabica seu Vendica in Lusatia superiori; 4. Sorabica in Lusatia inferiori; 5. Polonica — і подає як основу сього свого поділу п р и к м е т и м о в и, чим рішення сього питання зводить по раз перший на науковий ґрунт, наводячи за критерій до того десять точок. Тому всякі иньші давніці, зовсім ненаукові балачки про сю річ я тут поминаю. Кого се цікавило-б, того відсилаю до Нідерлього Slovanské starožitnosti, I, 1, 114.

Приглядаючися сему вичисленню словянських мов з теперішнього наукового становища, бачимо в нім хиби. При Russica не робить Добровський ніяких ріжниць, йому всяка мова на словянському сході є russica. Кашубської, полабської, ба навіть болгарської мови він зовсім не згадує. Але се факт, що Добровський перший зробив п о ч а т о к к л а с и ф і к а ц і ї с л о в я н с ь к и х м о в.

3. Навязуючи до раніших заяв Добровського в сій справі, звернувся В о с т о к о в вже 1820-го р. (Разсужденіе о славянскомъ языкѣ, Москва, 1820) против поодиноких точок поділу Добровського і особливо з становища російської мови він там каже, що в «русскім», яке Добровський зачисляє до 1-го розряду, є прецінь частиці роз- і ви-: розговльньє, розно, порознь; vybrать,

выгнать і т. д. І в «русскім» було в давних часах *птаха* побіч *птица*. З того виходило-б, що «русске» лежить між східними і західними «наріччями» по середині та що сі Словяни, які тепер замешкують Росію, колись були по середині між східними і західними племенами. Однак «русске» таки до 1-го розряду зачисляє і Востоков головно задля двох неґативних прикмет, які уважає характеристичними для західної групи, а саме задля вставки *ж* між *p* і тонкі голосівки: *rzecz* — *рѣчь*, *przy* — *при*, *zwierz* — *звѣрь*. Поляки вставляють так само до *д* ще *з*: *dzień*, *gwoźdź*, а змякчене *m* заміняють на *цъ*. Правда, Чехи мають на сім місці знов так, як східні Словяни, *дъ*, *тъ*. Се одно. Другою такою прикметою уважав Востоков вставку (!) *д* перед закінченням *л*: *wiódl*, *vedl* — *вель*, *modlić się*, *modliti se* — *молиться*, *sadlo*, *mydlo* — *сало*, *мыло* і т. д. Хоч сі додатки Востокова, особливо пояснення сих зявищ, не дуже бистроумні, то все таки на них бачимо, як помалу пізнання ріжниць поміж словянськими мовами зростало, як помалу почали зносити цеголки до величавої колись будови. На жаль, ся праця Востокова не була Добровському знане, коли він видавав свої *Institutiones*.

4. І Ш а ф а р и к зпершу годився з поділом Добровського (в *Geschichte der slavischen Literaturen*, 1826), і він говорить в сім своїм творі про «полуднево-східню і північно-західню головну галузу», тільки трохи його змінює. I. 1. Russen: a) Russen; b) Rusniaken (Ruthenen, Kleinrussen); 2. Serben: a) Bulgaren; b) Serben; c) Bosnier; d) Montenegriner; e) Slavonier; f) Dalmatiner; 3. Kroaten und 4. Winden (Slovenen); II. 1. Böhmen: a) Čechove; b) Mährer; 2. Slovaken; 3. Polen; 4. Serben-Wenden.

Нема ще тут білоруської мови, а Болгари зачислені тут фальшиво до Сербів, яких Шафарик без потреби роздробив на окремі народи, коли тимчасом це все один сербохорватський народ, назви якого взяті від замешкуваних ним країв. Хорватів не можна відділювати від Сербів, а Словаків від Чехів.

5. Пригляньмося і ми тепер блище поділови Добровського і його 10 язиковим прикметам. Система Добровського виложена найповніше в його граматиці: *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, Відень, 1822*).

*) Цій монументальній праці Добровського присвятив проф. В а й н-ґ а р т з нагоди її столітнього ювілею знамениту монографію. Гл. Додаток I.

«Sermo slavenicus, rectius slovanicus aut slovenicus sensu latissimo sumptus in duo genera idiomatum dispescitur: in idioma ordinis primi (A), et in idioma ordinis secundi (B)». Як бачимо, ділить Добровський словянську мову — словянську в найширшому значінню взявши, т. зн. знані йому словянські мови, на два різко від себе відріжнені роди або розряди мов. На доказ сеї своєї тези наводить Добровський 10 різних прикмет словянських мов, які його поділ мають виправдати і уґрунтувати.

Ось вони:

А	Б
1. раз: разум	роз: розум
2. из: издати	ви: видати
3. л епентетичне корабль	— корабь
земля	земя
поставлен	поставен
4. —	ѡ епентетичне
сало, крило	садло, кридло
правило	правидло
молити ся	модлити се
5. печи, мощи	пеци, моци
пец, моц	пец, моц
(печи, мочи)	—
6. звѣзда, цвѣт	гвѣзда, квѣт
7. тъ (той)	тен
8. пепел	попел
9. птица	птак
студенец	студница
10. десница	правица

1. Russica	1. Slovacia
2. Slavica vetus	2. Bohemica
3. Illyrica seu serbica	3. Sorabica (vendica in Lusatia superiori)
4. Croatica	4. Sorabica in Lusatia inferiori
5. Slovenica seu vindica in Carniola, Stiria et Carinthia.	5. Polonica

Хто займається студіями словянських мов, той знає далеко більше таких точок, в яких словянські мови відступають одна від другої, а не тільки сих 10. Наведені признаки не відповідають також вповні дійсности і не є так занадто характеристичні. Але у всякім разі Добровський зробив початок дійсно наукового трактовання таких питань і се його велика, безперечна заслуга.

Розберім ці точки докладніше.

1. А. *раз* — Б. *роз* (*разум* — *розум*). Вже в супрасльській рукописі, мова якої належить у Добровського до розряду А., дуже часто подибується не *раз*, а *роз*: *розбити*, *розбонникъ*, *розвѣ*, *розличнѣ*, *розмыслити* і т. д. Тепер ми знаємо, що і *раз* і *роз* треба виводити із спільного коріння *orz*. І так колись увесь словянський нарід говорив. Але настала пора, коли сему народови стало не вигідно вимовляти звуки *р* і *л* безпосередно перед иньшою шелестівкою, бо в такім разі мусіло-б таке *р* і *л* замикати склад, а замкнених складів не любили тоді Словяни. Отже показалася потреба сю звукову групу якось змінити і таким чином повстало *роз* побіч *раз*, з чого пізніше перемогло у одних *роз*, у других *раз* (пор. Smal-Stockyj-Gartner: Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache, § 19). Вже Востоков вказав на невірність свого спотереження. Оскільки на нього при класифікації словянських мов треба звертати увагу, побачимо пізніше. Ми тільки мусимо тут зазначити, що так подинчо справа не стоїть, як се собі уявляв Добровський.

2. А. *из* — Б. *ви*: І сеї точки не можна прийняти за характеристичну признаку одної групи словянських мов супроти другої. Вже в найстарших пам'ятниках церковнословянської мови, яка прецінь належить до розряду А., подибуєм не тільки *из*, але також *ви*. Так н. пр. в Псалтирі Синайській: *выгнати*, *выдомити*, а в пізніших пам'ятниках: *вылазити*, *вымести*, *вырвати*, *выгнанъ* і т. д. І тепер подибуєм *ви-* в групі А, а так само в групі Б маємо не тільки *ви-*, але і *из*. Н. пр. польське *zbyt*, *zbawić* і т. д. В сих річах одиноке становище може бути правильне, а саме: Усім слов. мовам було колись знане і *из* і *ви-*, але треба знати, що одні слова і форми зникають, другі перемагають, бо і між словами і формами мови йде боротьба за існування. І так в одній групі мов перемогло *ви-*, а в другій *из*. Отже і сеї прикмети не можна класти в основу поділу.

3. А. *л* епентетичне — Б. —. Се тичиться сполуки губних шелестівок з йотованими голосівками, яка в певній добі почала

спричиняти словянським приладам мовним деякі труднощі так що вони старалися її оминати, між иньшими також вставкою звука *л*. Все те правда, що в групі Б, загально взявши, нема такого *л*, але і се правда, що словянські мови з такими звуковими групами обходяться rozmaïto. Буває і так, що викидають *й*, а тоді із *вйе* повстає *ве* і т. д. Розвадовський (Encyklopedia polska, II, 1; Język polski i jego historia, I, 403) ось як висказується про сю справу: «Język polski wraz z innymi lechickimi i północno-zachodnimi różni się od języków ruskich i (ogółem biorąc) południowo-słowiańskich nieobecnością t. z. *l* epentetycznego w zgłoskach sufiksalnych: *ziemia, topie, zatapiać...* Ze to jednak jest stan rzeczy drugorzędny, że *l* zostało usunięte analogicznie, dowodem dosyć liczne izolowane resztki jak *kropla, grobla* itd., dalej fakt, że w nagłosie takie same *l* zawsze pozostało (*pluć, plwać, bluć, blwać, bluszcz, łuz. blido = sterk. bljudo* itd.). A taką samą ewolucję przedstawia język bułgarski... «nie może ulegać wątpliwości, że pralechickie posiadało niegdyś *l* epentetyczne także w zgłoskach sufiksalnych» (стр. 404). Отже і се спостереження Добровського не зовсім вірне і тому не може мати такої ваги для поділу словянських мов на групи, як йому надає Добровський. Не тільки се, що учить Розвадовський про *л* епентетичне в праляцькій мові, але і факт, що в найстарших пам'ятниках цксл. мови задержалися ще форми, які що йно пізніше стрічаються з епентетичним *л*, як ось *зімня, зѣмѣа* (форми, в котрих губна шелестівка ще не стикається безпосередно з йотованою шелестівкою), відбирають сій прикметі вагу критерія. Для староцксл. мови ся прикмета так якби неважна: одні форми і другі живуть побіч себе. І в болгарській мові, як вже сказано, нема тепер *л* епентетичного: *поставен, земя*, так, що ще одна важна вітка групи А його не знає. Таким чином і *л* епентетичне неважний критерій для вирішення справи поділу слов. мов на дві групи.

4. А. — — Б. *ѡ* епентетичне: *крило — кридло*. Добровський уважає тут *ѡ* вставленим. Се помилка, бо річ мається навпаки: в *крило* *ѡ* випало. Наростком в слов. мовах є *-тло* і *-дло* (коли перед сим наростком стоїть голосівка), отже: *число* (чѣт-тло), *(о)рало, (о)радло*. Але поминувши се, що Добровський помилявся що до самої істоти зявища, можна із слов. мов доказати неправдивість і невірність сього спостереження. В західній часті словінської мови задержалося *ѡ*, хоч ся мова на-

лежить у Добровського до групи А: *šidlo, motovidlo...* Се правда, що деякі слов. мови не люблять звукової групи *дл, тл*: із *плетль* повстає там *плель*, але з огляду на наведений факт із словінської мови і се зявище не може мати доказової сили для так важного поділу. Не можна дивуватися тому, що Добровський на такі факти не звернув уваги. За його часів словянські мови ще зовсім, можна сказати, не були розсліджені. Се відноситься і до причепленого до сеї точки слова *молитися*. Се неможлива метода на поодинокі слова класти таку велику вагу, коли рішаються засадничі справи. Питання, чим різняться словянські мови від себе, можна що йно тоді рішати з виглядом на те, що найдеться *п р а в д и в е* рішення, коли розслідимо як найдокладніше *в с і* звукові зявища *у с і х* словянських мов, ба не тільки звукові; найдокладніщі розсліди треба розтягнути так само і на словотворення, і на відмінювання, а також і на складню, взагалі на всі зявища мови. Того властиво ще й доси не зроблено. Ніодна словянська мова не може повеличатися такою своєю граматиною. Добровського спроба синтези, коли не було ще з чого витягнути синтезу, не могла вдатися, хоч ніхто не заперечить її великої вартости як дороговказу.

5. А. *пещи, печи* — Б. *пеци*. Річ іде про зміну звукову *кт, гт, хт*. Добровський думає, що сі звуки змінюються в мовах першого розряду на *ц, ч*, а в мовах другого розряду на *ц*. Тимчасом і се спостереження невірне. В групі А подибуємо всякі зміни: в стцксл. і болгарській мові *-шти* (*пешти, мошти, врьшти*); в сrbхрв. мові *-ћ, ђ-пещи, мођи*, т. з. дуже мягеньке *ч, дж*; в словінській — *ч* — *рещі, тосі*. Крім того в однім цксл. памятнику (Київські уривки) констатуємо таку саму заміну як в групі Б, яка в сій справі виявляє більшу однородність з своїм *ц*. Отже Добровський помилявся і в сій точці головню тому, що він староцерковнословянське *ц* читав з «руська» як *шч*, а не як *шт*. І тому також нема що дивуватися. Тоді не було ще навіть Остромирове євангеліє видане, про иньші стародавні памятники і не згадуючи.

6. А. *звъзда* — Б. *гвъзда*. Що сеї точки не можна уважати характеристичною прикметою обох груп, показано у мене в наведеній граматиці (ст. 91). В українській мові, що належала-б до групи А, маємо прецінь побіч *цвѣтка* також, і то звичайніще, *квітка, квітчати, квилити, проквиляти* і т. д.

7. А. *тъ* — Б. *тен*. До того треба запримітити, що фрай-

зінський пам'ятник має *тон*, отже *тен*. Але не в тім річ, чим тепер словянські мови між собою різняться, тільки чи в такі давні характеристичні прикмети, які виправдували-б розділ словянських мов вже в самім зачатку, в самім зародку на дві окремі групи. Ся прикмета рішучо до таких не належить.

8. А. *пепел* — Б. *попел*. І се тільки одиноке слово, на яким оснований такий розділ не можна. Зрештою українська мова знає тільки *попел*, а не *пепел*.

Що далі Добровський наводить в точці 9-ій і 10-ій, не паде зовсім на вагу. Слова *птица* і *птак*, *студенец* і *студница* утворені з одного коріння різними наростками, як се часто навіть в одній і тій самій мові буває. *Десница* і *правица* кінець кінцем таке тільки через помилку тут приміщені.

Як ми переконалися, характеристичні прикмети Добровського тільки по часті вірно спостережені — коли маємо перед очима теперішній стан словянських мов; але коли йде річ про се — а на сім повинно-б нам властиво залежати — винайти такі признаки, які вже в самім зародку виправдували-б установлення двох різних і різко розмежованих груп словянських мов, то вони зовсім не вистарчають.

Що тичиться приділення поодиноких словянських мов до обох груп, то і тут бачимо помилки.

а) *Lingua slavica vetus* — це, як з усього видно, староцерковнословянська мова. Її уважав Добровський раніше (1809) прямо за старосербський діалект, але тут займає вона у нього, як бачимо, самостійне становище, т. зн. не вважається за приналежну якомунебудь із наведених словянських народів. Маючи на увазі, що церковнословянська мова від найдавніших часів уживалась не тільки в церкві, але служила таке довгий час за літературну мову у Болгарів, Сербів, на Русі, ба навіть і у Румунів (Волохів), та що вона — нехай і в змінних своїх видах — так би сказати, не належала нікому з окрема, а всім цим народам до купи, мусимо погляд Добровського уважати в тому зміслі оправданим, що вона як така справді займає виїмкове і до певної міри самостійне становище. Та після Добровського слявістика займалася головно найстаршими пам'ятниками церковнословянської мови і перш усього питанням, якому із словянських народів вона первісно належала. Отже тут старалася слявістика поправити погляд

Добровського. Думаю однак, що тим вона свого завдання ще не довершила, та що вже настала пора почати тепер дальші студії і в напрямі погляду Добровського, т. зн. в змислі самостійного становища завжди тої самої, а все таки завжди змінної церковно-слов'янської мови у різних Словян і супроти різних слов'янських народних мов, бо від того можна сподіватися розкриття нових обріїв для славістики загалом, а може і нового освітлення дотеперішніх її добутоків. Незвичайно цікаво було-б бачити, як мова до певної міри мертва століття живе і розвивається, ба заплodжує живі народні мови, та пізнати різні форми цього розвитку, усі її види, відтінки, відміни, різниці. Отак здійснив би ся ідеал Добровського, коли-б на підставі зібраного вже великого матеріялу складено граматику цієї самостійної церковно-слов'янської мови. Це безперечно праця дуже велика, але славістика повинна-б її нарешті в цілім її об'ємі бездоганно виконати і тим сповнити завіт її основателя.

б) Під *sloatica lingua* розумів Добровський мову, якою говорили в т. зв. цивільній Крoації. Се непорозуміння. Хорватська мова це сербська, а сербська — хорватська; це одна мова сербохорватська. Далі треба залишити назву «іллїрський», бо се назва тільки географічна.

в) Впадає в очі, що Добровський випустив болгарську мову. Се сталося, здається, з тої причини, що він уважав болгарську мову за сербську.

г) Цікава річ, що Добровський, сам Чех, відділив мову словацьку від чеської. Правда, дехто ще і тепер вважає словацьку мову окремою від чеської (Флоринський) і не дається заперечити, що словацька мова має такі прикмети, відмінні від чеської, які наближають її з одного боку до польської, а з другого і до української, ба і до словінської так, що вона дійсно є мостом від чеської мови до інших, але все таки має вона стільки спільного з чеською, що відділити її зовсім від чеської годі. Се не має нічого до річи, що є окрема письменна словацька мова.

д) Добровський знає тільки одну «руську» мову*), коли тимчасом, як ми бачили, відділює словацьку від чеської, горішно-сербську від долишно-сербської, хоч стосунково тут різниці, можна сказати, мінімальні, далеко менші, ніж між «руськими» мовами.

*) Хоч вже в *Slavin-i* сам писав про Козаків і Українців, а в *Slovan-ці* займався Карпатськими Русинами.

Хоч поділ і класифікація Добровського нас тепер вдоволити не можуть, то все таки се був перший науковий чин і тому ми йому присвятили стільки уваги, бо ним починається історія свого питання.

6. Шафарик в своїх творах *Slovanské starožitnosti*, 1836, II, 26 і *Slovanský národopis*, 1842, — ці твори були для цілого словянського світа прямо откровенієм; Українець Бодяньський переклав їх зараз на російську мову, Тарас Шевченко захоплювався ними — відмінно від свого давнішого погляду (1826), виходить з політичного і язикового становища при своїй класифікації словянських мов (політична основа — перебування народу під одною державною владою; язик — ступінь споріднення мов). В прийняттю двох основ для поділу нема льогіки, бо такий поділ повинен ґрунтуватися тільки на однім принципі.

I Шафарик, подібно як Добровський, ділить Словян на дві групи:

I. полудневосхідна група:

1. відділ руський (складається з Великорусів, Малорусів, Білорусів і Новгородців);

2. відділ болгарський (староцерковнословянська і новоболгарська мова);

3. відділ іллірський (а. Серби задунайські, б. Хорвати, в. Словінці або Словіни корутанські).

II. західня група:

1. відділ ляцький (Ляхи, Поляки, Шлезаци і Поморяни);

2. відділ чеськословацький (а. Чехи, б. Моравани, в. Словаки);

3. відділ полабський (Словяни осілі в північній Німеччині: Лютичі, Велети, Серби лужицькі, Милочани і т. д.).

Тут нема *lingua slavica vetus* Добровського. Шафарик староцерковнословянську мову примістив вже в відділі болгарським, з другого боку думав, що Словяни в околиці болотного озера за князювання Коцела приналежали до чеського роду. Приводом до того був пам'ятник *Anonymus Salisburgensis* (870 р.), в котрім Анонімус старається довести права єпископа сольногородського на Панонію. В сім пам'ятнику є деякі імена, як *Silic*, *Rastices*. Сі і т. п. імена ужив Шафарик на доказ, що словянські мешканці Панонії належали до чеського роду. Він покликується при тім на се, що наросток *itjъ* дає в церковнословянській мові *-ишть* (Лютѣмѣришть від Лютѣмѣръ), а в чеш-

ській *-иць*, отже ці імена є чеські. Але крім наростка *-itjъ* маємо в словянських мовах ще і наросток *-иць*: *гвоздиць* так, що і *Rastic* є здрібнілим словом від *Растислав*, утворене від пня *Rast-* наростком *-иць* і не доказує нічого в користь чеського характеру цього твору. Крім того назвою жупи *Dudlebi*, в котрій стоїть *đ* перед *l*, а не випало, рад би Шафарик виправдати чеський характер мови сих Словян. Зваживши однак, що Словінці і тепер говорять *šidlo*, *motovidlo*, годі з того факту виводити, що Словяни в околиці болотного озера були чеського роду. Пізніше і сам Шафарик відступив від сеї своєї теорії в творі *Ursprung und Heimat des Glagolitismus*.

В поділі находимо знов назву «іллірський», яка як назва Словян зовсім непридатна. Іллірці не були Словяни. В полабським відділі не все в порядку, ріжні річи сполучені до купи. Полабські Словяни належать до ляцького відділу, а лужицьких Сербів треба від полабських відділити. Свого поділу Шафарик докладніше не умотивував. В усякім разі бачимо в Шафариковім поділі значний поступ, хоч і тут Хорвати ще відділені від Сербів, Моравани і Словаки від Чехів. Замітне, що в «руським» відділі відріжняє Шафарик ще і Новгородців. В цім поділі грає отже ролю колишня державність.

7. Коли Добровський і Шафарик в основу своїх поділів кладуть все таки мову, то Ц а й с (*Z e u s s: Die Deutschen und die Nachbarstämme*) — сей твір появился рівночасно з Шафариковими «старинностями» — ділить словянські народи также на дві групи, але на основі найстаршої і с т о р і ї, зважаючи при тім і на найменші історичні дрібниці. На підставі Йорнанда або Йорданеса і Прокопія, обох для Словян незвичайно важних письменників з половини VI-го віку, які перші згідно подають вістку, що тоді Словяни розпадалися на дві часті, Словінів і Антів, будує Цайс свій поділ.

Він представляється так:

O e s t l i c h e r Z w e i g (східна вітка):

bulgarische (mösische) Slawen

illyrische Slawen (Serben, Chorwati)

Alpenslawen (Carantani, Creinarii)

Russische Slawen

W e s t l i c h e r Z w e i g (західня вітка):

Griechische Slawen

Deutsche Slawen

- a) Slawen an der oberen Donau und Elbe — Moravi, Czechove, Sorabi, Daleminci, Siusli, Milcieni, Lusici
- b) fränkische, turingische Wenden
- c) Slawen im Flachlande zwischen der Elbe und Oder — Hevelli, Linones, Bethenici, Morizani, Warnabi, Liuburzi
- d) sächsische Slawen — Ucri, Polabi, Wagri, Obodriti
- e) Slawen an der Oder über das Weichselland — Poloni, Pomorani, Rugiani.

Наведу належну сюди вістку Йорнанда в ориґіналі.

Йорнанд пише в своїм творі *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*: «*Quorum (Vinidarum) nomina licet nunc per varias familias et loca mutantur, principaliter tamen Sclaveni et Antes nominantur. Sclaveni a civitate Novietunensi et lacu, qui appellatur Mursianus, usque ad Danastrum et in boream Vistula tenus commorantur. Hi paludes silvasque pro civitatibus habent. Antes vero, qui sunt eorum fortissimi, qua Ponticum mare curvatur, a Danastro extenduntur usque ad Danaprum, quae flumina multis mansionibus ab invicem absunt.*».

Отся головно вістка лягла в основу Цайсового поділу, бо він її розумів так, що всі Слов'яни розділені Йорнандом на два народи. Колиб так, то мали-б ми тільки два слов'янські народи, було-б также тільки дві слов'янські мови. Але-ж бо сю вістку, а также і належні вістки Прокопія можна і треба тільки так розуміти, що не всі Слов'яни, а тільки знані їм Слов'яни називали себе Словінами і Антами. Інших Слов'ян вони не знали і їх імен нам не передали. Виразно прецінь каже Йорнанд, що імена Слов'ян тоді в ріжних родах і місцях були иньші, змінювалися, та що Слов'яни тільки головно, переважно (*principaliter*) називали себе Словінами і Антами. Се були Слов'яни, які тоді найбільше посунулися на полудень, до границь східноримської держави і своїми воєнними походами приневолили нових сусідів, щоб з ними ближче познайомилися. Йорнанд означає докладніше тодішню оселю Словінів і Антів. Словіни становили західну, а Анти східню часть. Північні границі подаються не дуже докладно — аж до Висли, аж до Дніпра. Чи поза тими границями не було вже тоді більше жадних Слов'ян? Назва Словіни живе по нинішний день в ріжних формах і значіннях, між иньшим также в формі Слов'яни і в значінню цілости всього Слов'янства. Се значіння перенесено з части на ці-

лість, як се в історії досить часто буває (Французи називають Німців імям найближчого, сусідного з ними, німецького племені Алеманів. Італіки назвали Гелленів Граесі — по найблищій собі сусіднім гелленським племені Граесі, а відси прийнялася для Гелленів назва Греки і у інших народів). Але що маємо розуміти під назвою Антів, яка далі не задержалася? У всякому разі то одно певне, що Анти становили полуднево-східню часть Словян*). З огляду на дальшу історію полудневих Словян і розміщення Словінів, можна і треба під Антами розуміти тільки Сербів і Хорватів, бо Анти були, а Сербі і Хорвати і тепер є сусідами словінського племені. Коли-ж так, то Цайс до своєї східньої групи зачислив і такі народи (Саганти, Креїнагі), які туди не належать. І грецьких Словян ніяк не можна відділити від болгарських Словян, тай взагалі не можна ані подумати, щоб грецькі Словяни належали до західньої групи.

8. Оттак то зараз з самого початку з різних боків приступали учені до вирішення питання про споріднення словянських народів і мов. Що се не могло відразу вдатися, річ ясна. Добровський виходив властиво із знаних йому сучасних відносин словянських народів і із спостережених фактів на знаних йому словянських мовах. У Шафарика долучується до того ще і знання найдавніших історичних даних про правітчину Словян, їх мандрівку із правітчини на нові оселі, творення перших державних організацій, прийняття християнства, зародки письменства і т. д. Цайс риеється в найдавніших літописних згадках про Словян, збирає їх як найсумлінніше до купи, порядкує їх і шукає в них розвязки сього питання. Оттак повставали перші системи, які свого часу найбільше були знані і уважалися за наукові, за правдиві. Вони були наукові, бо опиралися на досліджених фактах мови, історії, особливо політичної; але як далеко було їм ще до правди.

9. Майже рівночасно з Шафариком і Цайсом виступає і Словінець Копітар в своїм знаменитім виданню глаголицького пам'ятника Glagolita Clozianus, Vindobonae, 1836 з таким поділом:

Slavismus cisdanubianus:

a) lingua emortua pannonica

b) „ Bulgarorum hodierna

*) Порів. также погляд Брікнера в Slavi-i III (1924), стр. 203.

c) „ *illyrica rectius chorvatoserbica*

d) „ *slovenica*.

Slavismus transdanubianus:

a) *lingua ruthenica*

b) „ *russica*

c) „ *polonica*

d) „ *utraque sorabica*

e) „ *bohémica cum slovacica*.

В сім поділі знаменитого учителя Міклосичового дуже характеристична річ, що між обома групами положено тільки Дунай як межу, а поодинокі словянські мови не поставлено в якунебудь тісніщу звязь між собою, тільки побіч себе, так що властиво не може бути мови про дві групи. Се становище незвичайно цікаве. З нього виходить, що Копітар не визнавав ніякої істотної різниці в самім зародку між словянськими племенами, не визнавав її особливо в їх мові, не визнавав біпартиції Добровського, хоч ми знаємо, як дуже Копітар захоплювався його Інституціями. Тому то йому всі словянські мови уявляються прямо сестрами, без всякої залежности одної від другої, і він наводить їх всіх побіч себе. Так тут наведена і українська мова. Про білоруську очевидно нічого не знав. Новий погляд супроти своїх попередників висловлює тут Копітар і про староцерковнословянську мову. Між самими живими словянськими мовами, де бачимо такі поправки як *lingua chorvatoserbica* і *bohémica cum slovacica*, наводить він одну мертву — *lingua emortua rannonica*. Це стоїть в звязку з його теорією, що мова першого перекладу богослужбних книг за часів Кирила і Методія не належала жадному тепер живому словянському народови, а тільки тим Словінам, що замешкували тоді Панонію і край кн. Коцела, а які опісля наслідком завойовання Угорщини Мадярами зникли як окремий словянський народ в історії. Таким чином *lingua slavica vetus* Добровського і староболгарська мова Шафарика у Копітара стається *lingua emortua rannonica*, яку він уважав потрібним навести між живими словянськими, хоч вона вже нежива, бо вона лишила по собі пам'ятники, які виправдують її окремішність від інших словянських мов.

10. Велике значіння в дальшій розвитку поглядів на сю справу мав, ба ще й тепер почасти має Шляхер. Сей знаменитий лінгвістичний, обзнайомлений з методами природничих наук,

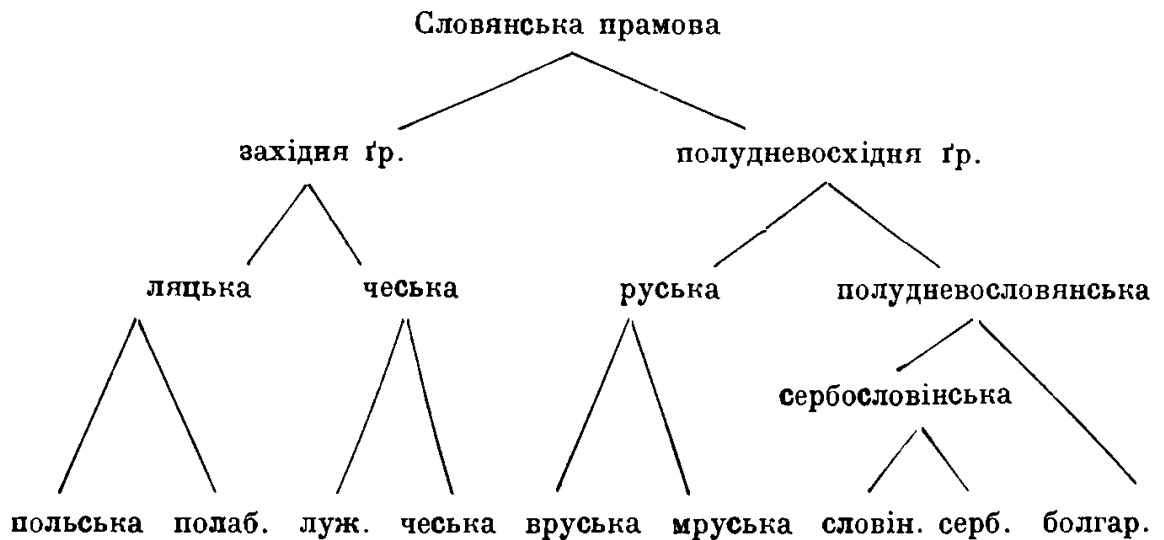
пристосовує сі методи і до язикознавства. Мова у нього се організм, що живе своїм життям, розвивається, дробиться на часті ітд. Він придумав свою родословну теорію на се, щоб пояснити, яким чином із праїндоевропейської мови повстали всі інші індоевропейські прамови, а з них всі мови індоевропейської мовної семі. Він уявляв собі сей процес так само, як повстання все нових поколінь. Одна мова ділиться, розколюється на дві, з яких знов виділюються нові і т. д. так, що можна уложити з усіх немов родословне дерево, з якого можна бачити всякі ступні посвоячення. Очевидячки установляв він зараз окремі прамови для кожної нової групи мов. Ся незвичайно бистроумна теорія, підперта його блискучими здобутками на полі язикознавства, бо Шляйхерів ум був справді незвичайної глибини і ширини, захопила відразу як найживіше всіх язикознавців і прийнялася, можна сказати, зовсім загально. Шляйхер став великим авторитетом в язикознавстві.

Що тичиться слявістики, то Шляйхер р. 1852-го приймав поділ Шафарика без зміни. Але р. 1865-го в своїм творі: Краткій очеркъ доисторической жизни сѣверовосточнаго отдѣла индогерманскихъ языковъ—приложив він свою родословну теорію і до Словян. І так остаючи все ще при біпартиції, відріжняє він а) полудневосхідню групу (орало, оуванѣти) і б) західню групу (орадо, ваднѣти) Перша група розпалася небагом на полудневословянську і на «руську» групу. Полудневословянська галузь розкололася далі на дві мови:: болгарську (межда, тмсѣшта і сербословінську (*medja, tisutja*). Ся сербословінська вітка аж пізно розділилася на дві мови. Руська група розпалася на великоруську і малоруську галузь. — Західня група (*miedza, meza, tysac*) розділилася также зпершу на ляцьку і чеську групу, а потім, досить пізно, кожда з них на дві, разом чотири мови, з одного боку польську і полабську, з другого боку на чеську і лужицькосербську. Графічно ся система представляється так (див. табл. на стор. 18.):

Отся Шафариково-Шляйхерова система оставала довгий час в повній силі, а властиво ще й тепер то більше, то менше лежить вона в основі теорій Шахматова, Ягіча і и. Про саму систему буде у нас ще мова пізніше.

Але на тім не спинилося шукання правди. Ми її шукаємо далі ще й тепер і будемо все шукати, щоб бодай приблизитися до неї...

11. Серб Данічич займався также сим питанням дуже

пильно в своїх працях: *h* і *ḥ* u istoriji slovenskih jezika, Rad, I, 1867 і *Д и о б а с л о в е н с к и х е з и к а*, 1874. Він кладе в основу свого поділу одну-однісіньку прикмету словянських мов, а саме, як вони собі поступають з звуковою групою *tj*, *dj*. З огляду на добутки розвитку сеї звукової групи в словянських мовах виймає Данічіч сербохорватську мову з її *ḥ*, *ḥj*, *tj*, *dj* з усіх словянських мов, бо сі сербохорватські звуки уважає найстаршим станом розвитку і найблищим до первісного стану. Всі інші словянські мови ділить він далі на дві групи, беручи на увагу, чи *й* сеї звукової групи перейшло у них на *ш*, *ж*, чи на *с*, *з*, отже *тш*, *дж*, або *тс*, *дз*. До першої групи зачисляє отсі добутки звукового розвитку: *тш(ч)* або *шт* і *дж(ж)* або *жд*. До другої: *тс(ц)* і *дз(з)*. До другої групи належить польська, чеська, сорбська і полабська мова, до першої всі інші мови крім сербохорватської, яка становить для себе окрему одиницю. Шляйхер похвалив сей поділ, який є вже на межі до трипартиції: «*Daničić hat mit seinem Merkmal den Nagel auf den Kopf getroffen*». Але-ж бо такі поодинокі зявища в розвитку словянських звуків не дають ще доброї і вповні безпечної підстави до того, щоби такі важні питання, як хронологічне відокремлення (індивідуалізацію) і мандрівку Словян за одним махом рішати. Л е с к і н поборює сю теорію в *Kuhns Beitrage*, VII. Сербохорватська мова з своїми звуками намість прасловянських *tj*, *dj*, не дуже так відбігла від першої групи, бо і в ній *й* властиво замінилося на шипячий звук, правда, дуже мягенький. Алеж бо і звуки *ч*, *дж*, *ж*, *шт*, *жд*, які повстали з прасловянських мягких

ть, дь, мусіли бути первісно і в иньших мовах дуже мягкими, а що йно пізніше отвердли.

12. З сею поправкою помирився Б р у г м а н з поглядом Даничіча і в своїй *Kurze vergl. Gram. der indogerm. Sprachen*, Strassburg, 1904, стр. 17, ділить він слов. мови на східнополудневу і західню, отже на дві групи на підставі двоякого поступовання слов. мов з звуковою групою *tj, dj*.

13. Ми бачили, що досі уважалася біпартиція за наукову правду, та ось виринула і трипартиція, т. зн. теорія, що словянські мови треба ділати на три групи. Перший виступив з таким поділом славний історик чеський Палацький в своїй *Geschichte von Böhmen*, 1836, I. 75. Правда, вже Востоков вирізняв, як ми про се вже згадували, третю, руську групу, але ще дуже несміло. Палацький увів поділ Словян на три групи в науку.

Ось вони:

а) східня (Русь і Болгари)

б) полудневозахідня (іллірська)

в) північнозахідня (ляцька, але сюди мусів Палацький зачислити ще также і Чехів, Мораван, Словаків і Лужичан).

В основу сього поділу лягло, так би сказати, г е о г р а ф і ч н е с т а н о в и щ е. Тільки таким чином пояснюється, що у східній групі примістив Палацький і Болгарів, відділивши їх від полудневих Словян. Зазначити треба, що Палацький визнавав українську мову за самостійну, як про се він виразно висловився в Часописі чеського музею з р. 1830-го, стр. 76 так: «*Národ rusinský jest co do jazyka rozdílný jak od Rusů, tak i od Poláků*».

14. Се угрупування Словян дуже сподобалося російським ученим Надеждину і Устрялову, а особливо нашому М а к с и м о в и ч о в и (пор. *Разныя мнѣнія о русскомъ языкѣ*, 1838; *Объ отношеніи русской рѣчи къ западнословянской*, 1845). Максимович багато сушив собі голову сею справою. Против Шафарикової поваги годі було виступити, отже він установляє вправді также тільки дві групи, але инакше розміщує, так що нарешті виходить таки три. Всі Словяни розпадаються у Максимовича нібито на дві групи: східню і західню. Східню групу становлять Руси — північні і полудневі; західня група — се північні Словяни або Венди і полудневі або задунайські. Максимович займався также розбором прикмет Добровського в р. 1836 (гл. Со-

чинення, III, 10—24), при чім навів велику масу глибоких спостережень (хоть не зовсім вірно ним пояснених). Напово займається він сим питанням 1845-го р. в своїм творі: Начатки русской филології (гл. Сочиненія III, 37—155). Там він в перший раз сконстатував зявище «п о л н о г л а с і я», та що повноголос становить істотну прикмету руської групи. Від того часу і доси прикладають тому звуковому зявищу значіння, надане йому односторонно Максимовичом, перецінюючи його над належну міру при класифікації словянських мов. В нашій граматиці (§ 279, стр. 486) старався я його звести на правдиву міру*).

15. За поділом на три групи стоять далі Срезневський, Григорович, А. Котляревський, Будилевич, Соболевський, Флоринський, Лескін, Гебауер, Облак, особливо Ягіч, який як найбільше завдає собі праці, щоб його з становища мови як найліпше обґрунтувати, хоть з другого боку Ягіч виразно каже: «Я уважаю погляд Шмідта в своїй істоті за правдивий», т. зн. погляд рішучо противний поділові словянських мов на групи.

Ягіча поділ такий:

1. північнозахідня галузь (Поляки, полабські Словяни, лужицькі Сербі, Чехи)
2. північносхідня галузь (руські Словяни)
3. полуднева галузь (Словінці, Сербохорвати, Болгари).

I Н і д е р л е в своїх «Словянських старинностях», I, стр. 122 обстоює поділ Словян на три групи і висловлюється в сій справі так: «Idea jazykové tripartice doznává potvrzení i v historii a geografii, neboť obě nauky nám ukazují, že se rozpoltní celku a spojený s tím pohyb na venek dál především třemi směry hlavními: k západu, k jihu a na východ».

Сюди належить ще і Герман Гірт: Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur, Strassburg, I, 1905 (стор. 121—125). Він ділить словянщину «на три великі діалекти». Такий поділ, каже він, «виринає сам із себе на

*) Цікава річ, що вже Добровський зявищу повноголосу не прикладав такої ваги для класифікації словянських мов. Він в листі до Копітара (1813) так про це висловлюється: Die Classification der Dialecte konnte ich auf grad, grad, gorod deshalb nicht gründen, weil dieser Unterschied zu gering, nicht durchgreifend ist... (порівн. Weingart, 98). — І Лавровський таї Потебня (1864) займалися звуковим зявищем повноголосу.

основі мовних і історичних фактів». — «Шмідтова кругова теорія, приложена до Словян, показує тільки те, що первісне розміщення словянських мов істотно не змінилося». Різниця між сербохорватською і болгарською мовою зводить Гірт на те, що сербська мова розвивалася на первісній іллірській, а болгарська на первісній тракійській основі. «Руське» (das Russische) ділить Гірт «на два великі діалекти, українське (das Kleinrussische oder Ruthenische) на півдні і великоруське на півночі». Білоруське — це відміна великоруського на заході. У західніх Словян відрізняє Гірт польську, кашубську, завмерлу полабську, сорбську і чеську мову.

Згадати-б тут ще і Вондрака (гл. Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen) і Будде (Лекції по історії руського язика, Казань 1907), особливо-ж Шахматова і Николая Дурново (Очерк истории русского языка, Москва — Ленинград, 1924) як рішучих прихильників трипартиції. Дурново відрізняє окрему кашубську, білоруську і словацьку мову (стр. 138). Але в цілості Дурново остільки займає окреме становище, що рад би все таки якось погодити родословну Шляйхерову теорію з круговою Шмідтовою. Установивши тезу, що «между эпохой распада о.-сл. языка и эпохой самостоятельной жизни каждого из нынешних славянских языков была общеюжнославянская эпоха для южнославянских, общезападнославянская для западных славянских и общерусская для русских языков, т.-е. можно говорить о существовании в прошлом языков русского, западнославянского и южнославянского» — не може Дурново таки поминути мовчки факту, що «можно заметить существование связи между языками, входящими в разные группы: так напр., чешский и словацкий языки ближе к южнославянским, чем языки польский, кашубский и лужицкий; далее, можно указать черты, сближающие русские языки с одной стороны с западнославянскими, с другой — с южнославянскими. Так как все совпадения русских языков с западнославянскими, отличающие эти языки от южнославянских, и, наоборот, совпадение русских языков с южнославянскими в чертах, отсутствующих в западнославянских языках, равно как, и черты, сближающие чешский и словацкий языки с южнославянскими, нельзя объяснить случайностью, то следует допустить, что эпохе существования общерусского, общезападнославянского и общеюжнославянского языков предшествовали эпохи, когда

группировки славянских языков были другие, причем эти группировки менялись, как показывает близость русских языков с одной стороны к западнославянским, с другой к южнославянским и т. д. Остаётся вопрос, следует-ли эти группировки относить к эпохе после окончательного распада о.-сл. языка или смотреть на них, как на группировку наречий одного о.-сл. языка, предполагая наличие живой связи не только в пределах каждой диалектической группы, но и между самими группами. Не решая этого вопроса...» — Шкода, що Дурново не вирішує цього питання. Але ми з його міркувань бачимо, що самі мовні факти прямо силують кожного дослідника закинути всякі апріорні теорії а приступати до дослідів без всякого упередження.

16. Нарешті треба тут навести ще і погляд Розвадовського, котрий так само вчить (гл. *Język polski*, 1915, I. 36): *Język polski tworzy wraz z szeregiem innych języków rodzinę czyli grupę słowiańską*. На nią składają się: 1. група północnozachodnia, obejmująca języki: polski z kaszubskim, wymarły połabski, łużycki, czeski i słowacki; 2. група północnowschodnia albo krótko wschodnia czyli ruska (w ogólnem tego słowa znaczeniu), obejmująca języki rosyjski czyli wielkoruski, białoruski i małoruski (w Galicyi nazywany ruskim w ściślejszem tego słowa znaczeniu, obecnie także ukraińskim); 3. група południowa, obejmująca języki: słow(i)eński (słowiński), serbo-kroacki (chorwacki), bułgarski wraz ze starocerkiewnym.

Всеж таки становище Розвадовського значно відмінне від інших його попередників, які визнавали трипартицію. Се виходить ясно з його: *U w a g i* до поставленої ним тези. *Stosunek wzajemny tych języków oraz tych grup do siebie jest, ogółem biorąc, współrzędny, to znaczy, że język A nie powstał z języka B, ani na odwrót, ani też jedna grupa z drugiej, tylko wszystkie rozwinęły się w ciągu wieków z jednego wspólnego źródła i ciągle się dalej rozwijają i różniczkują, czego wyrazem jest fakt, że każdy z tych języków z osobna wzięty przedstawia się znowu jako grupa całego szeregu narzeczy, a każde narzecze znowu jako grupa podnarzeczy i t. d. bez końca, bo nawet kiedy się zatrzymamy wreszcie na języku jednostki, to i on się*

rozwija i przedstawia szereg typów lub stylów (uroczysty, codzienny, żartobliwy, pieszczotliwy, wzburzony itd.).

Відмінне се становище Розвадовського від інших тим, що коли інші визнають, то більше то менше явно, родословну, механічну теорію Шляйхера, у Розвадовського є якась мішанина сеї теорії з теорією Шмідта, про яку зараз будемо докладніше говорити. «Всі мови розвинулися протягом віків із спільного джерела». Якраз отся думка Розвадовського ще ясніше виложена в отсих словах: Pokrewieństwo językowe, ustanawianie grup językowych rozmaitego rzędu polega na wspólnych cechach, właściwych danym językom lub grupom. Te wspólności są zarazem, w porównaniu i przeciwstawieniu do innych języków lub grup, różnicami: zatem mówiąc ogółem, cechami charakterystycznymi. Są one oczywiście różnego rzędu: indoeuropejskie, północno-zachodnio-słowiańskie, polskie itd. Cechy językowe, istniejące w danej chwili, mogą w dalszym rozwoju: a) trwać mniej więcej bez zmiany; b) przeobrażać się; c) znikać. Zaś nowe właściwości jakiegoś języka czy narzecza są także rozmaitego rodzaju: a) polegają na przeobrażeniu się dawnych (to jest punkt b) wyżej), czyli są nowe tylko w pewnym sensie; b) na wytwarzaniu nowych tworów z elementów istniejących, są więc względnie nowe; wreszcie c) na przejmowaniu właściwości z innych, obcych języków, a więc dla danego języka w danej chwili są rzeczywiście novum. Dla stwierdzenia pokrewieństwa uważa się za szczególnie dowodowe cechy nowe, wymienione wyżej pod a) i b); można je nazwać pozytywnymi dowodami pokrewieństwa, bo wskazują wprost na spólny rozwój językowy».

Виходить з того, що позитивні докази споріднення дадуться добути тільки через сконстатування спільних прикмет, які повстали із (нормального) перетворення, переформовання, перелицьовання давних і із витворення нових творів із існуючих елементів, т. зн. поодинокі групи не є дані, не є нічим в самім зародку зазначені, а існування їх треба що йно доказати. Се для пізнання справи річ дуже важна. Се є інше розуміння слова група, ніж у Шляйхера.

Характеристичне світло на погляди Розвадовського в тій справі кидає цікава його замітка про словацьку мову (стр. 37): Słowackie mogło być pod względem językowo-ilościowym śmiało

pozostać w stosunku do czeskiego (a ewentualnie i polskiego) narzeczem, ale stosunki rozwoju tak się złożyły, że się wyodrębniło, wytwarzając osobny język (literacki). Ся замітка сама собою — що словацьке могло було сьміло лишитися нарічієм в данім разі і польської мови, вивертає горі корінем всякі поділи на групи в давнім значінню — з їх прамовами і т. п.

І при ближчій дефініції мови польської (стр. 45): Język polski, t. j. ogół narzeczy składających się na pojęcie języka polskiego, kontynuując na równi z innymi językami słow. prawspólny stan słowiański, zaczął się oczywiście wyodrębiać wcześniej, a nie dopiero wówczas, kiedy przodkowie szczepów polskich zajęli ostatecznie swoje siedziby historyczne między Odrą, morzem, dolną i średnią Wisłą, Sudetami i Karpatami. Ten proces wyodrębnienia się zaczął się i trwał wieki jeszcze w obrębie jednolitego języka ogólnosłowiańskiego, kiedy wszystkie późniejsze języki słowiańskie istniały tylko jako mniej lub więcej różne gwary i narzecza, kiedy związek językowy nie był między niemi zerwany — випадас Розвадовський зовсім з родословної теорії, а дає пояснення процесу індивідуалізації в дусі теорії Шмідта, при чім однак властиво зовсім неможливо думати про якінебудь групи в зміслі Шляйхера.

Мусимо признати, що Розвадовський перший між слявістами умів ясно сформулувати свої погляди в дусі загальних принципів, добутих язикознавством, і пристосувати сі принципи в дефініції польської мови і її розвитку із загальнословянської.

17. Звернемося тепер до теорії Йоганеса Шмідта, яку він виложив в своїх творах *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogerm. Sprachen*, Weimar, 1872, а также *Zur Geschichte des indogerm. Vocalismus*, Weimar, 1875, II, 182.

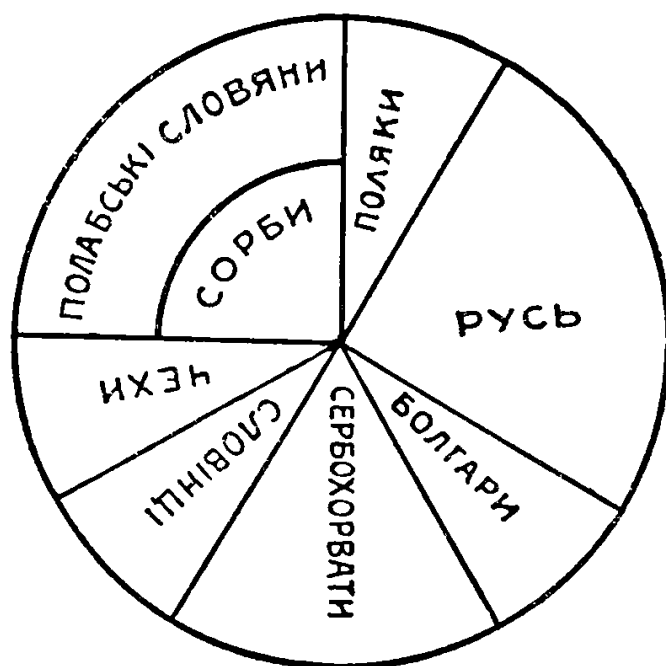
Головна теза сеї теорії така: Серед полоси індоевропейської мови не було первісно ніяких язикових меж, але одно нарічіє переходило непереривними рядами малих відтінків в друге нарічіє. Се т. зв. *Wellentheorie*, теорія хвильовань або теорія кругова. Назва її взята від образу хвиль води, як вони розходяться, перехрещують себе, коли вкинути до води камінь.

Тут з другого названого твору Шмідта наведу висловлену ним думку про сю річ дословно: *Mag man einen Stammbaum entwerfen, wie man will, die speciellen Uebereinstimmungen des*

Slovenischen mit den westslawischen Sprachen, des Čechischen und Polabischen mit dem Südslawischen, des Polabischen sowohl mit dem Čechischen als mit dem Polnischen, des Sorbischen sowohl mit dem Polnischen als mit dem Čechischen vermag ich nicht gleichmässig zu erklären.

З тої причини установляє він засаду таку саму і для Словян, як для пояснення відносин споріднення між індоєвропейськими мовами (пор. докладніше там і Ягіча в Архіві ХХ, 21).

Плястично уявляє собі Шмідт споріднення слов'янських мов так:

18. Л е с к і н поборював теорію Шмідта в одній точці (пор. Die Declination im Slawischlitauischen und Germanischen, Leipzig, 1876). Він не може згодитися на те, щоб була «причинова зв'язь між відносинами поселення в правітчині і пізніщими, або що пізніщі є безпосереднім продовженням тамтих», але даремно, бо нікому на думку не приходить твердити, що теперішні, т. зн. пізніщі відносини поселення відповідають в повні давним відносинам: вони відповідають тільки в загальних рисах, а се вистарчає.

За те рішучо і без застережень визнає теорію Шмідта болгарський учений Б. Цонев в своїм великім творі: История на българский езикъ, Софія, I, 1919. Взаємини слов'янських мов уявляє собі Цонев (гл. стр. 16—62) як ретязь з шести кругів,

сплетених довкола осереднього семого круга. Цим осереднім кругом була би словіно-болгарська мова, а шість кругів довкола нього представляли-б головні словянські мови, які між собою витворюють мови змішані: між чеською а польською — мова лужицькосербська, між польською а російською — мова білоруська, між російською а болгарською — мова українська, між болгарською а сербською — мова косовсько-моравська, між сербською а словінською — мова хорватська, між словінською а чеською — мова словацька. А як що конечно ділити словянські мови на групи, то найліпше, думає, на дві: північно-західну і південносхідну на підставі 1. відмінного розвитку *tj, dj* (сичачі — шиплячі), 2. *l* епентетичного, 3. *ř — r, rj*, 4. *kv, gv*, 5—6. *t, d*, перед *l, n*, 7. звук *ъ* (*e — ъ, o, a*), 8. наголос (постійний — вільний). Порів. Polivka, *Slavia I* (1922) стр. 120—127.

19. Нарешті вважаю своїм обов'язком подати тут погляди Міклосоича на сю річ, т. зн. те, чого я від Міклосоича навчився, а потім своїм власними дослідями доповнив.

В р. 1852-ім видав Міклосоич *Formenlehre der slawischen Sprachen* і там без дальшого умотивовання угрупував мови словянські з огляду на те, як вони з собою споріднені, в отсім порядку: а) старословінське; б) новословінське; в) болгарське; г) сербське (хорватське); д) малоруське (білоруське); е) великоруське; є) чеське (словацьке); ж) польське; з) горішно-сербське; і) долішно-сербське. Так і пізніше в своїй граматиці і в етимологічнім словарі словянських мов. А учив нас, навіязуючи очевидячки до поглядів свого учителя Копітара, так: Як засаду або вихідну точку для устанавлення ступня споріднення поодиноких словянських мов між собою, які він усі уважав самостійними, треба уважати мову і її дані, а также звертати увагу і на географічне положення поодиноких мов до себе, на їхнє окруження. При кожному поділі дуже важна річ, з якого становища поділ робиться, та щоб його основою рівночасно не було кілька ріжних вихідних точок, тільки одна. В дотеперішних поділах є саме такі хиби. Робилися поділи з етнографічного, а заразом і з політичного становища, але політика тут ні при чому. Основою клясифікації, означення відносин одної мови до другої, становища одної мови в цілій словянській семі, а в данім разі і поділу може бути тільки мова. Коли-ж Міклосоич звертає ще свою увагу і на географічне положення мови, а властиво тільки на її окруження, її сусідство, то се діється

лише в тім змислі, що мови географічно собі ближчі, сусідні, мають дійсно більше спільного з собою, отже більше з собою споріднені, ніж такі, що з собою не межують, ба навіть від себе значно віддалені. Таким чином в класифікації Мікросича, в його поділі нема двох вихідних точок, двох принципів, а тільки один. Виходячи з сеї засади, не можна властиво про поділ слов'янських мов щось иншого сказати, як тільки, що кожна мова становить одиницю, індивідуальність для себе; а чи вона більше або менше споріднена з якоюсь иншою слов'янською мовою, про се свідчать і рішають факти язикові, а се знов головню залежить від географічних їх відносин до себе. Так отже ціле питання зводиться до того, щоб на підставі мови виказати більше або менше споріднення між поодинокими слов'янськими мовами, а не щоб робити якінебудь поділи. Се головне завдання славістики — пізнавання і пізнання слов'янських мов і їх взаїмних відносин. На підставі добутків порівняння, переведеного ним в монументальних творах, заснованих не на спекуляції, а на мозольних джерельних працях, на даних мови, порядкує він слов'янські мови одну побіч другої, звертаючи при тім завжди пильну увагу на їх географічні взаїмовідносини так, що можна виходити від контроїнебудь, лиш треба потім порядок задержати. Починати можемо н. пр. Сербохорватами, як осілими на периферії слов'янської області, то від Сербохорватів якраз через хорватське наречіє веде дорога до Словінів (Словінців в норицьких Альпах, колишніх Словінів панонських, дакійських, болгарських), від них через словацьке до Чехів; з Чехами відтак найбільше споріднені мовою лужицькі Сорби, які разом становлять перехід до польського (горішно-сорбське має *z* як Чехи, долішно-сорбське — *ʒ* як Поляки!); з польським вяжеться з заходу давне полабське, до нього навязується на схід білоруське. Тут стрічаємося з труднощами: чи йти далі до великоруського, а потім до малоруського і ним закінчити (на що Мікросич скорше рішався), чи навпаки. Сей порядок не такий, щоб можна від нього самовільно відступити, бо він ґрунтується на язикових даних, на язикових фактах. Ми будемо завжди наше пізнання всякими новими язиковими фактами доповнювати, збираючи до купи і найменші подробиці, але сам порядок є даний, усталений. Всякі поділи на ґрупи (чи на дві, чи на три) таким чином розбиті як безпідставні. Бо як з одного боку безперечно вяжуться Словінці з Чехами, Чехи через лужицькосорбське

і словацьке з Поляками, так з другого Поляки через білоруське з російським і українським і т. д.

Ся наука стоїть в повній згоді з досвідом щоденного життя і ніщо краще, як отсі відносини в спорідненню між словянськими мовами не потверджує правдивости теорії Шмідта, що одна мова є немов переходом, мостом до другої. Виходячи з того становища, ми в наших дослідах словянських мов і їх відносин до себе не сковані жадними апріорними теоріями, жадними видуманими системами, схемами, можемо спокійно працювати, наше знання сих відносин поглиблювати, не потребуємо безперестанно боротися з уявленими вітраками прамов, і можемо так далеко швидче і певніше дійти до повного пізнання і поодиноких мов і всіх їхніх, нераз і дуже замотаних відносин між собою.

Особливо мусимо зовсім рішучо виключити всякі впливи політики від розвязки сих питань, бо політика зовсім певно веде науку в нетри навіть дуже карколомних теорій, з яких нема виходу. Якраз примішка політики до нашої науки нанесла їй багато шкоди. Тільки тим можна пояснити, що н. пр. українська мова у Ягіча в Росії уважалася нарічієм, в колишній Австрії мовою, що була визнана окрема від сербохорватської босанська мова і т. п.

20. Якраз тут буде на місці навести думку *Vaudouin de Courtenay*, який багато напрацював на сім полі. Здається мені, що він найкраще зібрав свої думки у вступнім викладі на Карловім університеті в Празі дня 20-го травня 1922-го р. «Про релятивність на полі язиковім», надрукованім в Празькім *Atheneum* (стр. 80—87).

На питання, які маємо критерії на відріжнювання і уживання таких термінів як язык, нарічіє, говірка, діалект, жаргон, ідіом, *patois* і т. п., відповідає він жартуючи, що деякі вчені, як от покійний Будилович, «типічний почитатель чисельної сили, кнута і кулака», дуже собі злекшили відповідь на се. Будилович твердить, що право називатися язиком має тільки язык того народа, котрий налічує найменше 20 міліонів душ. Мова народів менших, ніж 20 міліонів душ, може називатися нарічієм, говіркою, жаргоном..., але ніколи не язиком. Залежало Будиловичови, каже Бодуен де Куртене дословно, щоб тільки російська мова була віздзначена гідністю язика, а щоб усі иньші словянські мови були тільки нарічіями або т. п. Усі ті «братушкі»

Слов'яни геть далеко від язика! Українці, чи там Малоруси не робили Будилловичови клопоту. Їх мові він надав гідність жаргону, а їх самих зачислив до «руського» племені так, що вони тільки збільшали число «руського» народу, який мав панувати над усіма Слов'янами.

«Релятивність бачимо ми також при класифікації мов, чи то маємо на умі класифікацію порівняно-пописову, яка ґрунтується на зіставленню і характеристиці прикмет мов в даній хвилі без огляду на історію, чи то класифікацію історичну, генеалогічну, яка бере на увагу споріднення, ґрунтоване на спільнім походженню, а також і зміни, які діються в хронологічному поступі. Ізоґлоси, т. зн. розмежні лінії між прикметами, які характеризують певну язикову область для її відріжнення від інших язикових областей, історично з нею споріднених, виглядають дуже розмаїто як до того, на яку саме прикмету в даній хвилі звертаєм увагу. Опіраючи класифікацію на певні різниці фонетичні або морфологічні, можемо отримати Слов'янство передкарпатське і закарпатське. Інші різниці дадуть нам Слов'янство переддунайське і задунайське. Інші знов поставлять проти північнозахідних Слов'ян Слов'ян східних і полудневих. З певного становища мусимо сполучити Болгарів з Великорусами в одну групу і поставити її проти всіх останніх Слов'ян, залічуючи до того і Українців, чи там Малорусів. З іншого знов становища Поляки і Великоруси становлять спільну групу, відрубну від усіх більше полудневих Слов'ян. Брак якогонебудь сліду м'якого *r* сполучує Сербів, Словаків і Білорусів*) в спільну групу, відрубну від усіх інших Слов'ян. І так далі без кінця. Хто твердить, що мова словацька ближча польській ніж чеській, або що мова українська ближча польській ніж російській, має повну рацію, оскільки має на думці Поляків і Словаків, або Поляків і Українців, які з собою сусідують, помішані між собою, і живуть з собою в постійних зносинах. Але се не вадить, що із становища основних фонетичних і морфологічних властивостей всі Словаки становлять частину одностайної чеськословацької території, та що цілість основних фонетичних і морфологічних властивостей каже нам залічати Українців і Великорусів з Білорусами до групи східних Слов'ян для відріжнення їх від останніх Слов'ян».

*) Я додав би: і Українців, бодай велику часть Українців.

Безперечно тверезий, неупереджений суд. І тут групи мають иньше значіння, ніж звичайно їх розуміли.

Пригадаймо ще, що Бодуен де Куртене в Ученых Записках имп. Юрьевскаго университета 1893, стр. 23, на підставі факту, що *ы* і *и* злилося в українській мові до купи так, як в полудневословянським, каже, що «малоруська діалектична область... належить до полудневого пасма словянського сьвіта в противенстві до північного».

21. З новіщих згадаймо ще К у л ь б а к и н а, котрий звів рішучий бій проти теорії Шахматова про існування західньо-словянської і полудневословянської групи і тим підорвав взагалі цілу теорію про групи. Він згідно з наукою Фортунатова бачить у всіх живих словянських мовах колишні окремі говори в прасловянській добі так, що і кашубське і словацьке виводить із окремих прасловянських говорів (гл. Древ. церк.-слов. язык, 1913) — а прецінь — що незвичайно для російського ученого характеристично — став як вкопаний перед «руською» групою і українську мову вважає одним із трох нарічій «русского»; правда, не подає там ані одним словом якогонебудь умотивування сеї своєї думки. Аж 1919 р. старається він свій погляд обґрунтувати в виданім в Харкові творі «Украинській языкъ». Ми повернемо ще до нього на своїм місці.

22. Коли ми згадали про Ф о р т у н а т о в а, то мусимо вже докладніше його становище пояснити. Фортунатов учить, що всі зміни звуків, які пізніше появляються в різних словянських мовах, мають свої зародки вже в прасловянській мові. Тою наукою стоїть Фортунатов дуже близько до теорії Шмідта, але вона не находить у Ягіча вподобання (гл. Архив, XXXVII, 177), бо він і його школа (особливо Шахматов) своїми методами, своїми занадто сьмілими комбінаціями і конструкціями справді йдуть рішучо за далеко, як це незвичайно докладно показав В г ü с к н е г в своїм знаменитім творі die Erforschung der indogermanischen Sprachen, II, 3, стор. 50—52.

23. Чеський учений Г у с р висловлює свою згоду і признання Кульбакинови за розбиття теорії груп (гл. Rocznik slawistyczny, V, 226), але в критиці на нашу граматику (гл. Listy fililogické, 1917, стр. 444) обстає при тім, що і наш матеріал, коли його належито упорядкувати і виложити, буцім то показує, що українська мова згоджується в кількох давних і засадничих річах з великоруською і білоруською мовою і що отже розвинулася

із спільної з ними основи; коли сю основу хочемо назвати праруською, то отже праруська мова була. Таким чином маємо тут дивну злуку обох дотеперішніх протилежних собі теорій: Усі словянські мови виводяться безпосередно з прасловянської мови — крім «руських» мов, для яких установляється праруська мова за посередника між ними а прасловянською мовою.

Але ніхто ще не зібрав стільки матеріялу, як саме ми в нашій граматиці, на те, щоб сконстатувати всі згоди, розуміється, і всі ріжницї української мови і російської та білоруської. І упорядкували ми його належито і виложили. Та якраз на підставі сього багатого матеріялу і його порівнання з усім даним матеріялом із усіх словянських мов ми ще і сьогодні мусимо обставати при своїй думці, бо простою неґацією Гуєр нас не переконав.

Те, що Гуєр наводить против нашого пояснення перезвуку ікання, оснований якраз на тім факті, що українська мова від найдавніщих часів не знала і не знає довгих голосівок, бо на се нема жадних доказів, що ніби то се наше пояснення «*je ve zřejmém odporu s historickým vývojem těchto hlásek, který lze jednak z ramátek písemných, jednak z nářečí nynějších sledovati*» — є що найменше велике непорозуміння. П а м я т н и к и не подають нам ані одного-одніє і н ь к о г о доказу на те, що в українській мові відріжнялися в історичних часах довгі і короткі голосівки, і з тої то причини і зявища дифтонгів в н и н і ш н и х нарічіях треба доконечно инакше пояснювати. — Про це висловився я докладніше в моїй праці — Поліські мішані говори і поліські дифтонги — в *Slavi-ї*. Голословне твердження, що «*doklady starých pramenů mluví přímo proti tomu*», що *e* не мало звичайно тепер приписуваного йому впливу паляталізаційного на попередні шелестівки, нас зовсім не переконує. Які то саме докази із старих джерел?? То ж бо то і є, що їх нема; ми і ніхто другий їх не найшов, а Гуєр нам їх не показав. Навпаки. Дурново в своїй дуже докладній студії над Архангельським Євангелієм з р. 1092-го (гл. *Slavia*, II, 599—612) сконстатував, що шелестівки «в положении перед *e* не смягчилились или, по крайней мере, смягчилились не вполне и продолжали отличаться по степени мягкости от старых смягченных согласных». Так отже тут сконстатоване це зовсім правильне і в українській мові зовсім звичайне явище, це звукове правило української мови — в памятнику XI-го в.

І нічого не допоможуть всякі спроби цей мовний факт, задокументований пам'ятниками від XI-го в., зводити на якусь «книжнуну орфоэпию», щоб тільки захистити «праруську теорію». Даремна праця. — Тут мушу ще звернути увагу на те, що наша наука зовсім несподівано найшла potwierдження в незвичайно цікавих добутках аналізу мови Слова о полку Ігоревім, переведеної Сіверсом. Прикладаючи засади своєї аналізу гомону (Schallanalyse) до мови названої поеми (Das Igorlied, metrisch und sprachlich bearbeitet von Eduard Sievers, Berichte der sächs. Akad. d. Wiss. 78. Band, Leipzig, 1926), доходить він в боротьбі з своїми інформаторами до зовсім певного переконання, що при читанні Слова треба «jede Spur von der spezifisch russischen sog. „Erweichung“ der Konsonanten unterdrücken», бо «таке змягчення безперечно не мало місця в звуковій системі мови, якою зложено Слово». Шахматова і інших твердження лишаяться голословними, доки не будуть дійсно доказані. Розвадовський в сій справі далеко осторожніший (гл. Język pol. I., стр. 43, § 5, 17, b). — Те саме відноситься і до інших тверджень Гуєра (про *ы*, *є*). Коли наше пояснення не має ніякої опори, то тим менше всякі інші пояснення, яких зрештою Гуєр зовсім не наводить. Коли-ж все таки Гуєр каже, що праруська мова була, то він мав би се доказати. На теоретичні видумки Шахматова не мав би він в сім разі класти більшої ваги, ніж на такі самі його видумки про західнословянську прамову.

Але ця суперечка з Гуєром має властиво вже тільки історичне значіння. Бо в другім виданні своєї гарної праці *Úvod do dějin jazyka českého* (1924), яка і українцям може віддати прямо знамениті услуги, Гуєр на стр. 80-ій так вже вчить: «...byla praslovanských dialektů celá řada —nejméně tolik, kolik nalézáme v době historické slovanských jazyků, jež se právě samostatným vývojem dalším z dialektů těchto vyvinuly. Dialekty ty tvořily nepřetržitý řetěz, dialekty sousední vždy měly některé rysy společné se sousedy stéi strany. A shody, jež se dají konstatovati v jednotlivých jazycích, pokud jsou to shody data starého, poučují nás o rozložení praslovanských dialektů a tím ovšem i o vzájemném poměru těchto jazyků samých. V celku je patrné, že dialekty praslovanské rozloženy byly asi tak, jako rozloženy jsou v době historické jazyky, které se z nich vyvinuly. Z toho ze všeho je patrné, že nelze

jazyky slovanské z vnitřních nějakých důvodů dělití na západoslovanské, jihoslovanské a východoslovanské (nebo na skupiny dvě: západní a jihovýchodní). Dělení takové může míti jenom cenu praktickou, nemá však oprávnění vědeckého; vědecká klasifikace jazyků slovanských spokojuje se s jejich výčtem a konstataváním starých rysů společných».

Таке зовсім тверезе становище язиковознавця Гуера відповідає вповні тим нашим науковим переконанням, які ми висловили в нашій науковій граматиці 1913-го р.

Так само і Міккола в своїй *Urslawische Grammatik*, Heidelberg, 1913, не прикладає поділові словянських мов на 3 групи жадної язиковоїсторичної вартости, але придержується його властиво тільки ще як знаного і географічно придатного.

24. В своїм епохальнім огляді слявістичних праць від самих початків нашої науки аж до найновіших часів (*Die Erforschung der indogermanischen Sprachen*, II, 3, Strassburg, 1917) займається А. Вгюскнер, річ ясна, і питанням поділу словянських мов на основі їх тіснішої приналежности або споріднення, т. зн. тим, як маємо розуміти відносини словянських мов між собою.

Перш усього відкидає він (стр. 16, 17) «з принципіяльних» причин поділ Міккосича: Старословінське не є мова панонських Словінів, бо окремих панонських Словінів не було. Перед інвазією Угрів сягали Словінці в давний аварський край аж поза болотне озеро і тут панував т. зв. панонський князь а васал німецький Коцел, у якого перебували Кирил і Methodій; йому накиннули (*aufdrängten*) вони своє македонське наріччє, що зпоміж усіх південнословянських — болгарському найблище а якраз словінському найдалше. Отже з огляду на дійсний ступень споріднення треба поставити новословінське за болгарським і сербохорватським. Не погоджується він також з тим, щоб «малоруське» відділювати від руського (*Russisch*). Хто не відділює словацького від чеського, тому нема причини відокремлювати «малоруське» від «руського», бо «малоруське» не стоїть до «руського» в такім відношенні, як н.пр. до польського або сербського, але в значно тіснішому (Не вже-ж таки в такому, як словацьке до чеського?). «Руське», білоруське і «малоруське» це троякий розвиток пра- або староруської мови. Коли «Малоруси» це заперечують, як н. пр. Смаль Стоцький

і Гартнер in ihrer sonst ganz vortrefflichen Grammatik, послугуючися до того комплікованими науковими методами, то падають у них на вагу тільки національнополітичні, сепаратистичні, а не лінгвістичні моменти. Брікнер визнає таким чином (стр. 41—43) тільки сім слов'янських мов: болгарськомакедонську, сербохорватську, словінську, чеськословацьку, лужицьку, польськополабську і «руську», прихильно ставиться при тім до трипартиції, який погляд тепер, як він каже, загально панує, але рішучо відкидає «зовсім механічну родословну теорію» Шляйхера, бо вона виходила від строго одностайної праруської мови і розколювала її консеквентно на дві головні групи (велико- і малоруське), а ці далі на дрібніші так, що н.пр. признаки «малоруського» уважались старшими ніж тотожні ($\check{e}=i$) новгородськовеликоруського. Тому противляться факти, н.пр. якраз словацької мови, яка, хоч очевидячки належить до чеської (не зважаючи на брак \check{r}), згоджується в деяких річах з південнослов'янським і «руським», так що Szambel — не без політичнонаціональних мотивів — свою рідну мову проголосив за південнослов'янську. Таке-ж вилучення національнополітичних, сепаратистичних тенденцій бачить в невдалій спробі, вилучити «малоруське» з тісного зв'язку з «руським». Але не бачить національнополітичних тенденцій, коли хто незгідности кашубського у всіх наріччях — не виймаючи і словінського — від польського роздуває в «мову». Брікнер відкидає далі безумовно спробу історика Нідерлього і язиковознавця Мікколи — пояснювати стрічу тої-ж племінної назви в ріжних сторонах слов'янського світа так, що нібито «між Сербами над Спревою і Сербами на Балкані, або між всякими Хорватами на сході, на півночі і на півдні слов'янського світа був колись якийнебудь зв'язок, та що всі Слов'яни вивандрували колись з тіснішої спільної батьківщини», вважає неможливим твердження, що у-мови (з u замість o): північносербська, чеська, сербохорватська і «руська» займали колись непереривну область; йому це все видається «історичнофонетичними романами», згід яких мовні і історичні факти усувають всякий ґрунт; а ті якісь «найстарші вандрівки племен», цебто якісь фантастичні походи здовж і поперек не мають найменшого значіння для історії слов'янських мов. Слов'яни — як виказують їх мови — ще й сьогодні майже так само угруповані, як були розміщені в своїй прабатьківщині, а їх розширення відбувалося по своїй істоті концентрично і в промінях на всі боки. Коли-ж згадує про трипартицію, то зараз таки застерігається виразно проти всякого розуміння трипартиції

в змислі родословної теорії. Така теорія вимагала-б безперечно посередніх ступнів празахіднослов'янського, пралівденнослов'янського і праруського і дійсно навіть модерні дослідники оперують такими термінами. Але-ж бо західнослов'янської і південнослов'янської прамови в змислі спільного розвитку в по можності відокремленім просторі і часі ніколи не було. За те можна безперечно говорити про праруську мову, яка виказує спільний розвиток не тільки *č*, *dž* (*ž*) із *tj*, *dj*, повноголос (*torot*), *u*, *ja* замість *o* і *e* і *i*. Такої спільності не припускають ані західнослов'янські ані південнослов'янські мови (ці вже таки як найменше!); їх згідності пояснюються доволі із колишнього їх сусідства в праслов'янщині, в якій розвинулися вже були нарічеві різновидности (— а згідности в східнослов'янських мовах так пояснювати не можна? — чому?); у південних Слов'ян можна прямо говорити про безперервний ретязь від Македонії аж ген до Каринтії. У західних Слов'ян в такому ретязі настали великі прірви таким чином, що посередні члени вимерли. Але кашубське це тільки нероздільне правильне продовження польського із ступнюванням діалектичних прикмет, чим більше віддалюється воно від польського. І словінцьке (в Поморю) стоїть вже дуже близько до польського. Це знав вже і Нестор, залічивши їх до Ляхів. Спільна усім західнім Слов'янам є заміна *tj*, *dj* на *c*, *dz*(*z*) — це вже в 9- і 10-му століттю; «сильні» півголосівки спливають до купи в звук *e* (чи справді нема тут жадної різниці між чеським і польським?); і формами всі собі близькі і деякі спеціальні слова у них спільні. Деякі спільні риси (*h* замість *g*) розвинулися у них вже в історичнім часі. Між польським а руським нема перехідних нарічій (стр. 56).

Ми старалися передати тут погляд Брікнера здебільшого його-ж таки словами. Названий його твір вважаєм загальною глибокою криницею пізнання, з якої ще довгі літа слависти черпатимуть; це методичний дороговказ, що вестиме їх до розкриття нових правд; Брікнер розкриває тут нові горизонти і будить нові думки. Тому тим більше дивуємся, що Брікнер в розборі цього питання не умів зберегти повної об'єктивности супроти української мови. Ми цього не можемо собі інакше пояснити як якоюсь ідіосинкразією супроти всього українського. А щоб дати на це доказ, вкажемо тільки на його книжку *Die Slawen und der Weltkrieg. Lose Skizzen von Alexander Brückner, Professor an der Universität Berlin, Tübingen, 1916, VIII+173*, видану, як бачимо, майже одночасно, де ця незрозуміла нам нехоть до українського народу виявляється

ще іншими «запахущими» квіточками, ніж зробленим мені марним закидом національнополітичних сепаратистичних тенденцій. Названий твір Брікнера має політичний зміст і служить пропаганді не тільки справедливої справи польського народу, але також і неоправданих його претенсій і забаганок. Не місце тут ним займатися. Одно тільки скажемо: Події революції та боротьба і бої за політичну самостійність українського народу дали і Полякам досить доказів на те, що поставлена Брікнером в цім його творі діагноза і прогноза в українській справі була зовсім невірня. Так і наукова діагноза, що нею ми тут займаємося, також не устоїть-ся. Моїх аргументів на те, що групова теорія загалом неможлива та що нічогісінько нас не силує, заводити в систему наукових структур праруську мову, Брікнер ані словом не згадує. Не визнаючи прамов для західних і південних Словян, він для східних Словян визнає в праруській мові «посередній ступень в зміслі спільного розвитку в відокремленому просторі і часі» і добачає такий спільний розвиток в *č*, *dž(ž)* із *tj*, *dj*, в повноголосі (*torot*), *u*, *ja* замість *o* і *e* і *и*. Коли-ж з цим зіставимо докупи те, що сказано ним про західних Словян: «Спільна усім західним Словянам *e* заміна *tj*, *dj* на *c*, *dz(z)*, сильні півголосівки спливають докупи в звук *e*, і формами всі собі близькі і деякі спеціальні слова у них спільні, деякі спільні риси розвинулися у них вже в історичних часах», — то не можемо спам'ятатися з чуду-дива. Стільки спільного розвитку у західних Словян, а прецінь західнословянської прамови приймати не треба, за те *майже з тих самих причин* мусить нібито бути «праруська мова». Не треба бути аж національнополітичним сепаратистом, щоб для такої аргументації Брікнера не мати зрозуміння. Не вже-ж Міклосич, цей «найбільший грамати́к 19-го століття» (стр. 23), визнаючи окремішність української мови, був також українським національнополітичним сепаратистом? А Міклосич добре знав і про повноголос і про *u*, *ja* замість *o*, *e*. — Що обі ці прикмети не силують нас виводити східнословянські мови із праруської, на це подав я в граматиці важкі аргументи. Але і сам Брікнер висловлює зовсім розумну засаду (стр. 72), що новітнє язикознавство відноситься до всяких констукцій прамов скептично; тепер «говоримо тільки про паралельний, а не спільний розвиток і уважаєм його і без генетичного звязку зрозумілим у народів собі близьких». Він згідности в західно- і південнословянських мовах уміє гарно пояснити «з їх колишнього сусідства в праслов'янщині», справедливо звертає увагу на те (стр. 53), що «нема жад-

них границь у діалектів, а є тільки границі поодиноких діалектичних фактів; що ізоглоси, ізофони, ізотони і т. д. ніколи не пробігають паралельно, а себе постійно перетинають і перехрещують». Він учить про дублети в польській мові з *o* і *u*, про *l* epentheticum в польській мові, він вмів так гарно справитися з групою *tort* в кашубському, полабському і польському; він справедливо зазначає, що вже «найменша відокремленість вистарчає, щоб вікликати діалектичне зріжничкування» (стр. 49), та що «проти свідочтва історії нічого не доказують діалектичні зявища»; він північнозахідноболгарське *č*, *dž* із *tj*, *dj* вмів гарно вмістити в ретязі, що тягнеться від Солуня аж до крайніх границь словінських, а при тім виразно остерегти, щоб ніхто не посьмів тут думати на колишній довший звязок з «Малорусами» (Чому? — Чи може історія тому противитися?). Хто визнає такі загальні засади, той, думаю, повинен би розуміти, що і наведені ним згідности між російською, українською і білоруською мовою не мусять бути «генетичними», не мусять бути якраз тільки наслідком «колишньої тіснішої приналежности серед словянської народної цілости», якої історія зовсім не знає. Бо що силує Брікнера не прикладати цих дійсно розумних засад і до східнословянських мов, чому він в тім попадає сам з собою в суперечність, — цього ми справді зрозуміти не в силі. А суперечність тут як на долоні. Бо і цей нібито спільний повноголос в «руській» групі зовсім не такий дуже спільний і однаковий, коли сам Брікнер мусять вказати (стр. 62) на те, що в українській мові *o* в *город* не змінюється на *i*, а *u* і *ja* з *o* і *e* мають і иньші словянські мови. Перечити тут, що цей розвиток не має нічого спільного з таким же розвитком в иньших словянських мовах, значить попадати знов з своїми власними принципами в суперечність, ба навіть заперечувати до певної міри прасловянську спільність. Ми так само переконані, що і в тім разі Брікнер не має рації, коли так завзято перечить, що еволюція *tort*-групи в чеській і південнословянській не має нічого спільного з собою. Бо зіставмо тільки докупи подавані Брікнером факти. З одного боку: «Підчас цілої *tort*-еволюції були Чехи і південні Слов'яни аварським валом герметично від себе розділені» (стр. 56). Ця еволюція відбувалася між шестим і десятим століттям (стр. 63, 75). — З другого боку: «Перед інвазією Угрів сягала новословінська область в старий край аварський аж поза болотне озеро» (стр. 16). — Число таких історично доказаних фактів звязку і взаємин словінсько-чеськословацьких в означеній Брікнером добі дало-б ся легко

збільшити. В усякому разі де-ж той щільний аварський вал? І як нам при всіх цих методичних засадах і даних мовних фактах розуміти Брікнерову трипартицію, де дві групи не мають спільної прамови, а одна її має? — Приймаючи науку Брікнера про праруську мову, ми тим кладемо собі тільки колоди упередження в нашій змаганню до наукової правди. Не можу тут не згадати новгородського *ц* замість *ч*, яке явище сам Брікнер констатує ще також у Полабів, Помор'ян, великопольських і мазовецьких говорах і у Латишів. Може це явище, що тягнеться довгою і досить широкою смугою на побережжі Балтику, таки не зовсім випадкове? Чому до цього факту повинні ми ставитися з зазначеним Брікнером упередженням? А *il, dl* в псковському наречію в виді *kl, gl* чи зовсім таки без ніякого звязку з якимись словянськими говорами? А чи рефлекс *ě* в новгородському і українському справді таки зовсім тотожні, хоч нема між ними ніякого географічного звязку? — Отже хоч як це дивно, то супроти Брікнера мушу боронити висловлених Брікнером засад. Тільки як найдокладніші студії словянських мов до крайніх подробиць і дуже сумлінне, зовсім неупереджене порівнювання їх добутоків з повною увагою до хронології мовних явищ — зможуть нам вияснити колишнє розміщення поодиноких словянських говорів в словянській прабатьківщині, можуть нам також дати відповідь на наше питання що до більшого або меньшого споріднення словянських мов між собою. Тут «праруська мова» нічого нам не допоможе, нічого не вияснить. Навпаки. Путає думки при дослідах.

25. В знаменитому творі *Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft, Festschrift für Wilhelm Streitberg, Heidelberg, 1924*, доповняє *Karl H. Meyer* (стр. 649—670) наведену в горі працю Брікнера дуже цінними увагами. З істоти річи виходить, що він мусить займатися і питанням споріднення словянських мов. Привід до того дає йому Шахматов, котрий в своїй оцінці праці Л. В. Щерби: *Восточнолужицкое нарѣчіе* (Петербург, 1915) — в *Извѣстіях отд. русскаго языка, 1916*, все ще пропагує родословну теорію так далеко, що говорить і про прасорбську мову (він її зараз таки і реконструує!), з якої нібито вийшли три сорбські мови а яка з свого боку бере свій початок з празахіднословянської мови. Відкидаючи рішучо цю конструкцію Шахматова як зовсім неможливу, каже Маєр, що і празахіднословянську мову тяжко сконструувати і схарактеризувати, бо все в такій конструкції розпливається, все в ній умовне, непевне. Маєр загалом стоїть на становищі вели-

кого скептицизму до всяких пратворів, праформ, прамов. Тільки одно прасловянське дасться легко відмежувати і відділити від інших індоєвропейських мов, бо ми можемо тут на тісному просторі конструктивно схопити те, що по правді в найрізніших формах розвинулося на широкому просторі і протягом довгого часу (порів. стр. 669). Бо т. зв. прасловянську мову не можна уважати зовсім механічно за щось одностайного, суцільного; вона фактично уявляє собою довгу періоду розвитку від часу виділення із звязку з індоєвропейськими мовами аж до часу зіндивідуалізування поодиноких словянських мов, а в цій довгій періоді розвитку мусіли прецінь повстати в ній, як того вимагає життя мови, всякі нарічеві і говоріві відтінки, так що вона під кінець свого існування, перед самим розкладом на поодинокі словянські мови, була вже діалектично незвичайно роздроблена, зріжничкована. Таким чином властиво не повинно-б ся навіть говорити про прасловянську мову, а тільки про прасловянську добу, про прасловянський розвиток мови. Треба отже добре відрізняти різні фази її розвитку, а особливо старатися як найдокладніше означити, а) в яким виді відокремлюється прасловянська мовна форма від індоєвропейської спільности, б) як вона далі розвивається в прасловянській добі і в) в якому виді переходить вона в поодинокі словянські мови. Доси занадто мало звертали увагу на ці часові різниці розвитку в прасловянській добі. Тому і хронологія всяких звукових змін ще й доси докладніше не означена, тому і дотеперішні основні прасловянські форми, якими звичайно як чимсь певно даним оперують, часто при докладнішим освітленню показуються прямо дивоглядами, в яких назвук не погоджується з визвуком, в яких у вокалізмі прийнято за спільну прасловянську основу стан може о тисячку літ старший ніж в консонатизмі, які отже ніколи в тім виді не існували. Нераз треба прямо признати, що певні часові межі ледви чи можна установити. Маєр подає на це (стр. 650) кілька характеристичних прикладів. І так в деяких словянських мовах, що географічно з собою звязані, змінюється зубна шелестівка в аффрикату: *dě* в білоруським, польським і сорбським — отже в частині східно-і західнословянських мов переходить в *dže*. Ніхто чей не скаже, що така зміна всюди розвинулася самостійно і незалежно аж по відокремленню т. зв. груп східнословянської від західнословянської та що нема між цим явищем в названих мовах жадного внутрішнього звязку. З того виходить, що ця зміна мусіла зчинитися на тій географічно обмеженій території вже в прасловянській,

нехай і пізній добі. Коли-ж в колишній прасловянській формі *dervo* афrikата в названих мовах не подибується, то це знак, що метатеза *derv*—> *drev* — мусіла наступити раніше, ніж витворилася із зубної шелестівки афrikата — очевидно все ще в прасловянській добі. Або возьмім це звязле пасмо на словянській території, на котрім первісне *g* заступлене звуком *h*: в українським, білоруським, чеським і горішносорбським — отже в південній частині східнословянських і в південній частині західнословянських мов. Ніхто не заперечить звязку в цьому явищі, і тому треба установити пояс з *h* вже в пізній прасловянській добі. Коли-ж в граматиках і в словниках установляється як прасловянська форма *dědъ*, *dervo*, *gora*, то це хиба форми з найстаршої прасловянської доби. Для пізнішої, все ще прасловянської доби, треба би отже, як бачимо, установляти иньші і ріжні форми. Таких прикладів можна навести дуже багато (я їх зібрав в моїй граматиці стр. 471—477), а з них усім чим раз стає ясніше, що не самими механічними конструкціями, не фантастично установлюваними празвуками, праформами і прареченнями, а глибоким і докладним розпізнаванням *ріжнородности прасловянських форм в часі і просторі*, хронологічним і просторовим розміщенням поодиноких мовних явищ, їх розмежовуванням від одних мов а споюванням з иньшими мовами зросте правдиве наукове пізнання споріднення словянських мов між собою. Причинитися до того не можуть всякі ґрупові теорії з своїми здебільшого неможливими, а в усякім разі гіпотетичними апріорними вигадками.

В своїй *Historische Grammatik der russischen Sprache* (Bonn, 1923) Маєр для поділу словянських мов на три ґрупи: східну, південну і західну знаходить ще деяке оправдання, бо «кожна ґрупа має деякі такі особливости, які походять з часів перед історично засьвідченою традицією і тільки її властиві» (стр. 3), але вже і тут зараз таки додає, що «границі між ріжними ґрупами розпливаються так, як границі між поодинокими діалектами і говорами, і ціла словянська язикова область від Адрії аж до північного ледового моря і тихого океану, від фінського морського заливу аж до чорного моря дасться радше порівняти до великого схвильованого моря». Рік пізніше вдалось йому отже, як ми переконалися, далеко ясніше сформулювати цей свій погляд: *установлення молодших прамов ніж прасловянська не має ніякої ані практичної вартости* (стр. 669).

По тій самій лінії іде і погляд проф. Павла *Кречмера* (*Die indo-*

germanische Sprachwissenschaft von Paul Kretschmer, Göttingen, 1925).

«Словянська мова, каже він (стр. 13), протягом свого розвитку діалектично чим раз більше роздробилася; діалекти розвинулися в самостійні мови, яких відрізняємо *девять*: 1) великоруська з білоруським діалектом, 2) українська, 3) польська, 4) сорбська, 5) чеська, 6) словацька, 7) словінська, 8) сербохорватська, 9) болгарська. — У нього виступає отже словацька як самостійна мова, а білоруське сполучає він з великоруською мовою як її діалект. Сорбське наведене як останок словянських племен в східній Німеччині і без розділу на горішно- і долишносорбське.

26. В кінці згадаймо ще одну цікаву річ з найновішого часу. Мейє помістив як першу статтю нового славістичного органу *Revue des études slaves*, Paris, 1921 — *De l'unité slave*. Сю розправу обговорює Weingart в названім вже нами Празькім *Atheneum*, I, 1—12, а з нагоди її написав А. Беліч маленьку замітку в Слявії «*O praslovenskom jeziku*».

Виймаємо з того те, що тут для нас важне. Мейє каже: *Il subsistait encore au XI-e siècle une communication linguistique entre les Slaves, et il y avait, dans chaque dialecte, adaptation des formes qui se transmettaient. А далі: La rupture définitive de l'unité linguistique slave est donc postérieure de plusieurs siècles à la dispersion des tribus slaves.*

Так отже ще в дев'ятому столітті існувала мовна спільність між Слов'янами, а дефінітивний розпад мовної єдності словянської є кілька століть пізніший, ніж розселення словянських племен. На те Беліч констатує, покликаючися на Щепкіна, що спільноболгарська єдність існувала найдалше в сьомому віці, а до того сам додає, що се треба би покласти на ще ранішу добу; так само думає, що розвиток позитивних спільних рисів сербохорватського і словінського мусить кластися в добу до приходу на Балкан, а ці факти не допускають, щоб прасловянську мовну єдність продовжати аж до кінця осмого або до початку дев'ятого віку. Що сказано про полудневих Слов'ян, се *mutatis mutandis* відноситься і до західних і до східних нарічій.

Цікаво, що Мейє в своїй розвідці каже, що руська мова була первісно блища полудневословянським, та що від дев'ятого століття кожний із словянських народів розвивався самостійно, не дбаючи про інші, кожний підлягав іншим впливам відповідно до відносин і часу. В такім разі, де є місце і час на ту

славну праруську добу з її славним, Шахматовом в своїх ви-кладах зреконструованим, праруським язиком?? Згадаймо влас-не ще те, що Мейє в своїй критиці на нашу граматику виразно зазначив, що і українська мова від девятого століття майже зовсім відокремлена від великоруської (гл. Bulletin de la société de linguistique de Paris, № 62, 1914, 120—122).

Маючи на увазі наведений тут погляд Мейєта, поділ Словян-ства на три головні групи, поданий ним в Einführung in die vergl. Gram. стр. 33, мусимо ми инакше розуміти. Сі групи не мають певно своїх прамов.

27. Так отже поглядів і поділів маємо багато, бо майже кожний учений висловлює иньший погляд і дає свій поділ і свої на це аргументи. З того одно тільки ясно, що всякі поділи словян-ських мов чи на дві, чи на три групи основані на дуже хиткій під-ставі і мати муть завсіди на собі з н а м я ч о г о с ь ш т у ч н о г о, о п е р т о г о т і л ь к и н а к і л ь к о х п р и к м е т а х; дійсне пізнання ступня споріднення м у с и т ь о п е р т и с я не на одній або декількох прикметах, а н а с у м і в с і х п р и к м е т. Коли надавати мемо одній або другій прикметі якусь більшу вагу, мусимо безнастанно попадати в колізію з иньшими. Призна-ючи н. пр. повноголос за таку характеристичну прикмету руських мов, мусіли-б ми послідовно і переміні *трат*, *трът* признати таку саму вагу і в наслідок того чеське сполучити з полудневословян-ськими мовами в одну групу і т. д. Алеж бо сього не можна робити.

При всім тім прихильники групової теорії на одну, а саме найважливішу річ не звертають найменшої уваги. Хто говорить про групи, мусить для кожної групи устанавляти с п і л ь н у п р а м о в у, т. зн. мусить не тільки приймати, але і доказати існування окремого спільного пожиття групи, яке конечно му-сіло-б тривати хоч к і л ь к а століть десь вже в відокремленій від иньших груп, від иньших словянських народів відмежованій те-риторії. На се нема найменших історичних свідочств. Всі знані нам свідочства вказують на се, що і по вивандрованню із прабать-ківщини словянські народи в и с т у п а ю т ь в і с т о р і ї щ е як поодинокі племена без тіснїшого звяз-ку. Що йно пізніше почали творитися звязки, державні орґа-нізми, а тим то і почала переводитися сполука поодиноких племен в народи, а так само обєднуватися мова ріжних племен в мову на-родну. Що при тім не тільки можливе і правдоподібне, але майже певне і помішання всяких, навіть не зовсім собі близьких пле-

мен, се правдивому язиковознавцеві річ зовсім ясна. На се вказують ріжні відступлення від так зв. звукових законів і багато дечого иньшого.

Родословна теорія виходить з того становища, що ніби то був собі один словянський народ і той розпадався, розколювався на групи, а сі знов на поодинокі народи. Тимчасом треба собі сей процес уявити — по аналогії взятій із дійсного, живого процесу, який відбувається прямо таки на наших очах н. пр. в українській мові, зовсім противно. Була собі маса людей, що говорила мовою, яку ми по її загальних прикметах, що відрізняли її характеристично від иньших індоєвропейських мов як окрему індивідуальність, так що порозуміння з ними стало неможливим, називаємо мовою словянською. Ся маса довгий час не була з собою тісніще сполучена в один нарід иньшим способом, як тільки тою, менше більше однаковою мовою. Організаційні одиниці сеї маси були насамперед роди, які пізніше розвинулися в племена. Аж як настала доба мандрівок, може вже за часів Готів, Гунів, а зовсім певно за часів Аварів, обставини, приклад сих чужих народів — вплинули на се, що поодинокі словянські племена почали гуртуватися до купи (може і помішані) аж до об'єднання в народи в хвилі, коли повставали словянські державні організми, а пізніше, і то далеко повільніше, до об'єднання мови через письменну мову. Племенні назви забуваються, а мова, хоч вона не зовсім одностайна, бо в ній живуть наріччя, починає називатися назвою народа або державного організму, що повстав із племен згуртованих в народ, в державу (порів. від Київської Русі — руська мова, від Болгарії — болгарська і т. д.).

Се правда, що при розгляді взаїмних відносин споріднення виринає поняття прамови, праспільности, і ми говоримо про мову прасловянську, праіндоєвропейську і т. п. Сі поняття є конечні вимоги науки, без яких вона обійтися не може. Але треба добре уважати, що саме під такими поняттями маємо собі уявляти, як маємо їх розуміти. Безперечно мусів колись бути такий стан мови, коли цілість того, що ми тепер називаємо українською мовою, представлялася як наріччє словянської мови, або коли всі словянські мови до купи були также тільки наріччєм індоєвропейської мови. Але ся спільність чи там єдність прасловянської, чи праіндоєвропейської мови могла бути тільки релятивна. Т. зн. у внутрі і на зверху прасловян-

ська мова була вже на стільки відмінна від інших індоєвропейських мов, що її інші не розуміли або дуже мало що розуміли; в ній, як се і тепер скрізь помічаємо н. пр. на живій українській мові, мусіли бути різні говори, наріччя і то зовсім виразні, довгий час — очевидно — в такій мірі, що цілість можемо уважати сяк так за одностайну мову, бо вона виказувала спільні прикмети і якусь загальну подібність так, що люди себе, не зважаючи на зазначені різниці, все таки розуміли. Потім різниці робилися чим раз більше виразніші. Тому коли ми представляємо науково такий прастан, мусимо мати перед очима, що се є тільки зіставленням до купи того, що слов'янським наріччям чи мовам в означеній давніщій чи пізніщій добі їх розвитку було спільним, а що аналіза язикова добуває із прикмет, удержаних в пізніщих часах, а не затрачених (пор. Розвадовський, тамже 38). Тим отже наш погляд є відмінний від погляду прихильників групової теорії, що ми собі і прасловянську мову уявляєм як живу мову в устах народа — ще тоді не розкинутого, ані розбитого на часті, хиба тільки на деякі соціальні слої відповідно до заняття — так би сказати в пливкім етапі, зі всіма говорами, які виказували вже менше або більше значні різниці, так, що можна-б їх при докладних розслідах і географічно докладніше ізоглосами означити, як ми се тепер можемо географічно означити в українській мові. Тимчасом вони уявляють собі її немов мертвою, як от н. пр. до певної міри є кожда літературна мова. Вони говорять про те, що ся мова розпалася, розкололася на групи і мови. Ми кажемо, що первісні говори об'єднувалися в наріччя, т. зн. в цілість говорів, хоч з собою не тотожних, то все таки таких, що в них показуються спільні властивості і загальна їх подібність, яку відчували ті, що сим наріччєм говорили. Із сих наріччій в дальшій їх розвитку повставали серед даних обставин мови. — У них головний принцип є роздроблення, різничкування цілості, у нас — об'єднання людей, найменших частин, в чим раз більшу і в собі солідніщу цілість. Наш погляд уважаємо згідним з природним розвитком суспільности, з соціальним розвитком людства — а мова є прецінь витвором соціальним! — противну науку штучним твором, видумкою, незгідною з даними розвитку людства.

*

II.

28. В тіснім звязку з обговореним нами питанням стоїть также розвиток поглядів про відносини української мови до російської.

Вже з наведеної класифікації словянських мов знаємо, що тільки Копітар, Мікросич і Йоганес Шмідт стояли на становищі повної самостійности української мови в семі словянських мов. Всі прихильники теорії груп устанавляють руську або східно-словянську групу, яка розпалася або розкололася на дві або три руські мови. Всі вони в останнім часі то більше, то меньше виходять із Шляйхерової родословної теорії.

Ізпоміж українських учених стоїть на тім становищі, як ми бачили, М а к с и м о в и ч. Він учив, що щойно по татарським погромі і в наслідок того погрому східня руська група розпалася на великоруську і малоруську мову. Тепер навіть між тими, що визнають теорію груп, нема вже нікого, хто клав би відокремішення названих мов на так пізну добу.

29. І П о т е б н я признається до родословної теорії Шляйхера. Свої погляди про історичний розвиток руської мови висловлює він насамперед р. 1866-го в своїй праці: Два изслѣдованія (стр. 136) так: Руська мова як цілість і совокупність всіх нарічій — се абстракція; але як зведем теперішні руські нарічія на їх давніці ціхи, то основою їх появиться к о н к р е т н а, н е р о з д і л е н а м о в а, відмінна від усіх иньших словянських мов. Від церковнословянщини відріжняється вона: 1) голосівкою *o* замість *e* в назвуку деяких слів (*один*); 2) *у*, *я* замість *ж*, *ж*; 3) повноголосом; 4) великою мягкістю сичачих і *ц*, нарешті 5) своїм *дж* замість *жд* і *ч* замість *шт*. Розділ на нарічія певно давніший ніж XII-ий вік, бо на початку XIII-го в. є вже безперечні сліди розділу великоруської мови на північно- і полуднево-великоруське наріччє; отже відокремішення української мови мусіло скластися вже давніше. — Далі каже Потебня: Недокладна є думка Срезневського, що щойно вік XIII—XIV-ий є часом творення нарічій та що перед тим були тільки говори. Потебня зачисляє білоруську мову рішучо до полуднево-великоруської і думає, що великоруське вже в X-ім в. або ще раніще виділилося з руської, особливо-ж через мягкість звуків *ь* і *е* і через *ж* замість *дж*. За головну ціху української мови супроти великоруської уважає Потебня те, що українська мова відріжняє довготу і короткість голосівок *o* і *e*, які вже в XIV-ім віці і своєю якістю пізначні. Звук *ь* виражає

звук відмінний від звичайного *e* (але ще не зрівнявся з *i*, або *i*, *йi*). Перезвук *e* на *o* по шипячих не був залежний від наголосу. Що тичиться шелестівок, підносить Потебня, що *t* сталося *z*, *y* стає *v*, *w*, *л* стає *w*, а закінчення 3-ої особи *-ть* зникає. Перехід *к, г, х* на *ц, з, с* задержався.

Р. 1878-го при оцінці твору Житецького Потебня ще раз говорить про сю справу. Нарешті в оцінці твору Соболевського (Очерки изъ исторіи русскаго языка) є місце, з котрого можна виснувати, що Потебня був противний думці деяких учених, буцім то давня Київська земля мала характер великоруський.

Зі всього виходить одно ясно як на долоні: Потебня, сей знаменитий язикознавець, тільки тому мусів помилятися, бо був спутаний блискучою, але нічим недоказаною родословною теорією Шляйхера, теорією, що її законність треба би що йно доказати, а яку він уважав аксіомом, догмою так, що в правдивість її не вірити означало йому стільки, що статися єретиком.

Про характеристичні ціхи, якими руська мова відрізняється від церковнословянської, висловився я докладно в нашій граматиці і показав, що на сих прикметах годі збудувати руську мову хочби тільки як абстракцію, а вжеж ніяк не можна говорити про існування конкретної, нерозділеної мови, відмінної від усіх иньших словянських мов, яка в X-ому в., а може вже давніше розпалася на велико- і малоруську мову в спосіб, показаний Потебнею. Повноголос в 56 українських пнях не може уважатися спільною ціхою української, російської і білоруської мови супроти церковнословянської мови так само, як чеське *трат*, *трът*, *тлат*, *тлт* ніхто не вважає спільною ціхою чеської мови з церковнословянською. Ще менше можна се сказати про рефлекси давних носових звуків *ж* і *л*, бо-ж такі самі рефлекси бачимо в чеській і лужицькосербській мові. Велика м'яккість сичачих і *ц* се характеристична ціха української мови, а не великоруської. Що *дж* замість *жд* було спільне, се треба би що йно доказати. Ціху *o* замість *є* в назвуку кількох слів обговорив я в граматиці (гл. § 9, 18, стр. 49, 69), де доказав, що вона ніяким чином не може падати на вагу. Мусимо однак дещо із науки Потебні підкреслити. Потебня був переконаний, що руська мова не знала м'якого *e* і *ль*, знала тільки *дж*, бо що йно великоруська мова своєю м'яккістю звуків *e* і *ль* і заміною *дж* на *ж* відокремилася від руської мови. Ми знаємо, що тепер Шахматов учить якраз навпаки. Сей факт цікавий

нам тільки з того боку, що наша слявістика і в таких простих річах не може дійти до повної згоди, а то з тої причини, що сідлає коня з заду, замість, як треба, з переду: що береться вирішувати категорично вже тепер питання, які можуть бути вирішені по докладнім підготованню ґрунту. Бо чи справді вже таки зовсім ясно доказана річ, що руська мова (а так само і прасловянська) знала тільки м'яке *e* і *ь*, як учить Шахматов, знала тільки *жс*, а не *дж*? Чим наука Шахматова ліпша, ніж наука Потебні? Чи може вдалося Шахматову доказати незбито, що наука Потебні фальшива, а його власна правдива? Зовсім ні. А прецінь перш усього треба би такі питання вирішувати, заки приступимо до вирішення питання, чи була праруська мова, чи ні.

30. Супроти таких українських учених, як Максимович і Потебня, було становище Огоновського дуже трудне. В своїм творі *Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache* (1880) ставиться він на становище окремішности і самостійности української мови від російської, на становище двох мов і двох народностей, але в докази тої окремішности, ба навіть в характеристику української мови супроти російської не запускається (гл. критику Брікнера в Архіві); він боронить самостійність таким способом, що покликається на авторитети як Мікросич, Шляйхер, Лавровський, Даль, Пипін і т. д. Констатую тут велике непорозуміння, що між авторитетами за самостійність наводяться і Шляйхер і Пипін і т. д. Так пізніше (1907) і Петербурська академія наук висказалася за те, що українську мову треба уважати окремою від російської, але ті члени комісії (Шахматов) рівночасно учать, що була праруська мова, з якої вийшли всі «русські» мови. Зрештою і сам Огоновський признається до родословної теорії, бо н. пр. білоруську мову виводить він з української. Він каже, що білоруське має з українським стільки спільного, що не можна його від українського відлучити: і лексикальним матеріалом, і словотворенням, і відмінюванням, і складнею не відрізняється білоруське майже нічим від українського. І вся народня поезія виявляє однаковий світогляд, однакові мотиви. — Тут правда по середині. Сумцов доказав, що думка Огоновського про народню поезію неоправдає. Так само не дається доказати, що білоруське пішло з великоруського. Діло в тім, що доки зовсім напевно не доказано, що білоруське є наріччям сеї чи тої мови, а сего годі доказати, треба в науці уважати білоруське окремою словянською мовою.

31. Далі назвати мусимо С о б о л е в с ь к о г о, котрий в своїх Лекціяхъ по исторіи рускаго языка (1888) в перший раз рішучо проголосив на самім чолі своєї книжки, що всі т. зв. руські мови (велико-, мало- і білоруська) в антропольогічного і лінгвістичного становища становлять одну цілість. В другім виданню з р. 1907-го не покликується він вже більше на антропольогію, бо самі великоруські учені його навчили, що се абсурд, але від чого-ж лінгвістика? Вона мусить йому служити, щоб піддержати його науку про єдність, пущену в світ як аксіом. Коли-ж і се не виходило зовсім чисто, уважав він потрібним відновити давний, залагоджений спір Погодіна з Маѣсимовичом про те, чи Київська Русь була первісно великоруська, чи малоруська. Але в тім так само не мав щастя, як колись Погодін, бо хоть йому до помочи прискочив Шахматов, то не тільки історики Антонович і Грушевський, але і Ягіч і Кримський і Розов, а также, як вже сказано, Потебня зовсім в неабитий спосіб доказали, що первісні мешканці Київщини не були Великоруси, та що теперішні українські мешканці не зайшли туди пізніше з Волині через кольонізацію, бо Київщина не була так зовсім спустошена, і що Українці мешкали там первісно і без перерви мешкають аж доси.

32. Другим і найбільшим борцем за єдинство, за праруську мову стає Ш а х м а т о в. Вже р. 1894-го (Къ вопросу объ образованіи русскихъ нарѣчій, Варшава, РФВ) стає він Соболевському до помочи. В поглядах його грає велику ролю державність. Він виразно каже: Брак сполучних засад між руськими племенами — він говорить про Деревлян, Вятчів, Кривичів, Словінів — повів би був в своїх наслідках до цілковитого відокремлення одного від другого, а далі до витворення відрубних нарічій, якби в X і XI-ім в. історичні події не були того спинили; історичні події спричинили повстання сильної власти поміж руськими племенами, яка сполучила увесь руський народ в одно і далі утримувала поміж поодинокими складовими частинами політичну, культурну і релігійну єдність. Сі слова Шахматова мусимо собі добре зятимити, бо де-ж і коли-ж була та праруська мова, про яку він опісля з такою певністю і рішучістю говорить, коли він сам тут констатує брак сполучних засад між племенами? А про сю сильну власть, яка ніби то сполучила названі племена (Шахматов говорить зараз таки про «увесь руський народ!») в одно і далі утримувала політичну, культурну

і релігійну єдність, як і про сю єдність в X і XI-ім в. мають н. пр. історики, як от Ключевський, зовсім иньшу думку.

Ми не перечимо, що політичний чинник для одностайного розвитку мови річ дуже важна, але не сьміємо перецінювати його значіння в тих давних часах, в самих початках творення Київської держави. З другого боку не треба забувати, який великий негативний вплив мала у нас церква і її мова, яка хоч словянська, все таки була чужа і не допускала, щоб місцево забарвлені иньші словянські індивідуальности виринали на верхи. Церква і її мова не давала народній мові можливости сконсолідуватися в свою рідну народну письменну мову, яка обєднувала-б в собі всі говори і нарічія. Таким чином церква і її мова довгий час закривали дійсний стан річий у нас на Руси.

Ягіч збиває основно сей погляд Шахматова, особливо-ж рідучо перечить, що політичний чинник при творенню нарічій має таку силу, яку приписує йому Шахматов (гл. Архів, XX, Einige Streitfragen).

Шахматов пізніше, коли появилася наша граматика 1913, уважаючи, що тим zagrożена дотеперішня російська наука про єдність руського народу, ще більше пірнув до того питання, а свої ще більше рішучі думки про праруську мову формує: 1) в критиці на нашу граматику (Україна, Київ, 1914); 2) в розправі: Краткій очеркъ исторіи малорусскаго (украинскаго) языка, поміщений в другім томі енциклопедичного твору «Украинскій народъ въ его прошломъ и настоящемъ», Петроградъ, 1916, а также 3) в окремім творі: Очеркъ древнѣйшаго періода исторіи русскаго языка. Петроградъ, 1915, що становить окремий том енциклопедії словянської фільології, видаваної Петроградською Академією Наук. Річ ясна, що особливо сей останній твір Шахматова мусимо уважати його посліднім словом в сій справі, тим більше, що невмолима доля забрала нам того великого, невсипущого робітника на ниві словянської фільології.

Шахматов є завзятим представником родословної теорії. Безперечно під впливом нашої граматики, в котрій ми виказали багато однакових рисів в українській і сербохорватській мові так, що ми посьміли ствердити близьке споріднення між обома мовами, всуває він між прасловянську і праруську добу ще добу спільности і єдности мовної полуднево- і східнословянських мов, що Ягічови дуже не подобається. Але-ж бо і праруську добу ділить Шахматов

ще на двох: добу общеруської прамови і добу староруської мови, т. зн. мови тої доби, яка безпосередно попередила розпад руської мови на три великі нарічеві групи: полудневоруську, східноруську і північноруську, що почали дуже зарання творитися, довго перед тим, заки повстало письменство і заки сформувалася Київська держава так, що історія сих поодинових руських нарічій може починатися з VIII- і IX-им віком, але з другого боку ще в XII-ім століттю руська мова не стратила своєї єдності, хоч нарічеві різниці вже остро зазначилися так, що історія руської мови як одностайної цілості сягає аж до кінця XII-го століття, бо в тім часі єдність ще не зовсім була перервана. Але не сьміємо думати, що в часі від IX—XII-го в. існували сі нарічія, які ми знаєм. Зовсім ні. Нинішні три нарічія: велико-, біло- і малоруське — повстали із старших нарічій — з полуднево-, східно- і північноруського нарічія. Але не безпосередно. Бо н. пр. нинішнє північно-великоруське нарічє повстало із сполуки північних і східних Русів. Полуднево-великоруське нарічє не можна уважати прямим нащадком східноруського нарічія, бо воно вийшло з тої його галузи, яка увійшла в тісну сполуку з північноруським нарічєм і разом з ним витворила великоруську язикову групу. Білоруське не є прямим нащадком східноруського нарічія — воно уявляє собою сполуку східноруських елементів з полудневоруськими і ляцькими. Про одно українське можна на підставі характеристики Шахматова полудневоруських язикових зявищ сказати, що воно є прямим нащадком прийнятого Шахматовом полудневоруського нарічія, котре по його теорії обіймало нерозділену ще мало- і білоруську цілість.

Вже з того огляду бачимо, яка то фантастична, штучна, скомплікована і до неможливості замотана, нереальна конструкція. Сею теорією і розбором цілого твору займатимуся докладно иньшим разом. Тут зверну увагу на критику Ягіча на сей твір Шахматова, поміщену в Архіві, т. 37 (1918). При великім ідейнім спорідненню обох сих визначних слявістів прямо дивуватися мусимо, як часто в деталях Ягіч чується приневоленим заявити свою незгоду з теоріями Шахматова, як часто мусить констатувати, що дуже бистроумні теорії Шахматова нічим не доказані, що Шахматов виконує теоретичні насильства та що ліпше було-б обертатися на реальнім ґрунті. Але і про цілість сього твору суд Ягіча при всій стилістичній звин-

ности, щоб нічим не диткнути великого співробітника на ниві слявістики, є неприхильний. Ягіч каже дословно: «Його (Шахматова) виклад робить вражіння пляново і стильово збудованого будинку, в котрім кожний будівельний камінь займає своє належне місце, та все таки цілість виглядає трохи штучна, ідеї мистця за сильно насилують матеріял даних фактів... Такі заміти маю і проти провідних думок вступу, в котрім автор свої погляди про повстання руської мови в її трох головних наріччях звязує з дуже карколомними комбінаціями про правітчину Словян зпершу на півночі від Балтів, а потім в Привислянщині».

Коли Ягіч все таки ще дуже обережно відкидає результати дослідів Шахматова, то Брікнер в названому вже нами творі *Die Erforschung der indogerm. Sprachen* (стр. 51—53) дає знамениту засадничу критику методи російської язикознавчої школи Фортунатова і його учеників, між якими Шахматов займає безперечно найвизначніше місце, і рішучо ставиться проти неї, закидуючи її занадто сьмілі, замотані і неправдоподібні комбінації, прештудерні конструкції змін звукових, які зовсім не даються перевірити, отже то більше то меньше самовільні а далі доктринаризм, по якому всі мовні явища повинні геть до решти найти вже в прамові свій зародок, а який прямо силує конструувати безліч празвуків, прапроцесів і празмін, що не можуть устоятися, бо як тільки заперечити дуже сумнівні передпосилки таких конструкцій, то вся аргументація сама собою розпадається в нівець. Засадою цеї методи є безвиімковість звукових норм. Все повинно цій засаді сяк чи так піддатися. Тому все, що її противиться, пояснюється таким способом, що прамові надекретовується безліч найріжніших звукових процесів і змін (історичні сьвідоцтва тут зайві), щоб тільки дійти до бажаного, або вже загоді установленого результату. Але-ж очевидячки це така-ж самоволя, як і нехтування звукових норм. В подробицях бистроумність і старанність дослідів дали деякі величаві успіхи, але в цілому така метода хибка. А прецінь російська школа оперує отак безконечними звуковими відтінками і ріжновидностями не тільки в правіку, але і на близшій до нас ниві.

При тім всім ніхто не подивується мому зовсім негативному становищу до теорій Шахматова, твори якого зрештою дуже багаті в ріжний фактичний матеріял. І я був, здається, першим, що р. 1913-го в своїй граматиці відважився виступити проти його

«скомплікованих, самовільних і штучних гіпотез» (стор. 50). Розумною засадою вважаю — стояти на реальному ґрунті язикових фактів і від знаного поступати до незнаного, а не класти підвалин на нероз'яснених, недоказаних ще фактах, на самім тільки теоретичнім леду або піску. Будова поставлена на таких підвалинах мусить завалитися. Конструкції Шахматова занадто фантастичні. З лябіринту незвичайно сьмілих його думок годі найти виходу. З одного боку констатує він брак сполучних засад між поодинокими «руськими» племенами (вони очевидячки були ще тільки племенами, бо тоді ще і Руси не було!) аж до X-го в., та що аж історичні події (організація Київської держави) сполучили їх в одно і утримували далі між ними єдність, з другого-ж боку переносить праруську і староруську мову (чим оправдана ся ріжниця?) на довгий час перед тим, заки повстало письменство і заки сформувалася Київська держава. Як се з собою погодити?

33. Нарешті треба тут навести Ягіча. Він займається сими питаннями особливо в названій вже нами розправі *Einige Streitfragen*. Цікаво, що Ягіч питання про відносини української мови до великоруської прецінь мусів зачислити до спірних питань. Він рішає його дословно таким способом: «Що всі руські на річ і я супроти иньших словянських нарічій — кому не подобається вираз нарічів, може замість того сказати мова, в науці се справа побічна — становлять цілість, випосажену богатма пізначними рисами внутрішньої єдності, се між язиковознавцями не є жадне спірне питання. Всім руським нарічійам отсі важні риси спільні — я подаю коротко тільки приклади:

- а) одинъ, олень, осень;
- б) сонъ, день, огонь, сестеръ;
- в) торгъ, гордый, держати, кровь; крестъ;
- г) волкъ, долгъ, блоха, слеза;
- д) городъ, голосъ, дорога, голова;
- е) береза, дерево, молоко, жолобъ;
- ж) мясо, пять, святой — святой;
- з) межа, свѣча;
- і) двинуть, везъ, могъ (замість двигнути, везлъ, моглъ);
- и) городам, городами, городах;
- к) доброго (добраго), доброе;
- л) той — тотъ;

м) береть — беретъ, беруть — берутъ;

н) наголос непостійний, брак ріжниці між довгими і короткими.

Серед сеї єдності лишається досить простору для розвитку нарічевих питоменностей, хоч в стосунку до великого поширення руської мови можна сказати, що руська мова в своїй цілості не витворила дуже багато нарічій з сильно вираженими рисами. Найбільшим числом типічних рисів випосажене малоруське (Ruthenisch), особливо якщо мати перед очима нинішній кінцевий результат.

Малоруське відрізняється від велико- і білоруського отсими головними прикметами:

а) вітер, ліс (*i* замість *ь*);

б) ніс, нарід, біб (*i* зам. *о*);

в) лід, мід (*i* зам. *ě*);

г) бик, язик, мило, крити (*и* зам. *ы*);

д) бути, був (*у* зам. *ы*);

е) тверде *e* і *i*: несу, беру, тихо — вимовляється: *nesu, беру, тихо (!)* (без змягчення шелестівки);

є) наросток *-ьць, -ьця, иця* м'який; отець — вітця, вівця, рукавиця;

ж) повним визвуком дієменника *-ти*.

Малоруське згоджується з білоруським в противенстві до великоруського:

а) захованням складу *ьй, ій* (супроти великоруського *ой, ей*: дорогий, крутий, пий, шия, крию, мию);

б) уживанням *ір* зам. *ор* (старорус. *ьр*) і *ри* (*ры*) зам. *ро* (старорус. *рь*): гірло (горло), задрижати, ябличка;

в) значінням *г = ħ*;

г) вимовою *в* як *ў*: ўнук;

д) частим уживанням *дж* зам. *ж*: уроджай, меджа;

е) збереженням зміни *к, г, х* на *ц, з, с* в закінченнях: руці, чоловіці, порозі, горосі;

є) збереженням вокатива: куме, жоно;

ж) уживанням закінчення 3-го відмінка *-ови*: лисови, чоловікови;

з) закінченням 1-ої ос. мн. *-мо* (побіч *-м*);

і) творенням футура через *иму* (*му*): робити му (рабициму).

Таких точок, в яких білоруське згоджувало-б ся з великоруським, не так багато, все-ж таки:

а) ненаголошене *o* звучить як *a* так, як в полудневеликоруськім;

б) *e* і *u* є м'яккі голосівки, тому і різниця між *u* і *ы* як в великоруськім;

в) *ь* як звук злилося з *e*;

г) *любується* в перезвуку *e* на *я* як полудневовеликоруське.

Характеристичне для білоруського є далі, що *p* ствердло: *зара* (зам. *заря*) і асиміляція шелестівок *m*, *ð* на *ц*, *дз*; *дзѣци*, *цихо*, *будзець* і т. д. Остання риса переводить руські наріччя в область польської мови, а все таки нема ніякої розумної причини, уважати сю прикмету білоруської мови за результат польського впливу.

Коли бачимо, як руські наріччя так дивно в згоді з своїм географічним положенням помалу переходять одно в друге, то маємо вражіння, що рухи пізніших століть властиво таки не завдали смертельного удару первісному угрупованню руських племен за їх нарічевими властивостями. Малі пересунення і поширення рамців могли статися, але не в наслідок політичних комбінацій, тільки в наслідок властивого руху народного».

Я вмисно навів дословно сей погляд Ягіча, щоби показати, як поверховно і плитко такі річи розбираються, а як при тім авторитативно висловлюється такий погляд, як останнє слово науки, буцім то між язикознавцями про се не може бути жадного спору.

В нашій граматиці ми докладно розібрали всі наведені точки Ягіча (§ 277—280, стр. 479—489) і показали, що вони не мають майже ніякої доказової сили в користь установлення руської групи так, що Ягіч в своїй критиці на нашу граматику (гл. Arch. slav. Phil. т. 37, 1918, стр. 204—211) про сю річ немов води в рот набрав, ані слова не писнув. Розуміється само собою, що при самім кінці своєї критики мав сьмілість дуже з висока заявити, що на уступ нашої граматики «Становище української мови в семі словянських мов» він зовсім не входить, бо-ж прецінь се питання вже давно вирішене в иньшій змислі, ніж ся тенденція й на спроба бажала-б. Як воно доси вирішувалося в сім славістами за порядком, се мали ми нагоду пізнати із наведених тут, а так само і в нашій граматиці зовсім не тенденційно, тільки дословно — хиба що в дословнім наведенню добавається

тенденція — всіх поглядів в сій справі. Річ ясна кожному, що того хаосу думок, який ми в сих справах мали нагоду пізнати, тих собі скрізь противорічних аргументів, того способу трактування справи, де всі своє говорять, а ніхто того не слухає, де один і той самий чоловік, не заїкнувшись навіть і не виправдавшись, як ми не раз бачили, раз се, то знов те видає за послідне слово науки, за рішення питання, — ніяким чином не можна уважати науковим рішенням тай ледви чи наукою взагалі. Сей стан можна тільки назвати хоробливим, бо він означає, що тут запанувала недуга авторитетська, недуга неомильности. Ягіч н. пр. уміє рівночасно визнавати в згоді з родословною теорією три словянські групи, а з тим погодити і таке становище, яке в критиці на наведений твір Шахматова супроти установа Шахматовом східньо-полудневословянської язикової єдности висловлює отсими словами: *Mir gefällt besser die Schmidtische Theorie, weil sie gewisse Berührungspunkte zwischen je zwei benachbarten (in Gegenwart oder Vergangenheit) slawischen Sprachen besser zu erklären imstande ist* [Мені подобається ліпше теорія Шмідтова, бо вона годна краще пояснити певні точки, в яких стикаються дві (в теперішности чи в минулости) сусідні з собою словянські мови]. Се відноситься до однакового трактування шелестівкової групи *тл, дл і кв, гв* у східно- і полудневословянських мовах. Шахматов бодай консеквентний, Ягіч — як і коли йому хто ліпше подобається: раз Шляйхер, то знов Шмідт. І стиль його відповідає вповні такому станови нашої науки. Тут все читаєте: я думаю, я рад би, можна-б, могло-б, мені здається, мені здавало-б ся, мені подобається, не дуже мені подобається, ледви чи, се досить загальний погляд, можна-б не сумніватися і т. п., безнастанно самі якісь умовні гадки, до того часто залежні від особистої прихильности або неприхильности.

34. Все те спонукало мене нарешті поставити справу ясно, недвозначно і се я в спілці з покійним вже моїм приятелем Гартнером зробив в нашій граматиці, де зведено до купи в е с ь з н а н и й м а т е р і я л, нічого не поминено, нічого не замовчано, і на його основі переведено доказ, що нічого і с е н ь к о н а с н е с и л у є в и з н а в а т и т е о р і ю г р у п, що навпаки сліпа віра в групи, бо тут хиба тільки про сліпу віру може бути мова, незвичайно шкідливо відбивається на слявістичних працях, силуючи авторів до різних теоретичних штукочок, різних карколомних конструкцій, які прецінь не можуть

устоятися, а вносять тільки баламуцтво, заставляють пусто-дурно боротися з фантастичними вітраками, забирають час од дійсно позитивної праці на реальнім ґрунті даних мовою фактів тому взагалі невеличкому числу учених в порівнянні до величі завдань, які перед ними лежать, бо-ж прецінь груп не можна уважати реальним фундаментом, на яким наукова будова повинна стояти.

Я зовсім не дивуюся, що поки що критики нашої граматики в сій точці не дали себе переконати, бо-ж се люди, як Ягіч, Вондрак, Шахматов, що ціле своє життя в противнім напрямі працювали. Як скрізь, так і на науковім полі тяжко розставатися з своїми поглядами. Надії покладаю на молодше покоління учених, які не заангажовані ще так дуже в певнім напрямі і мають можливість зовсім об'єктивно всі аргументи pro і contra sine ira et studio як найдокладніше перевірити, надії покладаю ще й на те, що нарешті і в слявістиці приймуться і запанують загальні принципи, а тим то і методи, добуті з тяжким трудом загальним язиковознавством.

35. І індоевропейське язиковознавство блукало всякими манівцями, займалося довгий час реконструкцією індоевропейської прамови, потім всякими иньшими подібними комбінаціями і конструкціями, аж доки не виринуло питання за принципами в лінгвістиці, якими кермуючися язиковознавці виконують тепер дійсно позитивну працю, бо не спутані ніякими апріорними теоріями, не кидають собі колод під ноги.

Короткий перегляд розвитку порівняної граматики подає *M e i l l e t - P r i n t z*: Einführung in die vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen, 1909, 272—295. Дуже добре орієнтує в історії порівняної граматики також *D e l b r ü c k*: Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen, 5-те видання, Leipzig, 1908. Безперечно добрі услуги може подати також *V. P o r z e z i n s k i*: Einleitung in die Sprachwissenschaft (Teubner), 1910, хоч що до ціли, завдань і методи язиковознавства з ним, а властиво з поглядами його учителя Фортунатова, які Поржезинський передає, не зовсім можна згодитися. Тут наука Мейєта стоїть на реальнім ґрунті.

Більше популярний, але дуже добрий, особливо для молодих adeptів науки, є огляд *S a n d f e l d - J e n s e n*: Die Sprachwissenschaft (Aus Natur und Geisteswelt (B. 472). Назву тут ще і кілька найновіщих знаменитих творів, які незвичайно тверезо прочищують лінгвістику від всяких урєвних і нетривких поглядів, а саме *N o r g e n - P o l l a k*: Wissenschaftliche Betrachtung der

Sprache, Halle, 1923, Schuchardt - Brevier: Ein Vademekum der allg. Sprachwissenschaft, Halle (Saale) 1922, названий вже нами незвичайно важний твір: Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft, Heidelberg, 1924, а далі Hermann Güntert: Grundfragen der Sprachwissenschaft, Leipzig, 1925, O. Funke: Innere Sprachform, eine Einführung in A. Martys Sprachphilosophie, Reichenberg, 1924, і нарешті знаменитий твір Jespersen: Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung und Entstehung, Heidelberg 1925. Річ ясна, що також і старші твори: Paul: Prinzipien der Sprachgeschichte, Wundt: Die Sprache, і Delbrück: Grundfragen der Sprachforschung конечно потрібні для повної орієнтації.

36. Хто познайомиться докладніше з історією і розвитком порівняної граматики, а також з методами і загальними принципами сеї науки, виложеними в наведених вище творах, той може переконатися, що наша граMATика, хоч появилася 1913-го р., вповні відповідає тим вимогам науки. Нашим старанням було як найдокладніше придержуватися сих засад.

Ми уважали своїм завданням розслідити розвиток української мови від того часу, коли всі словянські мови були ще одною мовою в тім змислі, як се вище виложено, аж до найновіщих часів, маючи перед очима сю головну засаду язикознавства, що українська мова уявляє собою тільки добуток дальшого розвитку прасловянської, раніше колись дійсно говореної мови, уявляє собою тільки переобрання, перетворення прасловянської мови (її говору) на спеціальний український лад так, як усі інші словянські мови уявляють собою перетворення прасловянської мови (її говорів) на їхній питомий лад.

Форма прасловянської мови нам однак незнана. Тим то слявістика знаходиться в гіршім положенню, ніж романістика, яка може послуговуватися всіми історичними засобами, щоб як найдокладніше стежити за перетворенням латини на поодинокі романські мови в кожній поодинокій добі. Таке джерело пізнання для слявістики зовсім висохло. Остається їй одно-однісіньке джерело пізнання, а саме як найстаранніше збирання і означування всіх відносних фаз перетворювання, переобрання перш усього кожної поодинокі мови, а далі і всіх словянських мов, зазначування всіх сих відносників, які дадуться сконстатувати. Се однінокі фактичні язикові дані, якими слявістика може і повинна займатися, якими вона може орудувати.

Сі відносні, належні до себе фази розвитку двох форм, які в одній мові по собі наступають так, що одна з другої правильно розвивається, або таких форм кількох мов, які собі докладно відповідають, з собою кореспондують, становлять підставу для установлення звукових законів так, що ці закони є тільки формулками для того, що собі в нормальнім розвитку мови, чи мов, правильно відповідає. Таким способом доходимо до пізнання, що кожна мова становить для себе систем, в котрім всі части тісно з собою звязані.

Всі добути належні до себе відносники вказують ясно на якусь спільну мову. Але ця спільна мова невідома. Хиба тільки на основі гіпотез, про які треба бути свідомими, що їх ніхто не в силі доказати, можемо собі уявити її образ. Тому ці відносники і тільки вони одні і можуть бути предметом науки. З реконструувати прасловянську мову не можна і це не є ані предметом, ані завданням науки.

Коли мати перед очима всі кожній словянській мові питомі закони, тоді можна сказати, що якийсь прасловянський звук дасться означити на підставі правильного систему всіх відносників. Число цих системів дасть нам найменше число прасловянських звуків, які треба і можна відрізнити. Може були в ній і інші звуки, але порівняна граматики не має способу їх означити, тай не має в тім жадного інтересу їх означувати, бо ціль її не є химера реконструкції зниклої мови, а тільки методичний розслід всіх згідностей поміж даними мовами.

Совокупність всіх згідностей в звуках, формах, словотворі і складні дасть нам загальний перегляд всього спільного в словянських мовах і тим мусимо вдоволятися. Подробиці прасловянської мови і її розвитку від часу релятивної її єдності аж до даної форми поодиноких словянських мов остануться в значнім числі невідомі. Всіх законів язиковедці не в силі схопити, не в силі їх збагнути. Є і невідомі закони, які і лишаються невідомими, бо нема непереривного звязку свідочств, які нам помогли-б їх пізнати. Але все таки мати мем тривкий систем всіх відносників поміж історично переданими мовами.

В цих моїх засадах, перенятих з загальної лінгвістики, знайдеться пояснення мого незвичайно скептичного, ба негативного відношення до всяких конструкцій Шахматова, до всяких груп і до того способу, яким трактуються ці справи в славістиці.

Російська школа (Фортунатов, Шахматов, Поржезинський) признає ще взагалі велике поле фантазії і любується в комбінаціях і теоретичних конструкціях, які на наш погляд переступають межі науки і сягають в область поезії. Ми не можемо н. пр. погодитися з засадою, висловленою Поржезинським в названім вище творі ось як: *Man darf nicht etwa denken, dass zuverlässig nur die Resultate sind, die sich bei vergleichendhistorischer Betrachtung verschiedener Perioden einer Sprache ergeben, die in schriftlichen Denkmälern vorliegt, und dass, wenn wir durch Vergleichung der verschiedenen Dialekte der Sprache die Epoche ihres gemeinsamen Lebens, als diese noch ein Ganzes bildeten, rekonstruieren, wir uns in das Gebiet der Hypothese verlieren, namentlich wenn wir bis in eine entlegene Vorzeit eindringen, als die Sprache noch ein Ganzes bildete mit anderen Sprachen desselben gemeinsamen Ursprungs. Das wäre ein grobes Missverständnis: wenn die vergleichende Methode verlässliche Resultate für die im engsten Sinne historischen Perioden des Lebens einer Sprache gibt, so haben die bei richtiger Anwendung der vergleichenden Methode für die vorhistorischen Perioden gewonnenen Daten denselben Wert* (стр. 6). Коли ми реконструкцію доби якоїсь прамови уважати мєм чимсь більше як гіпотезою, позбудемся твердого ґрунту для нашої науки, допустимо можливість, щоб всякі, нераз і неможливі такі гіпотези уважалися тезами, чимсь даним, конкретним і певним та щоб ними орудувати як доказами, на них покликуватися як на свідків. Се може завести нашу науку в нетри фантазії. Вимога правильного пристосування порівняної методи не вистарчає. До того треба контролі, а контроля неможлива в виїмкою романських мов, як се показує Мейє в наведенім творі стр. 16, 17.

37. Не дасться заперечити, що блискучість помислів, бистроумність та мистецтво Шахматова в орудуванні великим матеріалом мовним дають його творам чарівну силу, і нема що дивуватися, що вплив його науки неабиякий. Добутки її прямо дословно переповідаються особливо в викладах, що мають на меті популяризацію науки. Це бачимо у І. С в є н ц і ц ь к о г о (Нариси з історії української мови, Львів 1920), П. О. Б у з у к а (Коротка історія української мови*), Одеса 1924), Аг. К р и м с ь к о г о (Нариси

*) Порів. критику Вс. Ганцова в Записках іст.-філ. відділу Укр. Акад. Наук, кн. V, Київ, 1925.

з історії української мови та хрестоматія, Київ 1924). Ол. Колеса (Погляд на історію української мови, Прага 1924) вимінає вправді, як може, групове питання, але залежність від Шахматова таки слідна в його поглядах. Найбільше самостійної думки виявляє К. Німчинов: Український язик у минулому й тепер, Харків 1925*), що в названій гарній праці подає «популярне резюме дослідчої роботи в Науково-Дослідчій Катедрі Язикознавства» в Харкові (проф. Синявського).

І на найновішій томі монументального твору Нідерлього *Slovanské Starožitnosti* (Dr. Lubor Niederle: Původ a počátky Slovanů východních, v Praze 1924) відбилася, і то дуже некористно, гіпотеза «праруського язикового единства», бо погодити з нею історичні факти річ зовсім не легка. Особливо дивне це у історика, що Русь уявляється йому не так тим, чим вона дійсно була, — державнополітичною організацією, до якої належали і несловянські племена, а більше етнографічною одиницею і виразником єдності східнословянських племен (Rus = všichni ruští kmenové, стр. 144, 211). Це упередження не дало йому навіть правильно зрозуміти слів т. зв. Несторового Літопису: «Є бо токмо словѣнскъ ѡзыкъ в Русѣ: Полжане, Деревжане, Новгородьци, Полочане, Дреговичи, Сѣверъ, Бужане, . . . Кельнани». На підставі цього місця твердить Нідерле зовсім невірно, що «autor kijevských Pověstí vrem. lét všechny ruské kmeny, severní i jižní, a všechny jejich jazyky s hrnoval v XI. století v rojem jednoho národa, jedné Rusi». Якраз навпаки. З того місця виходить ясно, як на долоні, державнополітичний термін слова Русь, а вступних слів не можна инакше розуміти, як тільки: «Бо це тільки є словянські народи в Русі», т. зн. в державі Русь, де були і несловянські народи. Тут отже відрізняються в Русі різні словянські народи (язикъ!), а не якась єдність. — Крім того ще один момент затемнює Нідерльому ясний погляд: Становище Словаків і словацької мови та їх відношення до Чехів і до чеської мови. Він очевидячки аж тремтить, але зовсім без потреби, що колиб розбилася урівна єдність «руська» і українська мова була-б і наукою визнана зовсім самостійною словянською мовою без посередництва праруської мови,

*) Друге видання цієї праці, доповнене і розширене, появилось 1926 в Харкові. — При цій нагоді нехай ще в останній хвилі буде зазначено, що Німчинов помістив оцінку першого видання «Розвитку поглядів» в Червоному Шляху, Харків 1926.

то і Словакам може самостійности захотіло-б ся, а це щоб не захитало чеськословацької єдності. Тому то він більше прикро, ніж хто иньший, виступає проти «*novějších ukrajinských teorií*», бо нібито ними Українці грішать проти себе і проти Словянства. Та це вже не наука, а політика.

38. Як тяжко визволитися з пут наложених російською школою або хоч вимотатися з її могутніх впливів, бачимо наглядно на працях С. М. Кульбакина (Украинский языкъ. Краткій очеркъ исторической фонетики и морфологии. Харьковъ 1919), Лер-Сплавинського (T. Lehr-Splawiński: Stosunki pokrewieństwa języków ruskich. Rocznik slawistyczny IX, 1921, стр. 23—71) і Н. Трубецького (Fürst N. Trubetzkoy: Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit. Zeitschrift für slavische Philologie I, 1925, стр. 287—319).

Кульбакин раніше, як ми знаємо, поборював групову теорію. Тут відступає він до певної міри від свого давнішого погляду і відрізняє крім східньої ще також південну і західню групу та думає, що «единственно правильной точкой зрѣнія является признаніе научной гипотезы прарусскаго языковаго единства» — на основі чотирох познак: повноголос; ъг, ъІ, ъг; ч, ж; о-. Критик його твору Б. Ляпунов (Slavia, III, 1925, стр. 684—694), хоч сам визнає теорію «объ исконномъ единствѣ русскихъ нарѣчій или русскихъ языковъ», покликуючись на свою працю «Единство русскаго языка въ его нарѣчіяхъ, Одесса 1919», збиває число виключно східніх познак на три (елімінуючи другу познаку). Про це ще буде мова.

39. Лер-Сплавинський написав в Roczn. slaw. VII (1914—1915, стр. 74—111) річеву критику на нашу граматику, де говорить про її «*trwałą wartość naukową*», та що вона «*wypadła dobrze*». Кінцевого її уступу «Становище української мови в семі словянських мов» він тоді не розбирав. Тепер сконстатувавши, що «*dla Rosjan jedność narodu i języka ruskiego ma zbyt wielkie znaczenie narodowe i państwowe... przeto niejednemu uczonemu rosyjskiemu teoretyczna chociaż obrona jedności języka wydawała się wprost obowiązkiem narodowym... aby w ten sposób dowieść, że (українська і білоруська мова) są to tylko narzecza jednego, niepodzielного języka «ruskiego», i zaznaczivши, що «Szachmatow jest całkowicie bezstronny», а «Stocki daży w sposób zupełnie wyraźny do udowodnienia z góry powziętych twierdzeń, popelniając niezliczoną ilość błędów metodycznych», висловлює своє переконання, що «praca*

Szachmatowa jest najbardziej przekonującym i ścisłym uzasadnieniem teorii o wspólności językowej praruskiej», хоч рішучо застерігається проти методи школи Фортунатова-Шахматова (nadmierne mnożenie zasobu przyjmowanych dla prajęzyka elementów głosowych... tworzenie długiego szeregu nieraz czysto hipotetycznych stadjów przejściowych, które... pozbawione są wszelkiego historycznojęzykowego uzasadnienia, n.p. twierdzenie, że w języku «staroruskim» istniało aż 18 samogłosek...).

Мені закидує Л.-Спл-ий таку методичну хибу: «czysto mechaniczne zestawienie cech i sumowanie ich... bez wszelkiej próby oceny ich znaczenia i wartości dowodowej z punktu historycznojęzykowego». Закид неоправданий. Бо хто не поверховно запізнався з моєю граматикою, той мусить признати, що я в ній з великим притиском відріжняю «давні зміни звукові» (стр. 58—75) і «молодші зміни звукові» (стр. 75—87), а крім того при кожній зміні звертаю увагу на її хронологію (чого досі в граматиках словянських мов не роблено). Коли-ж я нібито мішаю давні і пізні позначки, то це я і виправдую в § 266. Можна з основою мого погляду не погоджуватися, хоч я переконаний, що вона вповні правильна, але в такому разі треба мені доказати, що ця основа фальшива, а не вільно закидувати мені з тої причини незгідних з наукою тенденцій. Зверну ще увагу і на те, що Ягічови ніхто не закидував таких тенденцій, хоч при виліченню характеристичних позначок «руської» єдності і спільності є і такі молоді, як *-ам*, *-ами*, *-ах*, *огонь*, *сестер*, против чого знов ніхто иньший, а я *перший* застерігся словами, що ці закінчення, поминувши те, що вони в муж. роді є і в сорбській, а *-ами*, *-ах* также і в польській і словацькій мові, це «розмірно молоді аналогічні твори, з яких не можна виводити праруської мови» (стр. 482), а знов такими «молодшими аналогічними творами, як *огонь*, *сестер*, не можна обґрунтовувати установлення праруської доби» (стр. 485). Сумлінний критик повинен би мати перед очима, що при самім кінці моїх аргументів сказано: «Так відріжняється російське від найдавніших часів аж до тепер своїм розвитком голосівок гостро від українського» (стр. 488). При тім обстаю я і сьогодні, бо ніхто із критиків мене не переконав в фальшивості такого мого погляду. Навпаки. Богато нових аргументів знесли в новіших часах иньші дослідники, між ними і Л.-Спл-ий, на його ще більше обґрунтування, про що ще буде мова. — Але хто зрештою

возьме на увагу і оцінить вірно та порівняє докладно закиди методичних хиб, зроблені мені а Шахматову, тої без вагання мусить признати, що мої хиби, виказані Л.-Спл-им, зовсім марні в порівнанню з засадничими хибами методичними Шахматова, і мусить дивуватися, що при таких хибах Л.-Спл-ий може говорити про Шахматова «silnie ugruntowane i logicznie wysnute wnioski» і про «najbardziej przekonywające i ściśle uzasadnienie teorii wspólności językowej praruskiej».

Бо зараз таки на першім кроці попадає Л.-Спл-ий в конфлікт з логікою Шахматова, відкидаючи його науку про переходовий час між прасловянською а праруською добою, «w którym języki ruskie (sic! — отже вже в тій добі języки ruskie, а аж потім праруська мова?!) stanowić miały wspólną całość z językami południowosłowiańskimi, бо факта*) przytoczone przez Szachmatowa... nie można przecież uważać za wystarczający dowód istnienia wspólnego okresu rozwoju tych języków po rozbiciu jedności prasłowiańskiej... widocznie chodzi tu o ugrupowanie dialektyczne należące jeszcze do epoki wspólności prasłowiańskiej». Так думає і Wiktor Porzezinski: O stosunkach wzajemnych języków zachodnio-słowiańskich. Slavia occident. t. III-IV, 1924. Далі Л.-Спл-ий находить, що znaczenie i wartość dowodowa цих пяти головних зявищ мовних, які повинні бути доказом праруської спільности (1. повноголос, 2. *tj dj < ě dź (ž)*, 3) *je < o-*, 4. *e < ě*, 5. *r l*) nie jest jednaka. І так зовсім справедливо елімінує точку 4., бо rozwój małopruski nie pozwala przypuszczać już dla doby praruskiej zmiany *e < ě*. А з огляду на міркування Л.-Спл-го про точку 2. і 5. (уважає можна, треба uważać**), а также і про точку 3.***) мусимо ми, як це показано в нащій граматиці, і ці точки відкинути, так що лишається тільки один повноголос, в котрім ми знов таки не можемо з огляду на те, що звукова норма перезвуку ікання не має сили в укр. *город* і т. п.,

*) 1) *tl dl < l*, 2) *kv gv < cv zv*, 3) *l* epentheticum.

**) Порів. Porzezinski: O stosunkach wzajemnych.

***) Згадаймо тут, що Brückner (Die Erforschung, 52) говорить з тої нагоди про «die verwickeltesten und unwahrscheinlichsten Kombinationen» у Шахматова. Порів. Г. Ильинский: Къ вопросу о чередованіи гласныхъ ряда *o, e* въ началѣ словъ въ славянскихъ языкахъ (Slavia II, 1923, стр. 232—276), а до того Ник. Дурново: Спорные вопросы *o*-сл. фонетики (Slavia III, 1924, стр. 225) і відповідь Ильинського (Slavia IV, 1925, стр. 387—394). А также Karl H. Meyer: Histor. Gramm. d. russ. Spr. 42.

добачати такої з у р е і н е ї з g o d n o ś c i, як Л.-Спл-ий.*) Тим меншу вагу мають чотири додаткові точки таких зявищ, які подібуються і поза межами «руських» мов. Z zakresu morfologii nie da się przytoczyć a n i j e d n e j zmiany, któraby całkiem niewątpliwie odnosiła się do doby wspólności praruskiej — констатує далі Л.-Спл-ий. — Невже-ж схарактеризовані отак позначки мали-б бути t e g o r o d z a j u wspólne cechy, któreby dowodziły, że po zerwaniu wspólności językowej prasłowiańskiej języki te przeżyły okres rozwoju wspólnego, zanim uległy dalszemu zróżniczkowaniu?? Мені це не промовляє до переконання. А все-ж таки Л.-Спл-ий вислід своїх міркувань закінчує словами: Istnienie doby wspólności językowej praruskiej uważać można za udowodnioną. (Таку догму приймає і Трубецької без найменшої провірки за правду.)

При великій слабкості наведених ним аргументів вплинув очевидно на таке вирішення питання «pierwszy rzut oka» (стр. 23). Супроти такого аргументу позволяю собі вказати на ось які мої досвідки, що мають, думаю, силу прямого експериментального доказу і кидають ярке світло на це питання загалом: 1) Українці вояки в Галичині (а також і селяни) не могли порозумітися з такими російськими вояками, що походили з «глибокої» Московщини, за те дуже легке було порозуміння з вояками Хорватами; 2) За дві, три неділі Українці вояки, що стояли постоем в Боснії, говорили вже по сербськи; 3) Про дуже дивовижні непорозуміння російських Українців селян, особливо жінок, з російськими судовиками при судових розправах читав я свого часу звітлення в київській «Раді». До того можна взяти на увагу ще такі факти: 4) Від часів цесаря Йосифа II. живуть на Буковині російські старовірці Липовани між українським народом, а не поукраїнчилися; 5) Колишні сербські колонії на Україні геть до чиста поукраїнчилися. — Думаю, що такі і подібні експерименти, переведені раціонально і сумлінно славістами з ріжними Слов'янами, причинили-б ся дуже до вирішення спірного питання, а що найменше показали-б нестійність аргументації на pierwszy rzut oka з професорської катедри.**)

*) Порів. Brückner: Die Erforschung, 62; Н і м ч и н о в: Укр. язик, 24, 34; Т р у б е ц к о ї: Über die russ. Lautentwicklung, 299.

**) Подібний аргумент у Нідерлього. Він «instinktivně cítí, že to je jedna řeč» (Původ 211).

40. Всяка будова на такій хибкій основі, як догматична праруська мова, мусить хитатися. Тому і висновки властивої праці обох названих дослідників, що відносяться до питання, коли і як ця «всеруська» єдність розпалася, якими шляхами йшов мовний розвиток на території східньої Словянщини, що від первісної праруської єдності довів аж до теперішнього поділу на три мовні комплекси: великоруський, малоруський і білоруський, — своїми штудерними комбінаціями і непевними конструкціями не причиняються до вирішення поставленого питання. Оба дослідники добре відчують труднощі свого завдання. *Z konieczności obracać się trzeba w sferze mniej lub więcej prawdziwych hipotez* — каже Л.-Спл-ий, а Тр-ой, уважаючи неможливим установити це на підставі історії мовного скарбу, яка одна могла-б показати, коли заступники ріжних діалектів перестали себе розуміти, думає, що як вдасться йому означити час, коли поодинокі діалекти стратили здібність спільно партиципувати на важних звукових змінах, то він цим саме питанням вирішить тим більше, що історія звуків і форм з матеріального і методологічного боку нібито справді вже добре розроблена. Це однак йому не вадить, що він зараз таки мусить заявити, що і в історії звуків і форм для дослідника лишається ще досить труднощів, бо «староруська традиція для дослідів розвитку живої мови мало що придатна, тому на заваді стоїть консервативна ортографія, вплив південнословянських первописів і штучна традиційна вимова церковнословянщини». Але Тр-ой має на це «реконструкційну компаративістичну методу», яка «в з'ясованню руської звукової історії грає далеко більшу роль ніж чисто філологічна». Нею гадає він всі труднощі побороти. Отже знов та славетна російська метода, що в науці накоїла вже стільки лиха, і до якої ми назагал ставимося негативно, бо ми хочемо орудувати тільки фактами, а не видумками.

Такою методою Шахматов stworzył miśtęgną teorię про три мовні групи: південно-, східно- і північноруську, з яких ріжними комбінаціями виводить три нові мовні комплекси: великоруський, український і білоруський. Такою-ж методою і ріжними новими комбінаціями і конструкціями Л.-Спл-ий, перевівши доказ, що наведені Шахматовом характеристичні позначки кожної з цих груп зокрема не відповідають вимогам, щоб були своїм походженням одночасні (т. зн. сягали часів VIII—X в.), тай щоб географічне їх поширення годилося з територіями, на яких Шахма-

тов їх розміщує, і найшовши, що koncepcja plemiennojęzykowych grup południoworuskiej i wschodnioruskiej, tak jak je Szachmatow pojmuje, nie ma dostatecznego uzasadnienia z punktu widzenia historyczno-językowego, ... opiera się na zbyt kruchych podstawach, і що ця теорія okazuje się znów typowym produktem myślenia językoznawczego właściwego szkole Fortunatowa, tworить нову теорію поділу на дві групи: невелику північну і значно більшу південну (т. зв. стягає до купи дві групи Шахматова — південну і східну в одну південну групу), з яких опісля виводить поділ на *t r z y* dzisiaj istniejące kompleksy... Obecny podział dialektyczny Rusi na trzy kompleksy: małoruski, wielkoruski і białoruski zagry-sował się już wyraźnie w ciągu w. XIII. А Тр-ой зараз таки приймає теорію Л.-Спл-го як «одинокую, яка відповідає історичним фактам і станови текстових дослідів», але зараз же з ним і розходиться — «в подробицях».

41. Пригляньмося ближче. Отже група північноруська і південноруська відрізнялися від себе в часі перед XII-им в. чотирма звуковими позначками: 1. *šč ždž* — *šǰ žj* (Тр-ой: *šǰ žj*) 2. зміна слабих півголосівок в сполучі *t + rь rь lь lь* в сильні, 3. *tl dl > kl gl — l* 4. *g—h*.

Зараз таки треба зазначити, що Тр-ой елімінує другу точку Л.-Спл-го, а натомість кладе *č—c*, яку знов Л.-Спл-ий елімінує зміж характеристичних познач. Далі з виводів обох дослідників довідуємося:

1. W najdawniejszych zabytkach nowogrodzkich i pskowskich z w. XI i XII odpowiada *ždž šč* konsekwentnie pisownia *жг і ш...* W dzisiejszych gwarach północnoruskich bezpośrednio kontynuacją tej wymowy jest długie *šǰ* w takich pozycjach... Z punktu widzenia geograficznego jak і chronologicznego niema żadnej przeszkody dla uznania tego zjawiska za jedną z cech, które odróżniały jeszcze w czasach przed historycznych dawne narzecze północnoruskie od reszty obszaru ruskiego... W południoworuskim spotyka się również niejednokrotnie podobne uproszczenie ... — так учить Л.-Спл-ий, а Тр-ой добачає в тім зявищу ту-ж тенденцію, що при *č—c* — усунути аффрикати *ž č* із звукової системи. — Цей факт ріжного розвитку, і то вже в передісторичних часах, не перший раз констатується. Він безперечний. За те зведення його на тенденцію усунення аффрикат не так безперечне. Чи жг в дъжгь справді повстає прямо із

ždž? Думаю, що ми поступаєм методично правильно, коли установимо тільки оці відносники: на одній лінії стцксл. *дъждь*, блг. *дъжд*, вр. *дъжгъ* = *дождь*, схр. *дажд*, плб. *dažd*; на другій лінії укр. *дождж*, *дощ*, сл. *dždž*, стч. *dešč*, п. *deszcz*, сорб. *dešč*. Сконстатоване podobne uproszczenie w południowowielkoruskim прямо валить теорію двох груп. Але для нас ще важніше це, що в жаднім разі цей відмінний звуковий розвиток не може бути підпорою теорії праруської мови; він її прямо заперечує.

2. Про *g* — *h* вчить Тр-ой, що ця зміна мусить бути дуже давна та що прямий зв'язок з такою-ж зміною в чехословацьким, горішно-сорбським і «південностароруським» дуже правдоподібний. Коли пригадаєм собі, що і Маєр висказав такий погляд, то в усякому разі бачимо на східнослов'янській території розвиток, який прямо противиться установленню праруської мови. Так само з огляду на *g* в середновеликоруським (Дурново: Очерк, 84) і теорія поділу праруської мови перш усього на дві групи Л.-Спл-го тратить свою підставу.

3. Zachowanie grup *tl dl* stoi z pewnością w związku z sąsiedstwem zachodniosłowiańskim... Rozwój *tl dl > l* przeprowadzony zresztą we wszystkich językach południowosłowiańskich... oraz na większości sąsiadującego niegdyś z niemi obszaru ruskiego, należy niewątpliwie do zjawisk bardzo starych, sięgających w każdym razie doby przedhistorycznej... był jedną z dialektycznych zmian przeprowadzonych jeszcze na gruncie prasłowiańskim — учить Л.-Спл-ий. І Тр-ой вважає конечним приймати прямий зв'язок зміни *tl dl > l* у південних і східних Слов'ян: «Центральнослов'янська змінка *g > h* і південнослов'янська зміна *tl dl > l* стояли може одночасно в повній силі». «Обі зміни звукові, каже Тр-ой, які південностароруське перебуло віддільно від північностароруського, стоять в безпосередньому зв'язку з відповідними звуковими змінами сусідніх слов'янських мов і треба їх уважати діалектичними явищами пізньої праслов'янської доби». — Ці сконстатування виключають прямо можливість теорії праруської мови, бо коли наведені позначки відмінного розвитку північно-і південноруських груп ведуть нас аж в праслов'янську добу і в тій добі мають свій корінь, і той відмінний розвиток є діалектичним розвитком праслов'янської мови, то його ніяким чином не можна уважати діалектичним розвитком аж якоїсь праруської мови. Відчуває це добре Л.Спл-ий і старається врятувати праруську

фікцію заміткою, що *z w i ą z e k* między odłamem północno-ruskim a resztą obszaru ruskiego był już w dobie praruskiej *d o s y ć l u ź n y*. З одного боку отже: вже від пізньої прасловянської доби так зовсім розбіжний розвиток, а з другого боку: праруський зв'язок, діалектичний розвиток праруської мови! Це противиться логіці.

4. Що поставити як четверту точку розбіжного діалектичного розвитку обох груп, про те між обома названими дослідниками нема згоди. Тр-ой противиться тому, щоб ріжну зміну слабих півголосівок в сполуці *t + rь rь lь lь* класти як познаку двох груп головню з тої причини, що ця ізоґлоса розбігається з ізоґлосами виключно північноруськими, а покривається з великоруськими ізоґлосами взагалі. Безперечно. Розвиток цієї звукової сполуки нічим не підпирає, а прямо валить теорію двох груп Л.-Спл-го. А сам факт цього знов таки дуже давного розбіжного розвитку*) говорить проти теорії праруської мови.

5. Що-ж тичиться *ě — e*, то ми вже мали нагоду висловити про це зявище свою думку. В усякому разі річ ясна, що цей звуковий розвиток не підпирає ані одної, ані другої теорії.

42. Так отже наведені Л.-Спл-им і Тр-им мовні факти показують зовсім ясно, що розвиток північностароруського і південностароруського вже в своїм прасловянським зародку пішов иньшими шляхами, та що з огляду на цей і иньші такі факти ніяким чином не можна ані думати про якийсь спільний їх розвиток поза прасловянською добою в якійсь нібито окремій праруській добі. Тоді, зовсім природно, звязку між ними не було, а кожне розвивало далі свої в зародку із прасловянської доби винесені прикмети на свій лад.

Усі ці зявища мовні, так само як і наведені вище познаки праруської мови, це все ще загальнословянські діалектичні зявища. В загальнословянській добі мають вони свій корінь і зародок, а саме в загальнословянській, т. зн. спільній усім Слов'янам і ще назагал однаковій фізичній і духовій вдачі

*) З поясненням звука *y* (в *глитати*) як вставного (Einschubvokal) погодитися не можу, бо *y* в українським ніколи так не вживалося. Придумувати-ж звукові закони ad hoc — це самоволя, а не наука. Бернекер справедливо уважає цей звуковий розвиток як ітеративний ступінь (Iterativstufe), або пояснює ті явища природно иньшим способом (порів. Slav. Et. Wtb. під належними пнями).

і тенденції — певні сполуки звукові, які з часом зробилися їм усім немилими, оминати і якось змінювати. Ще в загальнословянській добі зарисувалися отже виразні напрями цих змін в говорах прасловянської мови. Тільки далше, більше або менше послідовне переведення і завершення їх на свій питоми й лад припадає в індивідуальне історичне життя кожної словянської мови.

Виходячи з такого, бачся, вірного, бо згідного з життям мови погляду, думаю, що до тих завсіди ще загальгословянських явищ мовних належить також і спільне всім Слов'янам та зарисоване вже в говорах в прасловянській добі, а до кінця доведене на свій лад аж в індивідуальнім життю кожної словянської мови поступовання в півголосівками *ъ* і *ь*. В усіх словянських мовах зникли або змінилися ці півголосівки на загальгословянськи. Це для мене доказ, що зародок, напрям і тенденція розвитку цієї звукової зміни сягають ще в прасловянську добу. Зарисовані вже в цій добі діалектичні її відтінки розробили опісля поодинокі словянські мови на свій лад в свої спеціальні норми в своїм індивідуальнім життю. Сюди належить ще також своїми початками, своїм зародком в говорах прасловянської мови явище змягчення шелестівок перед звичайним *e*, *i*, яку вимову зустрічаємо в російським, білоруським, польським і т. д., коли тимчасом українська і південнословянські мови (почасти і чеськословацька мова) більше зберегли первісну прасловянсько-індоевропейську вимову.

Тому усі ті явища поодиноких словянських мов, що мають в засаді хоч не зовсім однаковий, то все таки аналогічний розвиток і тим то обіймають усю Слов'янщину, так що усі словянські мови в них сяк чи так партиципують, не можна виводити одно з другого, а тільки з одного спільного прасловянського пня. Їх можна і треба порівнювати з собою, зазначувати правильні їх відносники в часі і просторі, але фальшиво було-б установляти якийнебудь тісніший генетичний звязок одного з другим, хиба тільки усіх їх до купи. Однаковий на око або подібний розвиток звукового явища — вповні однаковий він властиво ніколи неє — в поодиноких мовах не дає нам ніякого права, виводити з того якийсь спеціальний генетичний звязок між ними, бо властива їм генеза такого розвитку, властивий його зародок, лежить поза фіктивним звязком — в прасловянській мові. Він кидає тільки світло на колишнє розміщення говорів прасловянської мови в прасловянській добі, а більш нічого. Тільки зародок спільний, а дальший розвиток

відмінний. Укр., рос. або бр. *torot* і т. д. не можна отже виводити від якогось праруського *torot* і т. д., коли це праруське *torot* і т. д. саме бере свій початок в живім прасловянським під кінець прасловянської доби відповідно вже зміненім *tort*, бо таке поступовання противило-б ся біологічним принципам і логіці. З другого боку так само фальшиво було-б, виводити рос. і бр. акання, йокання (*тотпу́* = темный) або укр. ікання (*кінь* — *коня*) з прасловянської мови, бо ці явища мають своє джерело, свій зародок виключно тільки в належних мовах, це рідні твори цих живих мов і нема ніякої підстави инакше думати. З огляду на безперечний факт, що квантитативна різниця голосівок довгих і коротких затратилася напевно в багатьох говорах прасловянської мови вже в прасловянській добі (гл. Розвадовський: *Jezyk polski*, I, 310) — вона ж задержалася досі тільки у Сербохорватів, Словінців і Чехословаків, — годі подумати, щоб в українській мові наслідком затрати *ъ* і *ь* могло витворитися в досить пізній добі історичній противне природі цієї мови і в пам'ятках зовсім незапримічене здовження звуків *o*, *e* (чому такого здовження не слідно на інших голосівках?), яке повело до ікання в закритих складах. Це звукове явище з досить пізнього індивідуального життя української мови треба пояснювати в згоді із цілою звуковою системою цієї мови, отже фонетично (з закритости цих звуків), а не инакше. На поліських говорах бачимо, що здовження наголошених голосівок взагалі є наслідком занесеної з сусідних білоруських говорів зміни загальноукраїнського с и с т е м у н а г о л о ш у в а н н я, по якому склади є координовані, на той новий білорусько-російський систем, по якому склади субординуються одному з великою експіраторною силою наголошеному складови (порів. Herm. Güntert: *Grundfragen der Sprachwissenschaft*, Leipzig, 1925, 19. Karl H. Meyer: *Slavische und indogerm. Intonation*, Heidelberg, 1920, 43). — Отак живе є зародком иньшого нового життя. А що сплудила, що зродила, чому дала життя праруська мова? — Це мали-б перш усього доказати ті, що обстоюють її існування, бо аж це був би доказ її існування. Такого доказу дати не можна і тому праруська мова — це тільки фікція, яку крайня пора вже раз викорінити в нашій науці.

В тім то і лежить головна хиба методи Фортунатівської школи, що вона і для тої частини мовних явищ, які очевидячки можуть найти своє пояснення тільки із самої системи належної мови, бо є витвором виключно тільки тої живої мови,

шукає зародку і пояснення поза нею аж в прасловянському, або навіть аж в позапрасловянському стані мови (гл. Brückner: Die Erforschung, 52). Шукати причинового і генетичного зв'язку там, де його ніяк не може бути, це марна праця, яка не веде до розкриття наукової правди. Треба нам отже добре відрізнити дві фази розвитку кожної словянської мови: 1. як г о в о р у самостійної живої прасловянської мови в прасловянській добі, який назагал партиципує (враз з иньшими говорами цієї мови) на напрямках і тенденціях розвитку цієї живої мови; 2. як зіндивідуалізованого такого говору в с а м о с т і й н у м о в у, яка від хвилі перетворення колишніх говорів прасловянської мови в самостійні словянські мови і зірвання між ними тісніших зв'язків, та від виразного зарисовання свого окремого розвитку — тим прасловянська мова кінчить своє індивідуальне самостійне життя — напрямом і тенденцією того свого власного розвитку не зв'язана вже далі з иньшими так само зіндивідуалізованими самостійними мовами, а живе своїм власним життям, з своїми власними говорами, які назагал партиципують на напрямі і тенденції вже тільки її власного розвитку. Відповідно до того одні явища мови знаходять своє пояснення в причиновому і генетичному зв'язку з такими-ж явищами иньших словянських мов в прасловянській добі, другі — в самостійному її розвитку, т. зн. в тім питомім системі, який в ній витворився в самостійному її розвитку. Нема найменшої підстави установляти якусь ще третю фазу розвитку н. пр. в виді праруської мови. Тому противляться всі дані і знані нам мовні факти.

В цім змислі і з того становища більше зрозумілим і оправданим стає погляд М е й е т а, висловлений в згаданій вже праці De l'unité slave (1921), що д е ф і н і т и в н и й розпад мовної єдності словянської є кілька століть пізніший, ніж розселення словянських племен, та що ще в дев'ятому столітті існувала мовна спільність між Слов'янами. Хоч і розійшлися — значить — словянські племена вже в п'ятому і шостому столітті, то їхні мови опановували ще довго н а п р я м і т е н д е н ц і ї мовного розвитку, винесені ще з словянської прабатьківщини; в них довершуються в тім часі — на свій лад — зміни, започаті в г о в о р а х прасловянської мови в прасловянській добі і вже тим самим кладеться н о в а о с н о в а для дальшого їх самостійного розвитку.

43. Надаремне отже силуються Л. -Спл-ий і Тр-ой вдержати

цю фікцію. Даремна також праця Тр-го, установити сакраментальну добу 1164—1282, в якій нібито праруська слільність дорешти розпалася. Вона в тій добі не могла розпастися, бо її ніколи не було*). Не врятують її придумані ad hoc звукові норми, ані всякі дуже замотані комбінації, нічим не підперті здогади. Подрібно розбирати пояснення Тр-го таких мовних явищ, як 1. *sudja* — *sudĉa*, 2. *mòju*, *slěpòj*, — *šèja*, *kostèj* — *myju*, *sliruj*, *šuja*, *kostuj*; 3. *ky > ki* і т. д. тут не місце. Скажу тільки одно: На перепоні правильному розумінню і поясненню таких явищ стоїть фікція праруської мови. Нехай би Тр-ой спробував пояснити їх в кожній мові окремо із звукової системи, питомої і рідної кожній мові, без всякого огляду на фіктивну праруську мову, без всякого упередження сакраментальною добою, тоді певно дійшов би до иньшого і правильного результату. Це-ж явища — крім точки 2-ої, яку треба пояснювати в звязку з розвитком *ъ*, *ь*, виходячи з прасловянської мови, — які зросли на иньшому ґрунті в кожній мові окремо і тільки з самої тої мови можуть бути правильно пояснені.

В усякому разі зазначити можемо, що в голосі оборонців праруської мови не чути вже такої самопевности, як то бувало у Соболевського, Ягіча і Шахматова. Вони ще тільки слабо боронять позиції перед неминучою її здачею. А Лєр-Сплавінський зовсім нехотячи своєю критикою Шахматівської теорії та своїм власним поділом праруської мови перш усього на дві ґрупи підкопав її дорешти. Показується як на долоні, що люди не знають, як вивести із праруської мови теперішні мовні комплекси, як побороти всі труднощі, які ставляє при тім та-ж сама праруська мова. Всі штудерні конструкції, всі бистроумні комбінації і вигадки нічого не помагають, треба буде нарешті таки відкинути саму теорію а тим то відкинути і ту велику колоду, що затарасовує дорогу до пізнання наукової правди.

44. Тут місце зазначити висловлений в згаданій вже критиці на Кульбакина «Українській языкъ» за с а д н и ч и й погляд Л я п у н о в а, бо в нім при всій вірі Л-ва в праруську мову очевидячки пробивається слід якоїсь еволюції думок в напрямі до нашого становища. «Мнѣ кажется, однако, — каже Л-ов, — что не слѣдуетъ придавать значенія

*) Історія її не знає.

безусловной точности теории «родословнаго дерева»: необходимо не упускать изъ виду, что пограничные говоры восточно-славянскаго праязыка на западѣ и югѣ могли уже издревле переживать зачатки тѣхъ языковыхъ явленій, которые въ историческое время характеризуютъ западно-славянскую и южно-славянскую языковыя области. Въ этомъ смыслѣ я предпочитаю говорить не о различныхъ вѣтвяхъ, выдѣлившихся изъ единаго праславянскаго языка, а объ объединенныхъ рядомъ фонетическихъ и морфологическихъ признаковъ «языковыхъ областяхъ», примыкая въ этомъ отношеніи ко взглядамъ проф. Бодуэна-де-Куртэна, при чемъ отдѣльные общіе признаки діалектическихъ областей могутъ совпадать съ отдѣльными общими или частными признаками другихъ, различаясь въ подробностяхъ историческаго развитія. Но — какъ понимать появленіе или древнее существованіе той или другой діалектической черты въ какой-нибудь небольшой части цѣлой языковой области, другія части которой характеризуются именно отсутствіемъ данной черты, требуетъ въ каждомъ отдѣльномъ случаѣ спеціальнаго изслѣдованія: въ одномъ случаѣ это можно приписать заимствованію изъ говора сосѣдней языковой области, въ другомъ — общему переживанію въ извѣстную болѣе или менѣе отдаленную эпоху, въ третьемъ — совпаденію результатовъ разныхъ звуковыхъ процессовъ, въ четвертомъ — независимому развитію въ сходномъ направленіи вслѣдствіе сходства или тождества фонетическихъ условій. Такіе вопросы возникаютъ, напр., при сужденіи о бѣлорусскомъ и діалектическомъ великорусскомъ дзеканьѣ, о бѣлорусскомъ и сѣверо-малорусскомъ отвердѣніи мягкаго *p*, о звуковыхъ сочетаніяхъ *gl*, *kl* въ говорахъ старой псковской области соотвѣтственно западно-славянскимъ *dl*, *tl*, о количественномъ и качественномъ измѣненіи *o* и *e* въ новыхъ закрытыхъ слогахъ въ малорусской языковой области, подобномъ такому же при тождественныхъ или сходныхъ условіяхъ, съ индивидуальными для отдѣльныхъ языковъ ограниченіями, въ языкахъ западно-славянскаго языковой области». — Кто очевидно заперечує «ріжні галузи», визнає тільки «обеднані низкою фонетичних і морфологічних познач мовні області», а при тім добре розуміє, що «отдѣльные общіе при-

знаки діалектичних областей можуть совпадать съ отдѣльными общими или частными признаками другихъ»; хто визнає можливість «заимствованія», споконвічного «общаго переживанія» мовних явищ спільних з іншими мовними областями, «совпаденія результатів різних звуковихъ процессовъ», «независимаго развитія въ сходномъ направленіи», — той мусить визнати за такі мовні області: українську, російську і білоруську мову; той мусить нарешті рішучо заперечити фікцію східно-слов'янської прамови, бо вона зовсімъ противиться висловленим засадам, а трома «познаками» ця фікція вратувати не дасться.

45. І коли Л-ов покликається на Бодуена-де-Куртене, то і ми не можемо краще закінчити цього огляду, як вказуючи на його важке слово в тій справі в останній праці: J. B a u d o u i n d e C o u r t e n a y: Kilka ogólników o obiektywnej i subiektywnej odrębności «Ukrainy» pod względem językowym, plemiennym, narodowym i państwowym в Ювілейнім Збірнику наукового тов. ім. Шевченка, Львів, 1925. — «Dzięki zastosowaniu nazwy R u s , r u s k i zarówno do Wielkorusów czyli Rosjan wraz z Białorusami, jako też do Małorusów czyli Rusinów, czyli d z i ę k i s u g i e s t j i z e s t r o n y t e r m i n o l o g j i, przeciwstawia się wszystkie te plemiona, ludy i narody, razem wzięte, jako całość, rozmaitym innym plemionom, ludom i narodom słowiańskim. Tymczasem jest to niedokładność klasyfikacyjna i wogóle logiczna... Jeżeli mówimy o Słowianach ruskich czyli o «Rusach» wogóle, to jedynie w tym sensie, że nazwa «Rusowie» jest dla nas synonimem terminu «Słowianie wschodni», w różnicy od «Słowianie zachodnich», «południowo-zachodnich i północno-zachodnich». Na tem wspólnem tle zbirowisko językowe ukraińskie wybitnie się odróżnia od zbirowiska językowego wielkoruskiego z białoruskiem włącznie... W każdym razie jest to różnica bardzo znaczna, każąca nam uznać osobne plemię ukraińskie, osobny lud ukraiński, a... także osobny naród ukraiński». —

Так учить славіст, загально знаний з своєї незвичайної об'єктивности, своєї незвичайної логічності думання, і зазначивши, що на т. зв. спільних позначках східнослов'янських, яких наводить п'ять, не можна опирати tego rodzaju z e s p o ł y z b i o r o w i s k j ę z y k o w y c h s ł o w i a ń s k i c h, бо це противило-б ся логіці і історії, подає в'язьку мовних познач, які

відрізняють українську мову від усіх інших словянських мов, або спільні українській і іншим словянським мовам з виїмкою Росіян і Білорусів: 1. «jednoczłonowość» палятальности, 2. цілковитий брак впливу наступних шелестівок на диспаляталізацію попередущих голосівок, 3. «swoiste, sobie tylko właściwe kontynuacje» прасловянських півголосівок з і ь, 4. dążność do zwięzienia samogłosek nieakcentowanych, 5. wzdłużenie wtórne samogłosek (o, e) kontynuuje się dotychczas jako rozróżnianie jakościowe, і т. д.

46. Моїм ідеалом в науці є досліди без упереджень, без апріорних дороговказів, які мають хиба ту силу, що путають дослідників і зводять їх на манівці. Спостерігаймо спокійно і як найсумлінніше мовні факти, гуртуймо їх до купи, порядкуймо хронологічно і систематично, робім з того строго логічні висновки, а так самі мовні факти покажуть нам усю наукову правду. Це і є наука (порів. Jespersen: Die Sprache, Heidelberg, 1925, стр. 2, 24, 53, 61). Все иньше — пусті видумки, а більш нічого.

Велика праця чекає ще слявістів. Безперечно бачимо поступ, але мусимо освідомитися також і з хибами, щоб можливим став дальший поступ. Нехай же слявістика розпічне друге століття свого істнування як науки докладною провіркою своїх хиб, означить докладніше свої завдання і постарається зорганізувати всі сили до якоїсь більше плянної праці, щоб тим забезпечити більший успіх нашої науки.

Нехай і україністика, де все лежить ще облогом, сповнить також своє велике завдання, якого ніхто не в силі виконати так, як самі україністи, бо живе чуття мови незвичайно важний чинник в наукових дослідах мови.

Прага, дня 6-го серпня 1926.

Додаток I.

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНЩИНА.

Знамениту монографію про твір Добровського з нагоди його столітнього ювілею видав проф. др. Милош Вайнгарт в Збірнику філософічного факультету університету ім. Коменського в Братиславі, число 16 і 38 (Prof. Dr. Miloš Weingart: Dobrovského Institutiones, část I. 1923. Církevněslovanské mluvnice před Dobrovským; část II. 1925. Rozbor institucí; стр. 232). Вона визначається незвичайним багатством змісту а особливо знаменитою методою опрацювання предмету. Тому захвалюю її як найгорячіше нашим молодим слявістам і україністам. Там найдуть вони також дуже докладний огляд перших граматик, виданих на українській території, особливо славної граматики Мелетія Смотрицького з 1618-го р.

Але якраз з тої причини не можу мовчки поминути одної важної хиби твору Вайнгарта. «Технічним причинам», отже чистому випадкови, завдячуємо, що розкрились нам в усій наготі помилкові погляди Вайнгарта — та не тільки його самого — на деякі річи, які в слявістиці мають засадниче значіння. Транскрипція латинкою текстів наших граматик виявила:

1. що і такі визначні слявісти як Вайнгарт не вміють їх як слід читати. Усім слявістам треба би вже раз знати, що на Україні в 16-му і 17-му століттю — розуміється: перед тим і потім — зовсім напевне читали і церковнослов'янські тексти не в російською, а українською вимовою. Так їх читали і тепер читають галицькі, буковинські і прикарпатські Українці, так їх читав і Смотрицький, так треба читати і Зборники Святослава і Архангельське Євангеліє і т. зв. Несторову і Київську і Волинську Літопись і т. д. і такій українській вимові

церковнословянських текстів дав він вираз в своїй граматиці. Тому у нього а) $g = h$ не g ; на g має він окремий знак g , або на означення того звука уживали у нас також kg (порів. цитовану ним видану в Вільні 1586 граматику, яка має в заголовку «Грама-тика» = Gramatyka). Отже незгідне з дійсним станом річи є твердження Вайнгарта, що Смотрицький мав «два знаки для g ». б) u зовсім не i , а українське u , яке найліпше може-б транскрибувати латинським u . Отже н. пр. Gramatyka, а не Gramatika. Треба мати завсіди на увазі, що u , згідно з українською вимовою, де воно злилося до купи з $ь$, і в церковнословянських текстах не мягчило на Руси-Україні попередущих шелестівок. в) e це чеське «rouhé e», яке не мягчить попередущої шелестівки. г) l треба читати як i , що мягчить попередущу шелестівку, як що вона може мягчитися. д) $щ$ вимовляється на Руси від прадавна тільки як $šč$, отже зовсім фальшиво транскрибувати його $št$ і т. д. (порів. Смаль-Стоцький і Гартнер: Граматика української мови, 1914, стр. 192; Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache; І. Огієнко: Як треба вимовляти букву l в церковнословянських текстах, 1921)*). Транскрипція Вайнгарта показує, що за буквами не чує він мови і представляє мову фальшиво.

2. Нехай Вайнгарт і иньші слявісти не баламутяться тим, що Смотрицький свою мову називає руською, нехай тому не дивуються. Українці від часів київської Русі називали себе завсіди і правильно Русинами, а свою мову руською. Так називали себе ще до недавна звичайно галицькі і буковинські Українці, так називають себе ще і тепер Українці Підкарпатської Русі, розуміючи докладно — як і за часів Смотрицького — відрубність своєї руської мови від російської (московської). Відси то і Поляки з давендавна та ще і тепер уживають виразів Rusin, ruskі на означення (бодай галицьких) Українців і їх мови. А те, що Чехи розуміють під словом ruský називається не від тепер московським (гл. цитовану Вайнгартом Граматику з р. 1706: Руководеніє въ граматику во славено-россійскую или Московскую ко употребленію учащихъ ся языка Московскаго). Вайнгарт відчуває суперечність між наведеними ним фактами і своїми поглядами (стр. 31), але пояснює її дуже незручно, так що може повстати нове баламуцтво. «Tento ruský

*) Порів. також Ів. Огієнко: Українська вимова богослужбового тексту в XVII віці, Варшава, 1926, що появилася підчас друку цієї праці.

jazyk, jež Smotrickij míní, není ovšem ruský literární jazyk (všeruský či velkoruský), nýbrž jeho vlastní živá mluva, kterou je proniknuta hlavně jeho předmluva, a která probleskuje místy i ve výkladech mluvnice samé... Tato vlastní mluva Smotrického není ovšem nic jiného, nežli *maloruština*, ukrajinský dialekt kraje podolského». Це не так. Ця «власні мluва Smotrického» — це є фактично тодішній «ruský literární jazyk» — очевидячки не «všeruský», якого ніколи не було, ані не «velkoruský», якого тоді властиво ще не було, а саме руський, т. зв. літературний язик Руси, яка була в державному звязку з Литвою і Польщею, яка одна завсїди називалася Руссю, яку одиноку всі знали як Русь, яка мала свої школи, свою богату літературу і свій руський — не инакший, а таки руський, в великій мірі вироблений літературний язик. Бо літературним язиком Московщини аж до Ломоносова була властиво церковно-словянська мова з московською вимовою і з деякими пристосованнями до московської народної мови і називався в самій таки Московщині, як ми от хотьби з цитованої Вайнгартм граматики знаємо, московським, а не руським. Здивовання Вайнгарта, що Смотрицький «nikde neužívá termínu «ukrajinský» ani «maloruský», показує тільки, як він зовсім не визнається в цих справах. Таже сам факт (цитований ним в праці Макарушки), що «teprve v pozdějších přetiscích moskevských z r. 1684 a 1721 jsou jeho překlady označeny jako maloruské» повинен би йому отворити очі. Терміни «Україна», «український» замість давних термінів «Русь, Русин, руський» почали більше вживатися аж від часу злуки цеї Руси Смотрицького з Московщиною після Переяславського договору 1654, щоб так вазначити свою етнічну ріжницю від Московщини.

3. Як Вайнгарта баламутить на кожнім кроці слово «ruský» — він все має на умі чеське його значіння, а не те, яке це слово мало у Смотрицького — виходить прямо як на долоні із цих його слів (стр. 38): «S pochvalou třeba připomenouti, že zejména tvary s druhou palatalisací u fem. a-kmenových (v la z ě, s n o s ě a pod.) jsou uvedeny náležitě, třebaže vliv soudobé mluvy ruské mohl sváděti k užití tvarů a nalogických». Таже на Руси Смотрицького, цебто на Україні, ніколи не вживалися такі російські аналогічні форми як лок. ногѣ, рукѣ. Смотрицький їх навіть не знав. І чому тут дивуватися?

4. На основі цих непорозумінь виникли у Вайнгарта ще інші непорозуміння. Н. пр. невірно сказано (стр. 30): Jeho (цебто Смотрицького) církevněslovanský jazyk... je, jak uvidíme, ruská forma církevní slovanštiny, a tedy zde Smotrickij mluví vlastně na prospěch domácího, starého literárního jazyka zemí ruských». Замість ruská, ruských мусіло-б і тут, щоб оминути в науці всяке непорозуміння, або правильно стояти ukrajinská, ukrajinských, або треба би якимсь іншим способом зазначити, що в тім разі чеське слово ruský ужито в іншому, не звичайному значінню, бо нормально всі розуміють під чеським словом ruský тільки, що російський, московський.

5. І в словах «slovanština Smotrického náleží t. zv. redakci ruské» (стр. 48) є велика недокладність. Треба вже раз знати, що та «словянщина» Смотрицького є «руська» тільки в зміслі Смотрицького, а це значить — українська. Українізми в церковнословянщині Смотрицького не обмежуються тільки на форми тыхъ, тыми, двома і т. п., а на звуки і їх безперечно українську вимову, на мову граматичного викладу, на акцент, синтаксу і т. д. Це розуміли тоді в Московщині дуже добре і сам Вайгарт констатує, що «mluvnice z r. 1648 (видання московське) byla podrobena ruskifikaci!» А ще більше і всі дальші видання граматики Смотрицького в Московщині. Якби мова Смотрицького була «ruská», то пощо в Московщині мали-б її «русифікувати»? — Треба вже раз перестати говорити про «руську редакцію церковнословянщини», бо всі факти цієї мови виразно свідчать, що від прадавна, від первочатку мусимо відрізняти не одну, а дві і ще більше «руських» редакцій на Руси, цебто київську, новгородсько-псковську, московську, галицьковолиньську... Одним словом: всякі «теорії» про одну «руську» редакцію церковнословянщини і т. п. мусять вже раз зникнути в науці. Науку треба будувати на кріпких підвалинах мовних фактів.

Додаток II.

Приготовляючи друге видання цієї моєї праці, не міг я це покористуватися замітками *van Wijk-a* Remarques sur le groupement des langues slaves в *Revue des études slaves* IV, 5 (1924). Під час друку появилася в *Slavi-ї*, V (1926) стр. 139 ще і критика того-ж шановного слявіста на перше видання «Розвитку поглядів». Уважаю своїм обов'язком тепер в цій додатку враз з щирою подякою за критику в'яснити ще оці засадничі питання, щоб тим способом може досягти порозуміння.

а) Van Wijk нав'язуючи до Ягіча, «вірять, що обі теорії (генеалогічна Шляйхерова і кругова Шмідтова) мають своє оправдання». Моє негативне становище супроти механічної родословної теорії Шляйхера я не раз зазначив, все-ж таки, як бачу, не так докладно, щоб виключене було всяке непорозуміння. Отже я не відкидаю генеалогічні методи, але розумію її инакше, ніж Шляйхер, а за ним особливо Шахматов і и., розумію її так, як розуміють її тепер загально найповажніші представники індогерманістики*). Я висловився про цю річ ще також в *Slavi-ї*, III-1924, стр. 466) ось як: «Фундаментальною методою наукових дослідів і в мовознавстві мусить бути засада, щоб виходити від теперішності, як дійсно даного і докладно спостереженого, в і д с и, в і д т е п е р. Перш усього мусимо наші спостереження без усякого упередження як найвірніше схоплювати, їх поширювати і поглиблювати, щоб добути як найбільший засіб спостережень, щоб з'явища мови станули як найвиразніше перед нашим духовим оком, щоб ми їх вповні опанували. Далі наша метода може

*) Попів. Güntert: Grundfragen der Sprachwissenschaft стр. 130; Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft стр. 588, 590, 596, 610, 616, 396, 399, 414, 511.

бути індуктивна і дедуктивна: одна має на меті із теперішнього порозуміти минуле, друга — із минулого вияснити теперішнє. Але вони обі себе тільки доповняють і повинні себе зрівноважувати. Нерівномірне береження цих провідних методів, захитана рівновага між ними перетяженням одної з них на некористь другої виходить тільки на шкоду науки. При таких методичнім поступованню не лишається, що правда, багато місця для фантазії. Тим більша користь буде для науки. При наших висновках із безпосередніх наших спостережень мусимо бути обережними і уміти себе обмежувати. Треба мати перед очима, що субстратом мовознавства бувають не так занадто, або не в тій мірі самі процеси мовних зявищ, як далеко більше і переважно добутки, результати цих процесів. Незамітні переходи дають в мові як і в життю зовсім замітні добутки, але причини всяких таких процесів і зявищ безмежно розмаїті. Тому занадто натягнені системи, схеми, таблиці і т. п. в мовознавстві річ дуже проблематичної, зовсім непевної вартости, бо тут з природи річи може бути мова тільки про лагідні переходи (порів. в тій справі Schuchardt-Brevier. Ein Vademecum der allg. Sprachwissenschaft, Halle, стр. 211, 237, 345)». Цю думку хочу тут ще ось так доповнити. Поодинокую мову можна в двох різних напрямках досліджувати і представляти: в поперечному і поздовжньому перерізі.

Досліди поперечного перерізу мають на меті, дати нам повний опис стану мови на певному ступні її розвитку. Досліди поздовжнього перерізу мають подати нам не тільки опис фактів розвитку і змін мови на протязі її цілого життя, але ще і таке пояснення, щоб ці факти розвитку і змін стали зрозумілими. Щоб оминати всякі непорозуміння, Гінтерт і н. зовсім справедливо називають обі методи, якими при таких дослідах треба послуговуватися, «синхроністичною» або «синхронічною» (для поперечного перерізу) і «парахроністичною» або «діяхронічною» (для поздовжнього перерізу). Тільки синхроністичною методою дається представити ясний образ якоїсь мови (в цілості з усіма її говорами і н.) в теперішній, як і кожній иньшій означеній добі, а так теж і образ словянської мови з усіма її говорами в тій добі її розвитку, коли словянські племена стояли безпосередно перед розвязанням словянської спільности, перед розселенням, перед розходом в різних напрямках із своєї спільної прабатьківщини, перед послабленням звязків спільности між собою. В такому образі словянської мови з тої доби як ще

одностайної, концентрично і тільки звільна, ступінь за ступнем, від говору до говору змінної мовної області уявляється Шмідтови споріднення слов'янських мов. Це Шмідтова теорія. І про споріднення слов'янських мов можна тільки в цім розумінню цієї теорії говорити і рішати. Бо хоч пізніше в добі зіндивідуалізованія слов'янських говорів в самостійні слов'янські мови поміж Слов'ян клином вбилися чужі народи, то основа первісного споріднення між слов'янськими мовами тим не могла змінитися, якесь иньше нове споріднення на цім новім тлі не витворилося. Обовязком слявістики уважаєм, всі говори слов'янської мови цієї доби скільки мога докладно зясувати, їх відповідно до найліпшого пізнання в слов'янській прабатьківщині розмістити і таким чином цей первісний образ споріднення всіми і найтоньшими рисами домалювати. Цього в такому повному об'ємі дійсно ще не зроблено, а все таки саме питання вирішувано, нераз, як ми знаємо, навіть дуже категорично.

Коли-ж хочемо розкрити звязок між мовними творами поодиноко, із слов'янської спільности вилученої і в самостійну мову зіндивідуалізованої мови, показати лінії і історію її розвитку на далекі віддалення, та до опису мовних фактів подати ще зрозуміле їх генеалогічне пояснення, або коли ми це хочемо досягнути в одностайній ще праслов'янській мові, то послугуємося парахроністичною методою. Це і є, як хто хоче, генеалогічна метода. Але вона різниться, як бачимо, від Шляйхерової теорії тим, що субстратом її є тільки поодинока мова, споріднення якої з иньшими мовами вона сама вияснити не може і таких претенсій зовсім не має. Вона, розслідивши по своєму всі належні мови, доставляє тільки матеріал до того, який синхроністичною методою треба спрацювати, т. зн. з мовними фактами, добутими парахроністичною методою також і з иньших споріднених мов, належито порівняти, щоб відносини їх споріднення вірно вийшли наверхи.

Так ми дійшли аж до компаратистичної методи. Це та метода, при помочі якої зродилась наша наука: індо-германістика, слявістика, германістика, романістика — усе порівняне мовознавство. Хоч результати компаратистичної методи величезні, то ми не можемо не згадати і великих хиб при її пристосовуванню. Бо вона тільки тоді дає зовсім певні результати, коли буде заразом синхроністичною. Треба все зводити на спільний знаменник, тоді порівняння буде правильне. Проти цієї засади

ще багато грішитися, особливо в слявістиці, так що Мейє уважав потрібним, як бачу із його знаменитого твору, який в останній хвили найшовся в моїх руках (A. Meillet: *La méthode comparative en linguistique historique*, Oslo, 1925), питання компаратистичної методи докладно обговорити.

Крім того, коли займаємося звуками, то не можна тепер забувати, що і нова наука фонетики має тут своє дуже важке слово сказати.

Як вже не раз зазначено, наші і то визначні слявісти не вміють ще навіть старих текстів т. зв. «руської редакції» правильно читати, читають їх звичайно без ріжниці з російською вимовою, за буквами не бачать иньших звуків, як російські. Тому то і van Wijk твердить зовсім незгідно з дійсним станом річи: «*La langue des textes russes du XI-e siècle est encore un «russe commun» à peu près sans différences regionales*», або «*Wenn in XI. Jh. Südrussland eine bedeutend von den nördlichen Provinzen abweichende Sprache gehabt hätte, so würde das sich aus den Handschriften nachweisen lassen. Wenn das nicht der Fall ist, so ist das eine — allerdings überflüssige — Bestätigung der Annahme einer allgemein-russischen Grundsprache*». Так доси слявісти загально говорили і вірили, але це ще не доказ, що це правда. Коли-б вони спробували ці тексти фонетично транскрибувати, віддаючи справжню їх вимову, то переконали-б ся, яка велика ріжниця була тоді в мові між поодинокими східнословянськими племенами, що скривається за буквами цих текстів. Це дасться наглядно змірити на подібнім факті з теперішности. І тепер ще уживається більше-менше одна що до буквального тексту церковнословянська мова в церкві в Московщині, на Україні, в Білорусі, в Сербії, в Болгарії і т. д. Коли-б хто завдав собі труду, фонетичною транскрипцією представити дійсну вимову цієї мови в різних сторонах тої великої словянської території, то аж тоді уявило-б ся йому дійсне чудо: як відмінно аж до непізнання ця одна мова гомонить в устах цих різних словянських народів, ба і одиниць зпоміж них! Він здивував би ся также, як дуже не по російськи гомонить в устах Українців російська вимова церковнословянщини, заведена наказом Петра Великого на Україні. А це треба би, думаю, перед усім зробити, щоб зрозуміти, як дуже обережно треба приймати і тепер ще звичайно в слявістиці висловлювані твердження про єдність «руського» народу і про недостаток ріжниць в мові південної Русі і північних провінцій в XI-му в.,

бо добути докладними дослідями факти їх заперечують. Подібно ніякому романістови не впаде на думку твердити, що латинська мова Плявта і Августина, хоч на око виглядає вона однаково, однаково вимовлялася. Таке треба мати перед очима, коли, послуговуючися порівняною методою, хочемо говорити про давні тексти; а крім того не забувати, що дотеперішні досліди старих пам'ятників якраз з тої причини та з причини упередження про єдність усіх «руських» мов були навіть дуже односторонні. Бо коли порівнювати мем невірні, гіпотетичні, сумнівні, з пальця виссані факти, то і результат порівняння буде такий-же. Отже перш усього треба установити зовсім або скільки мога певно і в згоді з в у к о в о ю с и с т е м о ю кожної мови ті факти, які хочемо з собою порівнювати, і аж тоді порівнювати їх, маючи на умі хронологію змін звукових і їх географічне поширення.

Здається, що тепер вдалося мені вже зазначити зовсім ясно своє становище до усіх методологічних питань і генеалогічних теорій. Ясно буде також, чому я при означуванні споріднення слов'янських мов Шляйхерову родословну теорію рішучо відкидаю. Тим самим відкидаю не тільки його ґрупову теорію, але ґрупову теорію для слов'янських мов взагалі, бо не маємо н і я к и х д о к а з і в на те, що вже в праслов'янській добі були якінебудь і з о л ь о в а н і ґрупи. Всякі спроби установити їх на Шляйхерівський лад мусимо вже з самих методологічних причин уважати невдалими тим більше, що і знані нам доси факти мовні, тому, як ми вже нераз бачили, рішучо противляться.

Від часів Шляйхера погляди на мову, на її істоту, життя і розвиток дуже значно змінилися. Маючи на увазі, що в мові властиво все є індивідуальне, що дійсність незвичайно скомплікована, що з тої причини такі мовознавці як Шухардт уважають прямо неможливим, подати якунебудь класифікацію романських мов (хоч їх прामова добре знана), що Шляйхерова класифікація в германістиці не удержалася*), рад би я цими моїми замітками досягнути, щоб і в славістиці прийнялися нові погляди на мову і враз з тим закинулися незгідні з тими поглядами теорії і методи.

б) Из «Заміток» виходить, що van Wijk придержується ґрупової теорії: «on peut distinguer quelques groupes ou familles de langues qui, à une époque très reculée, ont été des unités plus ou moins isolées». Правда, він свідомий того, що »les données que nous fournissent la

*) Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft стр. 468 сл.

linguistique et l'histoire sont tellement insuffisantes que même le nombre de ces groupes n'est pas établi d'une façon acceptable pour les savants». Так він сам не від того, щоб враз з Лескіном відрізняти і чотири групи (відділити — бодай на якийсь час — болгарське від сербохорватско-словінського), але нарешті, покликуючись на Ягіча, приймає три групи. Велику роль грає у нього і з о л ь о в а н і с т ь, відокремленість, і тут висловлює він аж кілька комбінацій, що відносяться до різних часів. Але-ж бо вірний образ про відносини споріднення можна мати, як вже сказано, тільки з доби спільности словянських говорів в прасловянській добі. Пізніша ізольованість словянських мов (оскільки про неї можна говорити) на тім нічого не змінює. Нема найменшої підстави думати, що Слов'яни, переступаючи межі своєї прабатьківщини і посуваючися з неї на в с і сторони, робили це зорганізованими групами, які довший час жили спокійно для себе с п і л ь н и м життям і аж в тій добі витворили в спільній своїй груповій мові щось нового, щось тільки собі спільного, а від усіх інших групових мов відмінного. Усі знані нам доси історичні і мовні факти рішучо говорять проти такого погляду. Під кінець V-го і в VI-ім в. південні племена, що пустилися масово в прабатьківщини до Дунаю і за Дунай, бачимо в воєнних походах на цілому Балкані. Яке-ж могло бути тоді між ними спільне групове життя від Солуня аж ген до границь Баварії? Про західні племена менше в той добі знаємо, але факт є, що вони розлилися на великій території і якогось одного спільного зв'язку між ними тоді не було, і тут в новій батьківщині жили вони довго кожне про себе. Про східні племена каже van Wijk, що вони жили довгий час в ізольованості від інших Слов'ян: «Quant aux Slaves de l'Est, nous constatons que toutes les langues et tous les dialectes russes ont subi une telle quantité de changements communs, qui n'ont eu lieu dans aucune des langues slaves limitrophes, qu'il est impossible de douter d'une période de développement isolé du domaine russe entier... Le russe s'est développé pendant quelques siècles indépendamment des autres langues slaves. Cette période, antérieur à la différenciation régionale qui donnera plus tard naissance à trois langues distinctes (grand-russe, petit-russe, blanc-russe), a duré jusqu'au X-e siècle, s'est-à-dire jusqu'à l'époque où les relations directes entre les Slaves méridionaux et occidentaux avaient cessé». Такий погляд не має найменшої підстави. Бо а) усі позначки нібито відокремленого того розвитку, яких van Wijk наводить аж дев'ять, можна розуміти тільки із с п і л ь н и х ще

тенденцій і напрямів звукового розвитку праслов'янської мови під сам кінець праслов'янської доби, зазначеного вже в говорах цієї мови, а тільки розвиненого далі в індивідуальному житті кожної слов'янської мови. Нічого-нічого і нічого між цими ознаками нема такого, чого не було-б в засаді однакового і однородного, а тільки видом сяк-так відмінного в усіх слов'янських мовах, або що не було-б поширене поза межами східнослов'янських мов у значній частині інших слов'янських мов. І так вже в праслов'янській, а не що йно в праруській добі зазначилась в спільній ще праслов'янській мові тенденція, омінати комплекс звуковий *tort* різними способами, так теж замінювати якомсь недогідний шелестівковий комплекс *tj, dj* в якусь тісніше асимільовану сполуку його частин і т. д. Тут і тільки тут, а не що йно в ізольованих групах, треба шукати зародку, завязку і тенденцій розвитку цих і тим подібних змін, бо всі ті зміни обіймають сяк чи так усі слов'янські мови, а цей безперечний факт є невідомим доказом на це, що вони зродилися ще в часі слов'янської спільності і належать до історії праслов'янської мови. То більше то менше однакові ознаки поодиноких слов'янських мов не є отже доказом якогось їх спеціального спільного розвитку в якійсь ізольованості від інших мов, а вказують тільки на географічне розміщення в праслов'янській спільній батьківщині тих говорів праслов'янської мови, з яких опісля вийшли різні слов'янські племена і їх мови. Доба прийнятої van Wijk-ом ізольованості східних Слов'ян від VIII—X-го в. не зазначилась ніяким спеціальним спільним розвитком їх мови, відмінним своїм напрямом і тенденцією від усіх інших слов'янських мов. Це є факт, стверджений дальшим розвитком російської, української і білоруської мови. Ніхто не в силі нічого-нічого навести такого, що в цих мовах витворилося або є спільного поза те, що спільного вони винесли як говори спільної праслов'янської мови із спільної праслов'янської доби. Але і це спільне перетворили вони в дальшій своїй розвитку на свій нитомий лад і витворили далі свої окремі звукові системи.

б) Що-ж тичиться самої ізольованості, то нема на це жадного доказу, що по поширенню слов'янських племен в різних напрямках поза межі давньої спільної прабатьківщини ця прабатьківщина зовсім опорожнилася і всякі зв'язки між ними зараз таки перервалися. За те можна подати докази, що між поодинокими західними і східними племенами, а так само західними і південними,

східними і південними довгий ще час не було ніде китайського муру хотьби в виді чужоплемінного клина. Про Радимичів і Вя-тичів наш літописець оповідає, що вони прийшли в свої нові оселі «от Ляхов», иньші східні племена оставали і далі безпосередними сусідами ляхських племен. І між південносхідними та південними, а так теж між західними та південними племенами довгий ще час не було ніякого такого чужоплемінного клина, який спричинив би пірвання всяких зносин між ними, наскільки такі зносини в часах, де не було нинішних комунікацій, були можливі. А з другого боку не можна собі ніяким чином уявити якогось спільного розвитку східнословянських племен в VIII—X-го в. при недостатку комунікацій і при родовім та племіннім устрою на просторі від Новгороду аж ген до Тмуторокані. Тут і організація Київської держави не багато могла змінити. Найстарший наш літопис не висав з пальця оповідань про ріжні звичаї і обичаї східних племен та про їх відокремлене, а не спільне життя. Він констатував лише дійсні факти. Який-же серед таких обставин міг бути спільний розвиток їх мови на тій обширній території, яку вони займали? Коли-ж і почали зараз таки творитися якісь осередки спільного життя у східнословянських племен — а це для розвитку мови річ дуже важна, то ми знаємо з найстаршого літопису, що їх відразу було кілька, було їх більше, а не один, було їх більше навіть в добі Київської руської держави. Це є факти, яких заперечити не можна. А з тими фактами ніяк не можна погодити теорій про спільну усім східнословянським племенам праруську мову, про її ізольований спільний розвиток і т. п. тим менше, коли і історія української, російської і білоруської мови ні одної н о в о ї, с п е ц і я л ь н о ї, тільки їм спільної позначки спільного розвитку не виявляє, отже всякі такі теорії рішучо заперечує.

Іменний покажчик.

(Числа означають сторінки.)

- Антонович 48.
Беліч 41.
Бернекер 68.
Бодуен де Куртене (Baudouin de Courtenay) 28—30, 73, 74.
Брікнер (Brückner), 15, 30, 33—38, 47, 51, 63, 64, 71.
Бругман 19.
Будде 21.
Бузук 59.
Будилович 20, 28, 29.
Вайнгарт (Weingart) 5, 20, 41, 77—80.
Вондрак 21, 56.
Востоков 4, 5, 7, 19.
Вундт 57.
Ганцов 59.
Гірт 20.
Григорович 20.
Грушевський 48.
Гуєр (Hujer) 30—33.
Гебауер 20.
Гінтерт (Güntert) 57, 70, 82.
Даль 47.
Данічіч 17—19.
Дельбрік (Delbrück) 56, 57.
Добровський 3—6, 8—13, 15, 16, 19, 20, 77.
Дурново 13, 14, 21, 22, 31, 63, 67.
Єсперсен (Jespersen) 57, 75.
Житецький 46.
Зандфельд-Єнзен (Sandfeld-Jensen) 56.
Ільїнський 63.
Йорнанд, 13, 14.
Ключевський 49.
Колесса О. 60.
Копітар 15, 16, 20, 45.
Котляревський А. 20.
Кречмер 40.
Кримський 48, 59.
Кульбакин 30, 61, 72.
Лавровський 20, 47.
Лєр-Сплавінський 61—68, 71, 72.
Лєскін 18, 20, 25, 86.
Ломоносов 79.
Ляпунов 61, 72, 74.
Маєр (Karl H. Meyer) 38—40, 63, 67, 70.
Макарушка 79.
Максимович 19, 20, 45, 47, 48.
Мейє (Meillet) 41, 42, 56, 59, 71, 84.
Міккола 33, 34.
Міклосич 16, 26, 27, 45, 47.
Надеждин 19.
Нідерле (Niederle) 3, 4, 20, 34, 60, 64.
Німчинов 60, 64.
Норрен-Полляк 56.
Облак 20.
Огієнко 78.
Огоновський 47.
Павль (Paul) 57.
Палацький 19.
Піпін 47.
Погодін 48.
Полівка 26.
Потебня 20, 45—48.
Поржезинський 56, 59, 63.
Прокопій 13, 14.
Розвадовський 8, 22—24, 32, 44, 70.
Розов 48.
Свенціцький 59.
Синявський 60.
Сіверс (Sievers) 32.
Смаль-Стоцький (-Гартнер) 7, 9, 20, 31, 33, 36, 40, 46, 49, 51, 54, 55, 57, 61—63, 78, 81.
Смотрицький 77—80.
Соболевський 20, 46, 48, 72.
Срезневський 20, 45.
Сумцов 47.
Трубецкой 61, 64—68, 71, 72.
Устрялов 19.
фан Вайк (van Wijk) 81, 84—87.
Флоринський 11, 20.
Фортунатов 30, 51, 56, 62, 66, 70.
Фунне 57.
Цайс (Zeuss) 13, 15.
Цонев 25.
Чамбель 34.
Шафарик 5, 12, 13, 15, 17, 19.
Шахматов 17, 21, 30, 32, 38, 42, 46—52, 55, 56, 58—63, 65, 66, 72, 81.
Шляйхер 16—18, 21, 23, 24, 34, 45—47, 55, 81, 83, 85.
Шмідт 20, 21, 23—25, 28, 30, 45, 55, 81, 83.
Шухардт 57, 82, 85.
Щепкин 41.
Щерба 38.
Ягіч 3, 17, 20, 25, 28, 30, 48—56, 62, 72, 81, 86.

УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ ВИДАВНИЧИЙ ФОНД

Адреса: **Ukrajinskyj Hromadskyj Vydavnyčyj Fond,**
PRAHA-VRSOVICE, 665. ĆESKOSLOVENSKO

1. С. РИНДИК — Міцність матеріалів, курс високих технічних шкіл: технологічних інститутів, механічних та інженірних відділів політехнікумів. Зміст: Розтяг, стиск, скіс, кручення, гнуття, динамічний обтяж. 364 ст., 8°. З додатком термінологічного словника та 214 рисунками. Ц. \$ 3.00.
2. С. РУСОВА — Теорія і практика дошкільного виховання. 128 ст., 8°. Ц. \$ 0.60.
3. Проф. Др. В. ЯНОВСЬКИЙ — Сучасне лікування венеричних хороб, з чеської мови перекл. Др. А. Гончаренко. 118 ст. Ц. \$ 0.50.
4. Др. Ф. БУРІАН — Пластична хірургія, в 24 ілюстр., з чеської мови перекл. Др. А. Гончаренко. 32 ст. Ц. \$ 0.30.
5. Проф. О. ШУЛЬГІН — Нариси з нової історії Європи. 220 ст. Ц. \$ 1.00.
6. Др. А. ГОНЧАРЕНКО — Загальна гігієна. 204 ст. Ц. \$ 1.00.
7. Проф. Ф. ЯКИМЕНКО — Практичний курс науки гармонії в 2-х част. підручник для шкіл різних типів. З задачник. 132 ст. Ц. \$ 1.00.
8. І. ІВАСЮК — Кубань, економічно-статистичний нарис. 120 ст. Ц. \$ 0.75.
9. М. ПАВЛІЧУК — Коротка анатомія для студентів медицини. З передмовою акад. А. Старкова. 116 ст. Ц. \$ 0.75
10. Проф. Д. АНТОНОВИЧ — Триста років українського театру (нарис історії українського театру). 276 ст. Ц. \$ 1.35.
11. Др. ЯКИМ ЯРЕМА — Провідні ідеї філософії Т. Г. Масарика. Ц. \$ 0.30.
12. Проф. Є. ІВАНЕНКО — Курс аналітичної геометрії. 424 ст. Ц. \$ 3.50
13. Проф. Ф. ЩЕРБИНА — Статистика — Історія статистики і статистичних установ. 288 ст. Ц. \$ 1.50.
14. К. МИХАЙЛЮК — Молочарство. Підручник для вищих сільсько-господарських шкіл. Ч. I. Молокознавство. 164 ст. З 63 мал. Ц. \$ 0.90.
15. Проф. М. ЧАЙКОВСЬКИЙ — Алгебра, курс середньої школи і для самонавчання. Кн. I. Ст. XII + 452. Ц. \$ 3.70.
16. Модерне українське мистецтво: Вип. I: Проф. Д. Антонович — Група Празької Студії. Франц. і укр. текст з 32 репродукціями. Ц. \$ 0.90.
17. Проф. С. БОРОДАЄВСЬКИЙ — Історія кооперації. Ст. 448. Ц. \$ 2.50.
18. М. РАШЕВСЬКИЙ — Рафінація цукру, під редакцією і з додатками інж. Л. Фролова та в 30 мал. 224 ст. Ц. \$ 1.50.
19. ЮРІЙ ДАРАГАН — Сагайдак. Вірші. Ст. 64. Ц. \$ 0.45
20. Акад. А. СТАРКОВ — Загальна біологія, з малюнками. Ст. 184. Ц. \$ 1.00
21. М. ГАЛАГАН — Атомістично-молекулярна теорія. (Нарис еволюції наукових поглядів на тонку будову матерії). З малюнками. Стор. 188. Ц. \$ 1.35.
22. Проф. М. ЧАЙКОВСЬКИЙ — Алгебра, курс середньої школи і для самоосвіти. Кн. II. Стор. VIII+300. Ц. \$ 2.50.
23. Проф. Д. ЩЕРБАКІВСЬКИЙ — Українське мистецтво, т. II. Старі церкви, надгробки й придорожні камені на Українським Поділлю, Буковині та на Покутті. (Ілюстровано таксамо багато, як і I том). Текст і підписи укр. та франц. мовою. Стор. 40+64 стор. ілюстрацій. Ц. \$ 2.—
24. Гр. ЧУПРИНКА — Твори, перше посмертне видання під редакцією П. Богацького (коштом фундації ім. Гр. Чупринки) Стор. XXIV+544. Ц. \$ 2.10
25. Українське мистецтво: В. СІЧИНСЬКИЙ — Архітектура старокнязівської доби (X—XIII ст.) Стор. 50+24 стор. ілюстрацій. Ц. \$ 1.50.
26. Др. В. ГАРМАШОВ — Шкільна гігієна, з малюнками. Ст. 144. \$ 0.80.
27. Інж. Л. ФРОЛОВ — Цукроварство, з малюнками. Ст. 440. Ц. \$ 3.—
28. Акад. Проф. Др. Ст. СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ — Розвиток поглядів про семью словянських мов і їх взаїмне споріднення.
29. Проф. Л. БІЛЕЦЬКИЙ — Основи української літературно-наукової критики. Ст. 312. Ц. \$ 1.90.
30. Проф. Хв. ВОВК — Студії з української етнографії та антропології. З малюнками, таблицями й мапами.
31. Проф. М. ТУГАН-БАРАНОВСЬКИЙ — Політична економія.

3 ам. цент. = 1 к. ч.

